Dr. Hajdú Erzsébet

Hóra írva

(Életem, családom, életrajzom)

Dr. Hajdú Erzsébet

HÓRA ÍRVA

© Dr. Hajdú Erzsébet

Magán kiadás:
Dr. Hajdú Erzsébet

2015

Dr. Hajdú Erzsébet

Hóra írva

(Életem, családom, életrajzom)

Testvérem – Dr. Hajdú Mihály emlékére:

'… Most Ő beteg.
De nem lázad, és nem is szomorú.
Tudja, hogy itt az alkalom
Vizsgázni kell hitből, türelemből,
Alázatból, és szenvedni tudásból.
Isten kérdez, és Ő felel,
Ha kell: egy halk igennel,
Ha kell: egy bátor nemmel.
Lázas szemében könnyek égnek,
De szép szelíden azért mosolyog.
Könnyes mosollyal így felelget
Örök Urának, Istennek."

(Ürögi Ferenc Szarvasi Református lelkipásztor verséből.
Szarvas, 1954–1984.)

1. ÉLETUTAM – egy része

1944. október 6. napja, péntek. Az Orosháza, Zombai utcai házunknál – ahol a magyar katonák egyik századirodája is volt – hirtelen nagy lett a mozgás, sok lett a szó, parancskiadás, csomagolás, lótás-futás; sűrű lett a levegő. A katonák és mi ketten édesanyámmal készültünk a pusztaszenttornyai tanyánkra, a katonák pedig visszavonulóban voltak, az oroszok meg a város határában. Nálunk a kemencében kisült a kalács, nagymamának hagytunk belőle, majd elköszönéskor az egyik magyar katonatiszt ajánlotta föl segítségét: édesanyja Abonyban lakott, és szívesen elvinne bennünket hozzá katonai autóval. Mondván, két nőnek a „hadszíntéren" nem szabad mozogni, különösen 6-8 km-t gyalogolni. „Nem tudni, mi lesz! Hallgassanak rám!" – figyelmeztetett. Nekünk megbeszélt tervünk volt: 6 km-t gyalog megyünk a Szarvas felé vezető kövesúton, ott édesapám vár bennünket 11 éves öcsémmel, lovas kocsival, így a tanyáig még 6 km-t „utazunk". A háború már régen bemutatkozott: a köves utakon a kocsiból kifogatták és elvitték a lovakat a német, de a magyar katonák is, ha a szükség úgy adta. No, ezért igyekeztünk mi a megbeszélés szerint indulni és megérkezni, hogy „EGYÜTT LEGYEN A CSALÁD ilyen zavaros időkben". Még a Zombai utcán köszöngettünk el ismerősöktől, rokonoktól – érzékenyebben, megszólalt Orosháza mindhárom templomának harangja (evangélikus, református, római katolikus): dél volt! (Ezután egy ideig – jó ideig! – nem hallottam harangszót.) Indultunk. A túloldalon egy sietős katona élesen fütyülte a korabeli slágert: „hiába menekülsz, hiába futsz, a sorsod elől futni úgyse tudsz" – így lett!

A szarvasi kövesúton ballagtunk, jó idő volt, szép őszi napos, intézeti nyári ruhámban voltam: kék-fehér pöttyös karton, három fehér díszsújtással, puffos ujjával, kis szögletes kivágással, igazán csinos öltözet volt – különösen ha kb. százan kivonultunk benne sétálni Szarvas utcáin hétköznap. (Mert az ünneplő még szebb volt!) Vittem még a sötétkék őszi-tavaszi kabátomat és egy csomó harisnyát a szatyorban – amit stoppolni kellett volna. Édesanyámnál volt egy duplafödelű női arany zsebóra (anyósától kapta) és 5.000 Pengő, amit azon a napon délelőtt kaptam meg a postán (17 évesen), meg egy magyar zászlós által nyírfakéregre írt tábori lapot a „Halálerdőből". Akkor az a pénz egy kisebb, de jó ház ára volt – a Magyar Honvédségnek eladott mézért kaptuk. Közbevetőleg: a postáról jövet az úttesten állva láttam 25-30 magyar honvédet, akik kisterpeszállásban a puská-

jukra támaszkodva aludtak. (Ezeket az élményeket majd 70 év múlva sem lehet elfelejteni.)

Tovább gyalogoltunk inkább a kőút mellett, hiszen az apróbb köveket nem szerette a cipőnk talpa, mivel az kerékpárgumiból, vagy fából volt. Megállapítottuk édesanyámmal, hogy kevesen járnak az úton, egyetlen kocsi, kerékpár vagy gyalogos nem jött velünk szemben, és el sem került bennünket senki és semmi. Végre jött – csak úgy „mászott" – egy hosszú-hosszú tehervonat Orosháza felől – véleményünk szerint üresen. Utána repülőgépek, melyekből már golyószóróval verték az utat, ugráltak a kődarabok. Az út mellett lévő árokban feküdtünk le, majd az ellenkező oldalra szaladtunk, mert ott kukoricakupcok álltak, és biztonságosabbnak véltük. Ketten két kupcot foglaltunk el, azonban az én búvóhelyem tele volt félig elfogyasztott görögdinnyével és rajtuk töméntelen sok darázzsal. Csak percekig voltunk ott, a géppuskatűz elállt, és igyekeztem vissza az árok védelmébe Édesanyám után. Akkor ment el a kövesúton Szarvas felé két vöröskeresztes katonai autó. De akkor újra jöttek a repülőgépek, és tüzeltek.

Magunkra húztuk az árokban lévő gallyakat, kukoricacsuhét, meg amit láttunk. Hason fekve hallottuk a golyók pattogását a gallyakon – a szívem a torkomban vert. Nagyon féltem, de nem gondoltam a halálra. Egyik lábam erősen vérzett: a gallyak, tüskék – amelyekben szinte feküdtem – összeszurkáltak. Egyszerre csend lett „felülről", ugyanakkor mellettünk emberi hangokat, idegen nyelven való kiabálást hallottunk. Gondoltam: ejtőernyősök szálltak le, nincs nagy baj, nemsokára mehetünk tovább! Nem ez történt, fölnéztem, mert közben megbökdöstek valamivel – egy puskatus volt, a másik végét pedig egy orosz katona fogta és iszonyúan ordítoztak, már többen!! Mindketten fölálltunk, s ahogy a filmekben láttuk, fölemeltük mindkét kezünket. A szatyorból potyogtak ki a harisnyáim, nem is tudtam mind összeszedni – így páros harisnyám nem is maradt télire. A kalácsot megmentette édesanyám a pusztulástól – jól is jött később! Fölmásztunk a kövesútra, ahol a látvány feledhetetlen volt. Az imént elhaladó katonai vöröskeresztes jármű állt ott: az egyik üres volt (később fölrobbant, égett). A másik az útszélen már nagy lángot vetett, és körülötte 6-8 magyar katona, két – láthatóan ép ember húzott egy emberi roncsot (inkább maradványt), hiszen a két lába hiányzott (vagy az egész alsóteste), és minden csupa vér, húscafat. A másik katonának (tiszt volt) egyik lába sérült láthatóan. A lényeg: menni tudott. Tudni kell: vele később találkozott édesanyám. Sok-sok vér, kiabálás, futkározás, töméntelen sok orosz katona, fegyverek özöne… Akkor már halálosan féltem! Megnézték a harisnyával teli szatyromat, édesanyám pénztárcáját (benne az ötezer pengő, az arany óra, stb.), semmit sem vettek el, csupán hátulról „bökdöstek" – így siettettek, és jutottunk el a Gőbőhajtó úthoz. Ez igen széles földút, nevét az úton hajtott göbölyökről (hízott marhákról) kapta, amelyeket itt hajtottak a 18–19. században nyugat felé, vágójószágnak. A két út (Szarvasi út, Gőbőhajtó út) találkozásánál volt egy tanya, régen „Csárda" volt itt. Megőrizte a nevét: DOBAI CSÁRDÁNAK hívták.

No, ennek az út felőli falához ültettek le bennünket a földre. Ide kerültek az élő magyar katonák is. Fogolytábor? Nem tudom. Tény, hogy mi ketten voltunk civilek és nők! (Később hoztak egy orosz katonát – fejlövéssel – a Raták: orosz kisrepülők sebezték meg – bocsánat: a tévedés itt is előfordult…) Közben folyt a háború: egy T-34-es tank jött valahonnan.. A villany- és távvezetékeket leszedte, az út szélén sűrűn sorakoztak föl az ágyúk(?), géppuskák(?), mindnek a csövét Orosháza felé irányozták, és letakarták gallyakkal. Nyüzsögtek a katonák, két magas rangú tiszt (?) irányította őket. Egyiknek meg mertem jegyezni – a tankra mutatva: „nagy, erős gép" – mindezt németül. Majd ő is megkérdezte (szintén németül): hová megyünk? No, ebből nem lett kimerítő társalgás, mert odajött a kollégája – fura figura! Később úgy mondták nekem: ő lehetett a POLITIKAI TISZT! Míg a „beszélgetőtársam" szigorú katonai öltönyt viselt, és magatartása sem tűnt ellenszenvesnek, addig a PÁRT KATONÁJA a sötétkék öltönyén ragyogó csillagok ellenére sem nyerte el szimpátiámat – és mintha ők sem lettek volna „kebelbarátok".

Kis idő múlva – kínomban – elővettem a „madárlátta" kalácsot és enni akartam. Észbe kapva előbb megkínáltam mindkét NAGY EMBERT. Valamelyikük – vagy mind kettő? – mutatta, hogy előbb én egyek. Megtettem, és ők is elvették a fölkínált kalácsot. (Azt nem láttam, megették-e.) A katonaruhás azután vizet hozatott ki az ott lakókkal, kantafödőből ittunk – a fogoly katonák is! Nagyon nyugtalan voltam: telt az idő, nem engedtek elmenni, tovább vérzett a lábam – mélyen megszúrhatta a tüske vagy kő, piszkos, földes lett és fájt. Édesanyám pedig azt súgta: ne lássák meg, hogy sebesült a lábam, mert akkor katonakórházba visznek. Hát ettől – azt hiszem – nagyon messze álltunk! Végiggondolva – rossz szokásom szerint –, a nyakamban lévő kis aranykeresztet a számba vettem és sajnos elkezdtem RÁGNI. (Keresztanyámtól kaptam konfirmációra ezt a kis henger alakú – belül üres, fújt emléktárgyat.) Hát sikerült alaposan összeharapdálnom! Meglátta a PÁRT EMBERE! (Láthatták, hiszen mind a ketten állandóan előttük voltak, mert a ház oldala némi védelmet adott. Egyszóval nem mentek ki az útra, ahol a „janicsárok" készülődtek Orosháza éjszakai megtámadására.) És mélyen belenyúlt kék öltönye nadrágzsebébe – ami majdnem a bokájáig ért – majd jókora kezével, amit csak össze tudott fogni, húzni kezdte fölfelé. A látvány: egymásba fűzött(?), összekuszálódott(?) aranyláncok voltak, rajtuk sűrűn gyűrűk, órák, rövidebb láncok, összegezve: egy arany-zuhatagot mutatott!! Hogy miért? Nem tudhattam meg soha – hála Istennek!

Az idő haladt és csoda történt! Két lőcsös kocsi jött le a kövesútról 2-2 jó lóval, 1-1 férfi hajtotta, és a kocsikon senki más nem ült – üres volt. Beszéltek a két tiszttel – oroszul(?), tótul(?) – röviden, és már indultak is tovább. Mi akkor elkezdtünk kiabálni édesanyámmal: mi is arra megyünk, vigyenek el! És a két ember MEGÁLLÍTOTTA A LOVAKAT! A hátsó kocsira igyekeztünk fölmenni. Anyának már sikerült, én is fölléptem, amikor az egyik tiszt lefelé húzott (no, melyik? – hát

az „aranyos"), a másik pedig fölfelé lökött, a lovakat megindította a kocsis, és én beestem a kocsi aljába. Egy szó nem sok, annyit sem mondtak az emberek az egész úton. Földúton mentünk tovább, elhagyva a Gőbőhajtó utat, ahol még akkor is sok-sok orosz katona nyüzsgött, de hozzánk senki sem szólt, nem állítottak meg. Csupán egy Rata vett célba, és szórta ránk a „mérgét". Egy útparti trágyakazal adott menedéket, azután még piszkosabban és büdösebben „utaztunk" tovább.

Estére elértünk édesanyám testvére tanyájának közelébe, s jeleztük leszállási szándékunkat. Köszöntük a fuvart, elköszöntünk, azonban egyik férfi sem szólt, az arcuk sem rezdült, bár mintha értették volna mondanivalónkat. Később érdeklődtem kilétükről. Talán a határ környékéről kitelepített tótok lehettek, mentek a családjukért. Vagy az oroszok beépített emberei? – Mert ilyenekkel is lehetett találkozni! Az úthoz legközelebb eső, ismerős tanyába mentünk be, s jelenteni akartuk az oroszok ittlétét! Este volt, a lakóépület üres, a szalmakazlak közé ásott „futóárokban" találtuk meg a háziakat! A bombázás elől bújtak oda, nem gondolva, hogy mi lesz, ha fölgyullad a szalmakazal. Nagybátyám tanyájában is sötétség volt. Itt, a konyhában két erős, nagy faasztal alatt üldögélt, reszketett a ház népe – vagy nyolcan. Mondván: ha bomba esik az épületre, az esetleg leszakadt mennyezetet megtartják az erős asztalok, így aztán tízen ültünk, feküdtünk, aludtunk(?) az asztalok alatt. Ránk köszöntött 1944 októberének 7. napja. A CSALÁD (édesapám és az öcsém) meg az OTTHON (a tanyánk) még távol volt tőlünk, mégis elérhetőbbnek tűnt, mint előző nap délutánján.

A tanyák közt – ha kellett – gyorsan járt a hír; jó is, rossz is! Így történt, hogy másnap már tudtuk, hogy két magyar katonát agyonlőttek azok közül, akiket otthagytunk. Volt köztük egy pusztaszenttornyai fiatalember is, szabadságos zászlós, aki a szüleihez igyekezett kerékpárral a tanyavilágba. (Ő utánunk érkezett, illetve kísérték a foglyok közé.) Mindnyájukat a Pusztaszenttornyai Temetőben („Székács temető") tették ideiglenes sírba, majd később az orosházi Hősök temetőjében örök nyugalmat találtak. (Halottak napján mindig – máskor is, ha arra járok – végigmegyek a sírok mellett. Istenem! Köszönöm, hogy nem vagyok közöttük! Nagyon nagy volt az esély rá!)

Pár nap múlva otthon voltunk – a tanyán. Nem sokáig éltünk nyugalomban. Körülöttünk majorok voltak, a lakóépületek üresen álltak (a tulajdonosok elmenekültek), és ide telepítették a pihenő orosz, illetve a megszálló román katonákat. Nappal még csak-csak pihentek, de éjjel messze bejárták a környéket: lövöldöztek, randalíroztak, sütni-főzni kellett, és kizavartak a tanyából. Engem egyik szomszédunk látott vendégül Csorváson egy hétig. Gyalog mentünk Csorvásra, ami 12 km, közben a katonák nyulakra lövöldöztek… ez sem volt életbiztosítás… Visszajöttem az enyéimhez. Egyik hajnalban, amikor már elcsitultak a „fölszabadítók", kocsira raktuk, amit hirtelen jónak láttunk, – köztük három nagy subát, a hat közül még meglevő két lovat (bár az egyik már lehajtott „csereló" volt a mi szép, nemes, hasas kancánk helyett), befogta édesapám a még meglevő egyetlen

kocsiba, és Csorvás községbe indultunk, mert ott nem voltak oroszok. (Nem úgy, mint Orosházán, ahol minden házhoz beszállásoltak 4-5 katonát vagy egy-két katonatisztet.)

Csorváson béreltünk egy teljesen új és üres kis házat. Kályhát a szomszédoktól kaptunk, két széket hoztunk magunkkal, egyéb bútorunk nem volt. A három suba volt az ágyunk és takarónk négyünknek – de együtt voltunk! Fűtéshez, főzéshez gallyat gyűjtöttünk, egyetlen vaslábast szereztünk valahonnan (fél napig súroltam). Édesapám éjszakánként elment őrszolgálatra. Ez olyan önkéntes rendőrség vagy polgárőrség volt. Sok ismerősünk lett Csorváson. Majd üzenet jött, hogy az orosházi házunkból elmentek a beszállásolt oroszok, s az egyik szobát föl sem törték.

November elején, szakadó jegesesőben egy jó ismerős stráfkocsin szállított bennünket Orosházára. A községi bíró (majd 1946-tól polgármester), aki velünk szemben lakott és szabómester lévén ő és a felesége varrt az egész családnak, 1944 nyarán – amikor a németek összeszedték a szociáldemokratákat, nálunk bújt meg a tanyán – jóindulattal elmondta, hogy dolgozni kell – mondták az oroszok –, és válasszak három lehetőség közül, mert mégis jobb lesz, mintha az oroszok jelölik ki a munkát. Ez a három lehetőség: cukorrépaszedés, krumpli-hámozás a kaszárnyában az oroszoknak, és tanítás, mert az orosz városparancsnok szerint november 15-én be kell indulnia a városban minden iskolának. Nyilvánvaló, hogy az utóbbit akartam csinálni, hiszen abban az évben a harmadik évfolyamot fejeztem be a szarvasi evangélikus tanítóképzőben.

Bár két év hátra volt (akkor ötéves volt a tanítóképzés), a negyedik évfolyamra sem tudtam visszamenni, éppen a háború miatt. Az utcánkban levő iskola tanítója még nem jött haza a frontról vagy hadifogságból, s lévén ez evangélikus egyházi iskola – fölajánlottam magam! Elfogadták, és lett 30-40 gyerekem, ahogy a szülők el merték engedni a gyermekeiket, ahogy a tanyákról bejöttek télire a nagyszülőkhöz az iskolás gyerekek, úgy, mint régen, ahogy az elmenekültek lassan visszatértek. Azután jöttek Pestről, majd Budáról az éhező, sovány gyerekek a pincékből. Szaporodtak, szaporodtak, és 1945 március-áprilisára 63 lett a létszám – emlékezetem szerint. (Sajnos az anyakönyvi naplót – amit elvileg selejtezni tilos – nem találták meg a Gyulai Levéltárban, nézetük szerint azért, mert az iskolák államosításakor elveszett – hála Ortutay Gyula áruló, buzgómócsing oktatási miniszternek.)

Szóval tanítani kezdtem 17 és fél évesen az 1–2. összevont osztály 63 fiú- és lánytanulóját minden tantárgyra, ami a tanmenetben szerepelt. HŰ, DE BÜSZKE VOLTAM! A kabátomon volt egy kitűzött U betű (Ucsityelnyica=tanítónő). Az orosz vagy román katonák messziről kerültek. Az is növelte önérzetemet, hogy ebből az iskolából került át Szarvasra ének-zene tanárom, osztályfőnököm, majd igazgatóm, Fassang Árpád. (A múlt években unokája, Fassang László orgonaművész előadását hallgattam, és emlékeztünk nagyapjára az orosházi evangélikus

templomban.) A gyerekeket kioktattam, hogy ha bombáznak, a pad alá kell bújni; az 5-6 cm vastag padok csak megtartják a ránk szakadó plafont! Valamikor decemberben fizetést is kaptam: 110 Pengő/hó bért állapított meg az evangélikus presbitérium részemre. A pénz értéke annyira romlott, hogy az áprilisi fizetésemből két kis guriga stoppolópamutot tudtam venni. Egyik előző havi béremet „elmulattam"! A családnak vásároltam „cukrászsüteményt": négy-öt db, melasszal készült „nyim-nyamot". (Melasz: a cukorkészítés melléktermék: sűrű, barna, édeskés, növényízű lé. A főterméket – a cukrot – kivitték az oroszok.) Nem volt otthon nagy sikerem a süteménnyel!

Olvasás-írás tanítást még a hajdani „fonomimika" módszerrel végeztem. Én is így tanultam, és a képzőben is ezt használtuk. 1945. május 1-ig minden gyerekem folyékonyan olvasott, a „nehezebb fejűek" pedig szépen, szabályosan szótagoltak. Ezt a bevált, játékos és a magyar nyelv szabályaihoz alkalmazkodó módszert el kellett felejtenünk?! Mert nem az oktatásügy kiváló dolgozója, csupán egy egyszerű tanítónő-apáca (Czukros Róza) találta föl és alkalmazta – e r e d m é n y e s e n! Azután magántanítványaim is lettek, hárman. Külön-külön hoztak a szülők távoli tanyákról egy kisfiút és egy kislányt. (Orosházán nem volt házuk, illetve az idős, vagy beteg nagyszülők nem vállalták őket.) A harmadik fiúhoz én jártam ki a falu szélére. (A SZU-ban végzett egyetemen – atomfizikusként halt meg fiatalon.) Ők is fizettek pénzben vagy természetben. Még meg-megismerjük egymást itt-ott ezekkel a „gyerekekkel". Volt úgy, hogy később szülőként hozta el hozzám beszédhibás, vagy gyengén tanuló, illetve éppen sérült gyermekét vagy unokáját. Tetézte büszkeségemet, amikor – félév táján – szülői értekezletet kellett tartanom, és megjelent a népes szülői csoport között Dr. Mády Zoltán egyetemi tanár, és meghallgatott. Mády Jancsi és Rezső (ikrek) jártak az első osztályomba – aranyosak, értelmesek voltak. (Édesanyjuk orosházi lány, így a szokásos nyaralást követően maradtak nálunk négy vagy öt gyerekkel és folytatták (vagy kezdték) tanulmányaikat. Az ikrek egyike – tudomásom szerint – ma is a Parlament tagja, és engem is képvisel.

Ezek az „idők" folyamatosan velünk voltak: fronthelyzet, háború, Budapest sorsa, meg az ott levőké, hadifoglyok jönnek-e, és mikor? Kik? Ezektől nem lehetett szabadulni, ezekkel feküdtünk és keltünk, állandó beszédtémája volt mindenkinek és mindenhol! Erre telepedtek még a helyi – aprónak tűnő – fontos „kis dolgok". Lesz-e estére villany? Tud-e termelni elég áramot a Tóth-malom? Hoznak-e sót a boltba? Az iskolákban pedig elfogyott a kréta, a tinta, nem kapott a bolt ceruzát, papírt, füzetet, radírt, stb., stb. Nem volt tankönyv, tüzelő és még sok minden. Talán több volt az ötlet, bizalom, segítőkészség, még a szeretet és megértés is – azután ezekre lehetett építeni.

– A budai harcok megszűnése után hosszú szerelvénnyel érkeztek a „pincékből" jött gyerekek, szülők vagy pedagógusok kíséretében. Nekünk pedig kötelességünk volt ideiglenes nevelőszülőket verbuválni az ismerőseink között. A Kis-

birtokos Szövetség (ma: Ruhagyár) emeleti terme volt az elosztóhely. Sok fiatal, de idős házaspár is vállalt gyereket (gyerekeket), olyanok is, ahol 2-3, sőt több gyerek is volt. Mi – tanítók – voltunk az „egyeztetők": ki, kit, fiút, leányt, milyen korút vállal. Itt soha szóváltást, hangos szót nem hallottam. Nem volt fontos a külön szoba, sőt, „legyenek együtt" – mondták a fővárosiak. A fürdőszoba hiánya sem volt akadály, hiszen Orosházán még nem sok háznál volt vezetékes víz. A gyereket hozó vonatok érkezését bejelentették, és vártuk őket az állomáson: volt aki kerékpárral, kis kézi kocsival, még talicskával is. Nekem előbb is volt dolgom az állomáson: édesapám testvére családjával (négy kiskorú fiúgyerekkel) lakott Budán. Őket – vagy közülük valakit – vártunk nagyon – az ostrom gyötrelmeinek kipihenésére. Egyik várakozásomkor történt: a rengeteg utas (a szerelvény tetején is emberek voltak) között egy ember a hátán hozott le a vonatról valakit, majd egy másik egy hosszú tragacsot tolt oda és ráfektették, mint egy rongyot. Kérdésemre kiderült, beteg nő volt az illető, és koncentrációs táborból hozták, továbbviszik – nem orosházi. Akkori fogadalomnak megfelelően azóta minden utamba kerülő koncentrációs tábort meglátogattam: németországit, lengyelországit, nálunk pedig Recsket, a '70-es évek végén – pedig akkor még veszélyes volt!

Egyszer valóban megérkezett a nagybátyám a két nagyobbik fiával, a vonat lépcsőjén kaptak csak helyet. Volt, aki a vagon tetején vagy az ütközőn utazott. Szabolcs, a legöregeb,b Zoltai András tanító úrhoz került a harmadik osztályba, Csaba – a fiatalabb – az én tanítványom lett az első osztályban. (Ő Kanadában él, nyugalmazott egyetemi tanár – neki is négy fia van.) No, az állomáson újdonság várta őket: egészségügyi vizsgálat – ez állt féregtelenítésből, átgőzölésből, hajvágásból, szőrtelenítésből és letusolásból. Azt mondták: nem hiányzott nekik, de jólesett!

Azután ez is februárban történt: i g a z o l t a t t a k – és megállapították, hogy „nem vagyok a NÉP ellensége"! – Ezt nyolc-tíztagú bizottság tette, az eredeti dokumentumot őrzöm. És mégis, az '50-es években a „NÉP ellensége" lettem! Ráadásul még „félre is akartam vezetni a Pártot!" Ez volt a „káder-anyagomban" – amit utánam küldött a Párt. (Melyik? – Csak egy volt!) Pedig akkor én menekültem előlük!

Úgy április elején kaptam üzenetet a szarvasi iskolámtól: amennyiben május elsejéig nem kezdem el a 4. évfolyamot, elveszítem az egész évet, így is magánvizsgáznom kell! Az internátusi férőhely is csak eddig áll rendelkezésemre! – Közben jött a hír: osztályom kinevezett rendes tanítója, Jávorcsik Pál útban van hazafelé a hadifogságból. Az édesanyja közölte ezt velem, aki az iskola szolgálati lakásában lakott.

Orosházán az evangélikus egyház mind a 13 kinevezett tanítójának kétszobás komfortos szolgálati lakás JÁRT – ingyen! Természetesen családjával vagy szüleivel együtt. Ezenfelül – a kántori teendők ellátásáért – 11–14 katasztrális hold (1 kh = 1600 n.öl, kb. háromnegyed hektár) jó minőségű földet kaptak. Ezt belátása

szerint hasznosította. Mindez – a büszkén kijelentett – államosítással megszűnt! A kártalanítási törvény pedig csak természetes személyeknek engedélyezett licitálni a földre! Így az egyházak teljes kártalanításának a lehetősége is kizárt volt.

Jött a búcsúzás időszaka: az egyháztól igazolást kaptam (és jó minősítést) egy negyedíves papíron, kézzel írva a lap aljáig. Nem volt sem papír, sem írógép, minden iratanyagot szétdúltak, sok mindentől megszabadították az egyházakat is! A gyárak nem nekünk termeltek, az üzletek üresek voltak – nem volt áru. A „gyerekeim" lógtak a nyakamon, egész nap játszottunk az udvaron – jó idő volt! Sem nekem, sem a szülőknek nem jutott eszünkbe az ajándék – együtt éltük meg a szegénységet!

Május hónap első hétfőjére tűztük ki az indulást – édesapám által hajtott lovas kocsival. (Még mindig megvolt két lovunk az oroszokkal, vagy románokkal kötött „szóbeli, de egyoldalú csereszerződés eredményeként". Vinnünk kellett az alsó- és felsőruháimon kívül ágy- és asztalneműt, matracot és evőeszközt is. Kenyér-, liszt-, zsír-, stb. élelmiszerjegyet (vagy ezeknek a megfelelőjét természetben). Azután mákot, krumplit, mézet, cukrot, borsót, babot, tojást, szalonnát, tűzifát, stb. stb. Nekünk és a lovaknak útravalót, ivóvizet, itatáshoz vödröt stb., stb. Ezeket bizony még a vonatra nem lehetett bízni, nőknek egyedül utazni sem volt ajánlatos, de a férfiembert is könnyen elvitték „málenkij robotra" – és egy fogolytáborban találta magát! Így azután éjfél után 1-2 óra között búcsút mondtunk a Zombai utcának, én több mint két hónapra. Lassan haladtunk, vigyázni kellett a lovakra, a kocsira az út megrongálása miatt, rettentően rázott a kikopott kövesút! Azon a Szarvasi úton voltam ismét, ahol – jó fél évvel ezelőtt – utolért a háború! Majd elértük a 20. km-t jelző követ, itt álltunk meg pihenni – egyben a fél utat megtettük. Az út mellett – mint ahogy minden alföldi, normális településen az szokás volt – állt egy iskola, bolt, kocsma, és egy nagy itató gémeskút, de itt csak a kút működött. Ennek – általában – iható volt a vize, de jelen esetben nem mertük kipróbálni. Édesapám megetette-megitatta a lovakat, és míg ők pihentek, mi is elővettük a „hazait" – ettünk, és egy kis pihenő után elindultunk. Hét óra körül Szarvason beálltunk Fassang Árpád tanár úrék udvarába, édesanyja, Tonka (Antónia) néni, reggelivel várt bennünket. Nyolc órára – átöltözés nélkül – siettem a tanítás színhelyére: ugyanabban az utcában a polgári iskolába (ma Benka Gyula Evangélikus Általános Iskola).

Csak pillanatokig örülhettünk egymásnak a régiekkel – sok volt az új évfolyamtárs, és a nagy meglepetés: fiúk jártak ezután velünk! Ti. a közlekedés még egészen ötletszerű volt, meg nem is mindenhol indult be, ugyanúgy a tanítás sem, ezért a helyi, vagy a közelben lakó fiúk, és Nagyváradra vagy a Dóciba (Debreceni Református Tanítóképzőbe) járó lányok, meg a soproni és miskolci evangélikus képzős fiúk is Szarvason tanulhattak, így nem vesztettek évet!! Mindezt Fassang Tanár úr intézte el így! Dr. Kada Judit tanárnő órájával kezdődött a nap. Hogy milyen óra? Vagy annak az anyaga? – nem emlékezem. Röpdolgozatot kellett volna

írnom: hozott valaki papírt és ceruzát is – ezt még láttam, azután semmit. Csupán arra emlékezem, hogy FÖLÉBRESZTETTEK, mondván, „kezdődik a második óra, menjek a hátsó padba aludni!" – Így történt.

Patinás iskolánkat (ma múzeum, műemlék – Tessedik Sámuel iskolája) először a németek használták kórháznak, majd az oroszok – ezt már nehezen bírta a masszív, de mégiscsak öreg építmény. Ide csak a következő évben tudtunk beköltözni, rengeteg helyreállító munkát követően. Minden hiányzott, amitől egy épület ISKOLA lehet! Ellenben volt piszok, kosz, limlom, tetű, poloska, romos falak, föltört, fölszedett padozat, kitört ablak, lépcső stb. Hiányoztak a padok, asztalok, szekrények, zongorák, kis és nagy harmóniumok, könyvek, üres lett a szertár stb. Volt olyan fölszerelési tárgy, amit valaki valahonnan visszahozott. A régi ebédlőnkben kaptunk fekvőhelyet 16-an. Ez volt az ún. „Haviár-ház". (Haviár Dani szarvasi evangélikus lelkész hagyatéka volt – kifejezetten a tanítóképzés javára.) A mellette lévő Lukes-ház (ugyanaz a története, mint az előzőnek) régen az alkalmazottaknak adott szállást, most ez lett az ebédlőnk (a szakácsnő a fiát várta a hadifogságból). Megvoltak a disznóólak, az istállók, az üvegház, a füstölő, és mindezek rendbentartója: Misa is. Hálónk mellett, egy egészen kis szobából rögtönzött helyiségben lakott Judit néni, édesanyjával, Kada nénivel. (Az átjáróajtó oldalán mindkét oldal felől egy-egy szekrény tompította hangoskodásunkat – inkább az esti időben.)

Sok élményem erről a két hónapról nem volt. Tankönyvek, jegyzetek, dokumentumok, följegyzések után szaladgáltam, olvastam és tanultam – majdnem állandóan. Természetesen az órákra rendszeresen bejártam – ezt különben Judit néni naponta ellenőrizte minden bennlakónál. Sok-sok röpdolgozatot írtunk naponta, majdnem minden tárgyból. Hiszen 56 (mert ennyi lett a csoport létszáma hirtelen) embert feleltetni, kikérdezni szinte lehetetlenség lett volna. Megértettük, és igazán „güriztünk", nem lazsáltunk, hiszen mindannyian akartuk befejezni a 4., majd az 5. évfolyamot, tanítani, pénzt keresni, mert mindannyiunk otthonában egyre nehezedett az élet! Új tantárgyak léptek be, új tanárok jöttek, a régiek közül nem mindenki jött még vissza, pl.: az elmenekültek. Sajnáltam, de kimaradtam a KÁNTORképzésből. Csak egy kis harmóniumot és egy zongorát tudtak visszaszerezni, gyakorolni a kántori órákra nem jutott időm. Ezt az 5. évfolyamon sem pótoltam – meg is ittam a levét! Tanév végén, akik magánvizsgára készültünk, még ottmaradtunk az 5. évesekkel, ők még később képesítőztek. Hospitálás alól és a gyakorlati tanításból – „MÚLTAMRA" való tekintettel – fölmentést kaptam. Azután jött a szóbeli és az írásbeli vizsga. Ezekből alig-alig emlékszem valamire: nyúzott, sovány és fáradt voltam. Édesapám jött értem lovas kocsival, és irány Orosháza ill. Pusztaszenttornya. A jó levegő, sok mozgás, az aratás és cséplés gondja, fáradalma meghozta a kedvemet és egészségemet. Megjött az indexem Szarvasról. Osztályzatot nem adtak senkinek, csupán a „sikeres" vizsgát jegyezték be. Így is nagyon jó volt!

Édesanyám újságolta: a községházára hívatta a bíró. Elmondta: itt van a városban egy katonatiszt, aki igazolni szeretné fogságba esését két nővel, akik szintén a helyszínen voltak. Mi elmondtuk annak idején a bírónak – Németh Istvánnak – szomorú, de jól végződő történetünket, és ezt mondta el a katona is. A bírónak jó emlékezete volt, kiadta a kért igazolást, amit mi nem tudtunk, hogy mire használt föl a tulajdonos. A nevére sem emlékeztünk. Most, hogy a tanyánkról esik szó, visszaemlékezem, kik, mikor és miért „bújtak" ott el, és mi hogyan viseltük ezt el? Amire vissza tudok emlékezni, a '30-as évek vége, a '40-es évek eleje: Erdélyben tömegesen hívták be a magyar fiatalokat és idősebbeket is román katonának – és ami újdonság volt, kivitték őket „Nagy-Romániába" (ahogy ők mondták). Nagyon gorombán bántak a románul nem tudókkal – különösen az értelmiségiekkel. No, ekkor Bihar megyéből, a határszélről egyenként, meg tömegesen is jöttek át – mint katonaszökevények. Féltek, és szétszóródtak a pusztán.

A mi tanyánk – ilyen szempontból – igen jó helyen volt: nagybirtokok voltak előttünk, mellettünk, a sok fa pedig jó búvóhelyül szolgált. Ott maradtak 2-3 napig – néha tovább is –, azután továbbálltak. Mindenhol dolgoztak, beszélgettek, enni kaptak, aztán távoztak. A majorokba nem szívesen mentek, mert ott a sok ember közül valakinek „eljár a szája". Már később egyik a másiknak ajánlotta a tanyánkat. Megtörtént, hogy édesapám reggel az istállóban alva talált egy-két erdélyi fiatalembert. Máskor az istállópadláson lévő szénába szúrta a villát, és majdnem embert talált! 1944 őszén – amikor már a front átment rajtunk, és még nem jöttek a román megszállók – éjjel megzörgették finoman az első szobánk ablakát: kb. nyolc magyar katona a vezetőjükkel kért bebocsátást! Ez rettenetes nagy rizikó volt, hiszen ők katonaszökevénynek számítottak, az oroszok pedig foglyokat láthattak bennük – mi pedig…? Végig sem merem gondolni! Éppen abban az évben olyan család költözött hozzánk, akikben nem lehetett megbízni. Később ki is derült, hogy ők is fosztogatták az üres tanyákat, lakásokat Orosházán. Az említett katonák a konyhában telepedtek le, halkan beszéltek – csak édesapánk tudta, hogy mit! Ettek, pihentek, elmentek… Hová, és meddig értek el??? A hősök temetőjében – Orosházán – sok minden eszembe jut: vajon itt fekszenek, vagy hol?

Egy másik történet: a bíró közvetítésével jött hozzánk egy középkorú férfi. Cséza-kocsiját egy erős testalkatú ló húzta, és a tanyán való tartózkodást kért – néhány napra. Eltelt jó pár hét, amikor útra készen jött Orosházára, elköszönt, és útra kelt lovával, kis kocsijával.

Talán 1946-ban (az „ideiglenes" békekötést követően) jött vissza Orosházára Pécsről feleségével, több magyar tiszttel, és még több orosszal, majd meghívtak és elvittek egy „katonabálba"! Az oroszokkal is voltak nők – állítólag feleségek… (?!) Az én vendéglátóim autóval haza is hoztak – szolid vacsora és tánc után –, úgy éjféltájban. Azután mi történhetett, nem tudom: ettek, ittak, randalíroztak? Roszszat nem mondhatok róluk, csupán az volt a különös, hogy „védencünk" más-más néven mutatkozott be legalább háromszor is!

Másik eset: ennek is a kezdete 1945 telén történt, amikor Németh bácsi (a bíró) két magyar közkatonával jelent meg, mondván: el kell helyezni őket, mert még a harcok idején – kisebb sérüléssel – itt maradtak a „menházban", ahol elesett, családtalan, szervi- vagy elmebetegségben lévőket ápoltak, gondoztak. (Még nem volt kórház Orosházán.) A katonák fölgyógyultak, hazamenni még nem tudtak, igazolványuk híján az állandó igazoltatások egyikén fönnakadnak, és kénytelen lesz kiadni az oroszoknak, mint foglyokat! Gyulának Győrben, Ferinek Nógrád megyében egy kis faluban volt az otthona, ezeken a tájakon még harcok voltak, meg az „összeszedés" veszélye is jobban fönnállt – így lettek nálunk vendégek, míg másokat nem kellett mentenie a bírónak, aki mindezt jó szívvel és haszon nélkül tette. A katonák külön szobában laktak nagyanyámmal egy épületben, ruhát szedtünk nekik össze, hiszen a menházban a „kincstáriakat" elégették, mert azok áruló jelek voltak! A nappalokat, különösen az estéket együtt töltöttük, ilyenkor diót törtünk, tisztítottunk, édesapám mesélt az első világháborús katonai és főleg hétéves fogságának élményeiről, meg citerán játszott – dúdoltunk hozzá – nappal pedig segítettek a ház körül. Egyszer ismét megjelent szomszédunk és elmondta, hogy román megszálló katonákat az oroszok váltják föl, és az volna igazságos, hogy hozzánk is kerüljenek belőlük, hiszen eddig bejelentetlenül voltak nálunk emberek… A két kiskatonát magyar, orosz és román nyelvű igazolványokkal látták el, és elindultak (egyik édesapám bőrkabátjában). Jó sokára kaptunk hírt szerencsés hazaérkezésükről.

Azután megjött Szergej és Szása. Ugyanott kaptak elhelyezést, ahol a két előbbi. Már előre kijelentem: nagymamát soha nem zavarták, soha nem mentek be a szobájába, nem kértek tőle semmit, nem hangoskodtak. Ez bizony nem volt elmondható akkor a legtöbbről! Szergej idősebb, komolyabb ember volt, apósa az első világháborúban kinn maradt magyar hadifogolyként. Ott alapított családot, dolgozott – persze nem sokáig –, ő is „osztályidegen" lett! Szergej Alma-Atában volt otthon, és elmondása szerint egy operaénekes sofőrjeként kereste a kenyerét. Elég sok szót tudott, még többet értett magyarul. Fütyült és zongorán játszott magyar dalokat. Hangulatosan énekelte a „Szép asszonynak kurizálok, a csúnyának fittyet hányok, ajajajj, a szívem…" című régi kuplét – mintha most hallanám! Szása jóval fiatalabb, nála harsányabb, neveletlenebb fickó volt. Azt mondta: apja, anyja SZTALIN, neki senki más rokona, hozzátartozója nincsen! Szegény… elhittük. Szergej figyelmeztette, nevelte. Néha hallgatott is rá!

Egy eset, 1945 nyarán: a szüleim kimentek kocsival a tanyára takarmányért (árpaszalma, kukoricaszár, széna stb. kellett a teheneknek és a lovaknak), öcsém pedig valamilyen nyári iskolai elfoglaltságon lehetett – nagymamával voltunk otthon. Két hasas koca volt az ólban – még együtt. Az én feladatom lett volna külön ólban elhelyezni őket az esti etetéskor. Ezt az egyik koca nem várta meg, és fialni kezdett: véletlenül egyik kismalacra félig ráfeküdt, az visított, a kismalacok közben „születtek", a másik disznó megijedt, és szaladgálni kezdett hangosan röfögve.

Nagymamával együtt sem tudtunk mit csinálni, mi is csak kiabáltunk. Megjött Szása, hívtam segíteni, ő aztán mindnyájunkat túlkiabált, de a lényeg megtörtént: erővel átsegítette az állatot a neki kijelölt helyre. Még folyt a bábeli zűrzavar, amikor megérkeztek a szüleim, persze nagyon megijedtek. Amikor Szása meglátta édesanyámat, szokása szerint, minket utánozva, magyarul elkezdett nevetve kiabálni: A..NY..U..K..Á.. – még a szomszédok is átjöttek! A kismalacok is világra jöttek, Szása pedig vég nélkül nevetett, és mondta, hogy ilyet még soha életében nem látott! (Olyan érzésünk volt, hogy szívesen itt maradt volna! De mi lesz akkor az apjával és anyjával, Sztalinnal?) Édesapám – aki hét esztendőt töltött Oroszországban, legtöbbet Szibériában, Csitán, Mongólia közelében, jól beszélt, írt és olvasott oroszul – sokat beszélgetett Szergejjel, dúdoltak orosz népdalokat, és sokszor énekeltek is. Szásával már nem volt ilyen egyértelműen kellemes a társalgásuk.

Az előbbi „rejtegetésekről" tudtuk, vagy inkább éreztük, hogy tiltottak, nem szabad róluk senkinek sem beszélnünk, ezért otthon sem jöttek ezek egymás között sem szóba. Érezte ezt a tízéves öcsém is, valahogy azzal is tisztában voltunk, hogy mindaz, ami nálunk néha-néha megesik, nem erkölcstelen, inkább valami jó van benne! Nem hazudtunk, nem tettünk rosszat senkinek sem tevőlegesen sem a hallgatásunkkal – egyszóval ettől nyugodtan tudtunk aludni!

1945 szeptemberében, a tanévkezdés napján éppen úgy mentünk Szarvasra édesapámmal, mint tavasszal. Internátusunk és az ebédlőnk maradt a Haviár- és a Lukes- házban, de a tanórák már a régi épületben – a MI ISKOLÁNKBAN – folytak. Fassang Árpád lett az igazgatónk, de mintha az osztályfőnöki teendőket is ő látta volna el – talán félévig? Utána Dr. Kada Judit – Judit néni – tartotta a nagyon tartalmas osztályfőnöki órákat. Fassang igazgató úr továbbra is sokat dolgozott – főleg a fiúkkal – az épület rendbetételéért, élhetővé válásáért. Elneveztük Brassai Sámuelnek – polihisztorként értett zenei- és énektudásán felül szinte mindenhez. Pl.: intézte az iskola és az internátus gazdasági ügyeit, ti.: tulajdoni és haszonélvezeti joga volt az internátusnak különböző földterületeken, amit bérbeadással hasznosított. A hagyományozók családtalan szarvasi gazdálkodó emberek voltak, akik még Tessedik hatására – egykori felhívására –, hagyták az iskolára – örökösök híján – földjeiket (mindig mondtuk, hogy a szarvasi tótok jó magyar emberek!), de így tett sok esetben a községi elöljáróság is, ezzel támogatva a „közjót"! Ez a gesztus Orosházán is szokás volt olyan gazdag emberek körében, akik gyermek nélkül haltak el (pl.: a Zombai utcai Kunos bácsi, aki a gimnáziumra hagyta minden földjét).

A múlt évhez képest az évfolyam létszáma alig változott: volt, akik elmentek a régi, saját iskolájukba, Miskolcra, Sopronba, ugyanakkor jöttek a gimnáziumban, vagy kereskedelmi iskolában érettségizettek, akik csak a kötelező „különbözeti vizsga" után járhattak velünk. Ilyen tárgyak voltak: ének és zene – elméletben és gyakorlatban, tanítás- módszertan, meg a kereskedelmi iskolában jártaknak még matematika is(?)

A fiúk között volt például elbocsájtott katonatiszt. A közös cél az volt, hogy minél előbb állást kapjanak, „kenyér legyen a kezükben!" – mint mondták –, hiszen az érettségi ilyet nem adott. Az ország helyzete is kínálta ezt a lehetőséget, hiszen a fiatal tanítók nagy része katona lett – legalább zászlós, vagy hadnagy –, és a háború után hadifoglyok, rosszabbik esetben meghaltak. Sokan csak évek múlva kerültek haza – esetleg munkaképtelenül. Az országnak szüksége volt – elsősorban elemi iskolai (alapfokon tanító) – nevelőkre. Szarvas ebben is megtette a magáét mennyiségben és minőségben is. Ebben szinte egyedüli szervező és munkálkodó Fassang Árpád igazgató úr volt! Igaz, később bűnéül rótták föl az evangélikus egyházhoz való ragaszkodást, és általában Istenhitét. Nemcsak a hallgatókra, a tanárokra is volt gondja igazgatónknak – minket TUDÓS TANÁROK tanítottak. Dr. Urbancsek János Magyarország földrajzát művelte felsőfokon (felesége, Kovács Ilonka évfolyamtársunk; 2011 karácsonyán halt meg.) Dr. Hanzó Lajos a lélek nagy ismerője; – nekünk ezt a tárgyat adta elő, különben az ev. gimnázium földrajztanára volt. Az ő felesége is a prepák közül került ki. (Régen, fiatalon halt meg.) Hanzó tanár úr képe a régi ev. gimnázium utcai falát díszíti! Dr. Palov Józsefé pedig iskolánkon kapott helyet, hiszen neki köszönhető, hogy a régi épületből múzeum lett. (Zempléni) Fodor József pedig a legjobb magyartanárok egyike! Később Budapestre jött tanítani, lánya ma is az ELTE docense. Dr. Kada Judit a lélektan és a neveléstudományok tudósa és olyan továbbadója; akire minden tanítványa alapozni tudott a pedagógiai tudományok körében. Éppen ezek a mindnyájunk által tudottak miatt szeretném – és a még élő, Szarvason járt diáktársaim is szeretnék –, hogy iskolánk épületére kerüljön Fassang Árpád képe, neve is! Kérjük a város vezetőitől, a Műemlék Hivataltól – ez utóbbi nehezebb! Még nem vesztettük el a reményt!

Még egy tanárnőnk él: Sikari Kovács Margit Kunos Andrásné – közel 100 éves! Testtant és testnevelést tanított.

A mi dolgunk továbbra is a tanulás lett: összegyűjtöttük a környéki volt diákoktól minden könyvet, jegyzetet a tanuláshoz, hiszen új tantárgyak is jöttek: pl.: jogi ismeretek, az alkotmánytan helyett (római katolikus intézményekben Szentkoronatan volt a neve.) Azután közgazdaságtan, népművelés, iskolaszervezettan – ez egy csodálatos összefoglalója volt az egész magyar oktatásügynek –, egyszóval az ÉLETRE NEVELÉS VOLT a fő cél! Pl.: ennek érdekében a helyi mezőgazdasági középiskola egyetlen platós teherautójával – négy tanár kíséretében – kivittek bennünket a kákapusztai iskolába. (A tanyai iskolák többnyire modernebbek – már Klebelsberg iskolák voltak.) Ez régebbi, nagy épület volt szolgálati lakással, komfort nélkül! A férfi tanító 30 évnél nem lehetett több, a nevére nem emlékszem, tótul bizonyosan tudott (ez követelmény volt), családi állapotáról sem tájékoztatott bennünket – kísérő tanárainkat valószínű igen. A jó nagy méretű, egyetlen tanterem alapja döngölt föld, kerek kemence fűtötte, körülötte „padka" (ülőke, ahol télen a távoli tanyákról jött gyerekek melegedhettek).

Volt még egy fali-, és egy lábon álló tábla, hosszú, vastag keményfa padok (elöl alacsonyabbak a kisebb első- és másodikosoknak, aztán magasodtak a padok, mint a gyerekek is.) Tovább sorolva: tanítói asztal és szék a dobogón, egy kis, öreg szekrény, egy fedett zománcos ivóvíztartály, három-négy zománcos bögrével – ezekből ittak a gyerekek –, és egy öreg hokedlin volt mindez szépen, sorban.

A lábon álló számológépet a sarokban láttam. Az előhelyiségben – mert ez minden iskolában volt – fogasok, csizmatisztító fakések, cipők és csizmák kaptak még helyet, a váltáshoz, amikor az időjárás úgy hozta.

A tanyák nem épültek egészen közel az iskolához, hiszen a tanítóknak kerti és szántóföld is a „bérükben volt", mert ha a szükség úgy hozta, bizony keresztelnie, temetnie és esketnie kellett, meg a konfirmációra való előkészítést is ő végezte. Ötven körül volt a tanulólétszám 1–6. osztályig – koedukáltan. Igazán nehéz és fárasztó munka volt ez, de hálás! Ilyen iskolákban alig akadt bukás, hiszen majd hat éven át hallotta a gyerek egy-egy óra anyagát, akkor is, ha „csendes foglalkozás" volt a feladata! A nagyobb gyerekek már-már „segédtanítók" lettek (pedagógiai asszisztensek?). Pl.: minden elsős mellé (ha nehezen tanult meg olvasni), egy-egy hatodikos tanulót ültetett szünetben, vagy az órák után egy kis időre.

A tanításon és az előbb fölsoroltakon kívül még a tanító kötelessége – vagy inkább annak ÉREZTE? – ünnepélyeket szervezni, énekkart vezetni, színjátékokat betanítani – ezek voltak a tanyán a kiemelt „kulturális esték", hiszen a tanyavilágban még csak fülhallgatós detektoros rádiók, esetleg akkumulátorral működők voltak. Az ún. „ismétlősök" tanítása hetenként háromszor két-három órában már egyértelműen a tanyasi tanítók dolga volt. Valószínűleg a „leventeoktatás" is – amit azonban hitelesen nem tudok. Mindezeken felül, a tanítónak illett megjelenni: disznótorokon, névnapokon, lakodalmakon – ha hivatalos volt! Tartott a tanító egy lovat, több aprójószágot, egy-két disznót, saját célra. Oktatott lovagolni, hegedülni, kerékpározni, táncolni – magyar(?), tót(?) táncot és keringőt, foxot is! Elmondta: többször volt már esküvőn tanú és vőfély is.

Hozzá jöttek fontos levelet vagy kérvényt íratni, és minden témában tanácsot kérni. A tanyasi tanítónőnek pedig varrni, kézimunkázni kellett megtanítani a lányokat – ezekből kiállítást csinálni, csecsemőgondozást, betegek ellátását, gondozását tanáccsal elősegíteni! (Erre szomorú példám volt Dunántúlon, amikor egy koraszüléshez engem hívtak el, míg a bába vagy orvos meg nem érkezik – sajnos a magzat csak percekig élt.) Szóval itt, és így készítettek föl bennünket a nagybetűs Életre! Elmondták, hogy a tanító viselkedése, minden tevékenysége, életfelfogása KÖVETENDŐ PÉLDA!!! Egy tanítónő pl. ne álljon ki az utcaajtóba, ablakon se hajoljon, könyököljön ki – unatkozást, munkátlanságot mutat, és az öltözködés is lehet rossz példa! Ennek alapján már elsőéves korunktól kezdve tanáraink bekondicionálták a tiszteletadásnak is minden formáját, amire szükségünk lehetett: a negyedik évfolyam vége felé és az ötödikben már az alkalmazottak „jelölt kisasszonyoknak" hívtak bennünket, a tanárok és az idősebb tanárnők – az

igazgató sem – tegezett minket. (Fassang Árpád mint tanár, de mint igazgató se, tegezte a fiúkat sem!) A jelölt kisasszony „megszólítást" őszintén élveztük. Nem tegeződhettünk az alkalmazottakkal sem, csak a nevükön szabad volt őket szólítani, sohasem kiabálva. A legtöbb közülük néha nem is értett – vagy csak értett, és nem beszélt – magyarul, hiszen a faluból kerültek ki. Ha kérdeztünk – és néha kellett is – valamit, nevükön szólítottuk: Juda, Zuszka, Erka, és egy pár tót szót is eltanultunk. A 13 fiú évfolyamtársunkkal sem voltunk tegező viszonyban, és alig volt a két nem között az udvariasságon túlmenően kapcsolat. Udvarlásról is csak egy, házasságról pedig – évek után – szintén egyről tudok. Udvarlási „szándékot" mutatott egy vidéki évfolyamtársam, azonban kijelentette: távozzanak a német nevűek az iskolából: Renner, Eitler, Lipter – közöttük a volt igazgatónő is. Ballagásunkkor ő volt, aki nem engedte zárt osztálytermünkben a hagyományos dalt énekelni: Gaudeámus…, de magyarul sem – pedig mi erre úgy vártunk, vágytunk öt éven át! Így már a bemutatkozáskor „kegyvesztett lett". (A SZU-ban tanult tovább nemzetközi jogot, fiatalon halt meg.)

Mikulás napján – mint minden évben az ötödik évfolyam – mi rendeztünk előadással, Mikulás-krónikával zártkörű ünnepélyt. A fölkészülésben tanár sem segített, mert róluk is szólt a Krónika – finoman élcelődve, majd erősebb, ám nem bántó rigmusokban – minden ötödévesről, minden évfolyamról. Ugyanakkor a tanárok és az évfolyamok egy-egy képviselője apró, jellegzetes kis tárgyat kapott emlékül. Fassang igazgató úr egy kalapot, vagy egy használt munkaköpenyt, vagy mind a kettőt – célozva arra az esetre, amikor fia – Zolika –, eldugta a kalapját, a köpeny pedig a kőművesmunkához elengedhetetlen! Mindezt szintén zártkörű bál követte.

Máig sajnálom, hogy ezt ki kellett hagynom: begyulladt a fogam, földagadt és fájt. Kezeléshez csupán piros vagy sárga por állt rendelkezésre, áztatott papírba csomagolva – ezt fájdalomcsillapítónak mondták. Az intézeti fogorvos (Dr. Csongrádi?) még nem jött vissza a faluba. Így hát borogattam, és képesítő vizsgára készülőben kellett kihúzni – 30 tojásért!

Karácsonyra három gádorosi és két orosházi lányt vitt lovas kocsival haza két szarvasi gazdász fiú – közöttük engem is, pénzért, illetve a lovaknak takarmányért, meg valamilyen természetben járókért. Későn indultunk, fáztunk. A kocsin se suba, se elég pokróc nem volt, a lovak is gyenge lábon álltak, szóval este lett, mire a tetthelyre értünk. A fiúk nálunk aludtak, vacsoráztak és másnap indultak vissza.

Rengeteg olvasni-, tanulnivalónk lett a karácsonyi szünetet követően. Verseket, kötött szövegeket, definíciókat memorizáltunk (nagyon kellene ma is!). Én élveztem! (Úgy emlékszem, hogy januárban már vonattal mentem Szarvasra, természetesen nagy csomaggal, és az állomástól gyalog: ez volt az egyetlen dolog, amiért ezt a falut nem tudtam a szívembe fogadni – úgy teljesen! Megbocsátható, mert mások is voltak velem egy véleményen. A félévi bizonyítvány jót hozott, és

ment tovább a beindult tanév. Emlékszem, félévtől gazdaságtanóránk is lett, amit a mezőgazdasági iskola tanára tartott, majd tavasszal – az intézmény gépjárműve –, olyan ponyvás autó volt ez – kivitt minket Bikazugba, a mezőgazdasági iskola tangazdaságába. Ez is – mint a mi iskolánk – Tessedik Sámuel által megálmodott, és alapított tanintézet volt. Valóban „mintát" láttunk itt. Már beindították a rizstermesztést. (Vagy csak a kísérletét?)

Orosházán is működött – egy besorolással magasabb fokon, mezőgazdasági szakiskola: jó gazdákat (nem gazdagokat) képeztek itt, akik valóban akartak tanulni és utána dolgozni. Egyházi, vagy állami iskolákban – sok volt a teljes, 50, vagy 25%-os tandíjmentes férőhely.

5. évfolyamon már a lányok vezették a gyakorló iskolában a kézimunkaórákat. Itt, és a falu evangélikus iskoláiban – jobban a külső kerületekben – az ún. VASÁRNAPI ISKOLÁT. Egyszer került rám a sor a „Zöldpázsiton" lévő iskolában. Csak alsó tagozatosokból állt a kis csapat: énekeltünk, egy bibliai történetet meséltem, imádkoztunk, azután játék következett az udvaron. Délután kb. két órától négyig tartott a foglalkozás.

A gyakorló iskolánk kimaradt ebből a visszaemlékezésből. Pótolom: összevont 1–6. koedukált társaság volt ez, a főépület földszintjén. 30-35 gyereknél nem fért el több; egy-egy osztályban csak 5-6 tanuló volt, tanítójuk „gyakorló tanítói" képesítéssel rendelkezett, Remenyik László volt a neve. Alacsony, kedves bácsika, akit csak szeretni és tisztelni lehetett! Rengeteget foglalkozott velünk: úgy kellett készülnie nap mint nap, hogy az óráin 4. és 5. éves hallgatók hospitáltak, minden mondatát leírták, mindenről magyarázatot kérhettek. Hetenként kétszer (vagy háromszor, ha magas létszámú volt az évfolyam) kettő vagy négy „jelölt" gyakorlati tanítást tartott, amire őket – illetve még egyszer annyit, mert hivatalos „bíráló" is működött – fölkészítette erre a feladatra. A gyakorlati tanításon az egész évfolyamnak jelen kellett lennie – ha befértünk a terembe, ha nem –, akkor is minden szót le kellett jegyezni, majd tisztán, olvashatóan egy másik – csak erre használt – füzetbe átmásolni, beadni a gyakorlati tanítónak, aki erre is osztályzatot adott!! Szóbeli és írásbeli „bírálatot" kellett készítenünk a tanításról – amelyeket láttunk, de szóban is volt kötelező bírálat, amire osztályoztak. A gyerekanyag itt a gyakorló iskolában roppant heterogén volt, csak két kiugró esetre emlékszem: Déneske értelmi fogyatékosként járt hozzánk (azaz „fogyatékkal élő", márpedig magyarul ez mégiscsak fogyatékost jelent), Lajcsika pedig cigány – nem járt ide több közülük, mert a cigánytelep nagyon messzire esett a falutól. (Krakkónak hívták – Mezőtúron pedig Londonnak.) Nevezetes: mert Lajcsikát naponta hozta apukája lovas kocsival, és azt akarta, hogy beszéljen magyarul is! Hát ez okozta a legnagyobb nehézséget: nem értettük egymást! (Később megtanult magyarul, de ehhez több osztályt kellett ismételnie.)

Egyszer egyik évfolyamtársammal kimentünk a cigánytelepre gyalog – de messzire! Ott nem voltak putrik, kisebb-nagyobb házakat is láttunk, részben nád-

dal fedett lakóházakat és több istállót. Többen lócenzárok, alkuszok vagy kereskedők (lókupecek) voltak. Érdekesség: kialakított utcákat nem láttunk, a házak úgy össze-vissza épültek; kerítések, kertek és istállók. Kutyákon és lovakon kívül egyéb állatot, vagy udvart nem láttunk. (A kocsik az istállók előtt álltak.) Fákat sem ültettek, az élet a nyílt téren folyt, a földön ült a telep öregje, fiatalja – ettek-ittak, játszottak, kiabáltak – cigányul! Nem volt a legjobb a közérzetünk, de nem bántott bennünket senki!

Amikor már nyolcosztályos lett az általános iskola, új „néptanító" nyújtott be pályázatot az 5–8. osztályosok tanítására. Szakács Györgyöt bízta meg Fassang igazgató úr. Jól választott: okos előkészítéseket tartott, talán még maximalista is volt, igaz; magával szemben is. Később neveléstudományból doktorált, de ezt mi már nem vártuk meg Szarvason.

Húsvéti szünetre is hazajöttem, vonattal; kezdett stabilizálódni a helyzet. Ugyanakkor a Pengő rohamosan romlott, lebélyegezték a papírpénzt, így már csak negyedét érte, majd jött a mill. illetve a bill. Pengő. Eljutottunk egészen az egymilliárd billpengőig! Azután jött a „tojásvaluta" – csak tojásért kaptunk füzetet, ceruzát, zoknit, mozi- és vonatjegyet. Így fizettük a tandíjat és az internátusi költséget is. Húsvétot követően életünk lázasan folyt az osztályvizsgát megelőző dolgozatok, feleletek jegyében. Majd megkaptuk a képesítő-vizsga szóbeli anyagát: hittan, magyar nyelv és irodalom, magyar történelem, Magyarország általános földrajza, nevelési és oktatási tudományok. (Ehhez tartozott: testtan, neveléstörténet, oktatás- és módszertan, iskolaszervezettan, népművelés), valamint matematika – akiknek az írásbeli vizsgadolgozata elégtelenre sikerült – és a legfontosabb: a tanítási vizsga – aminek nem kaptuk meg az anyagát. (Az osztályvizsgán talán hárman nem feleltek meg.)

Egy nagy kő nyomta még a szívünket: a rajz- és kézimunka-tanmenetek elkészítése és határidőre való benyújtása! Ezeknek az átadása az illetékes tanárnak fontos volt, mivel a tanulmányi jegyekbe kellett beszámítani és az oklevélbe került! A fiúk kézimunkából nem kaptak osztályzatot. Mi pedig 1-től 6. osztályig minden kézimunkadarabot kicsinyítve készítettünk el – kb. 8-10 cm-es csecsemőingecskét, kis terítőcskéket varrva, horgolva, kötve, kis zoknit, érmelegítőt, stb. Azután mindezeket rajzlapra rögzítve, osztályonként összeállítva, takaros albumformát készítve belőlük; adtuk át a tanárnőnek. Még több időt vett igénybe a rajztanmenetek elkészítése: jó minőségű rajzlapot nem árultak, amilyen volt, azt is csak tojásért adták! És annyi kis rajzlapocskát kellett rajzolni, festeni: tanítási heteket számítva és heti két rajzórát (egy napra összevonva) véve, és az első osztály is kihagyta, bizony 150 körüli kis apróság került az albumba. Egy pár fehér zsebkendőm bánta ezt meg (a többieké is), ti. semmilyen vászon, vagy egyéb anyag még nem volt kapható a boltokban, de a szabály az szabály! – Voltak, akik az előző években végzettektől kérték kölcsön mindezeket. Nagyon szépek, mutatósak és kedvesek voltak ezek a kis alkotások! Sok-sok munkát adott, hajnalban már az

ágyban kézimunkáztunk, de megérte! Amíg megvolt, gyönyörködtem bennük, de 1948-ban egy kolléganőm elkérte – ebből akart OKOS lenni! Neveletlen 5-6 éves kislánya széttépte, eldobálta – legalábbis ezt mondta. (Kedvem lett volna vonalzóval mindkettőjüknek „körmöst" adni!)

Itt említem meg a BALLAGÁSUNKAT: egyik előttünk végzett 5. évfolyam sem – így mi sem – engedtünk be senkit erre az alkalomra, a tanárok sem voltak ott!!! A negyedikesek kísértek bennünket, miután földíszítették némi kis virággal, rajzzal az osztálytermünket, átadták a kis tarisznyákat (amik szintén zsebkendőkből készültek), bennük ici-pici kenyérrel, (inkább pogácsa volt), kis üveg borral, egy bibliai idézettel, és egy fillérrel; pár szál virágot kaptunk még tőlük. A szülőket sem értesítettük, ez a mi ünnepünk volt, itt mi sírtunk, örültünk, emlékeztünk magunknak! – kinek volt ehhez bármi köze? Ezeket az érzéseket úgy sem lehetett megosztani senkivel, de minek is? Végigjártuk az osztályokat, a kísérő negyedikesek kívül maradtak, és halkan énekeltek, NÉPDALOKAT, EGYHÁZI ÉNEKEKET. Majd kimenve az utcára, megkerültük lassan, csendben az evangélikus Ótemplomot – hiszen ott volt mellettünk –, az utcán nem volt sem hozzátartozó, sem bámészkodó. Tantermünkbe visszaérve szerettük volna elénekelni – zárt ajtókkal – a szokásos ballagódalt magyarul vagy latinul, de az említett évfolyamtársunk kirohant a teremből – meg legtöbbünk jó emlékéből is. Azután megszólalt az Ótemplom öreg harangja – azt hiszem, mindenki sírt…

Írásbeli: üres volt az egész főépület, csak nekünk szólt a csengő – igazából „kolomp" volt! Előkerültek az irodai szekrény mélyéből a tételek; első napon magyarból, másodikon neveléstudományból, a következőn pedig matematikából. Mi sötétkék Bocskai ruhában – a fiúk is ünneplőben, akárcsak a ballagáskor – hallgattuk minden napon a tételeket, amit mi az evangélikus püspökségtől kaptunk, majd három kisebb terembe – egymástól távol – foglaltunk helyet és lepecsételt papírlapokra, állandó tanári felügyelettel, dolgoztunk. „Puskázni" akkor is divat – vagy szokás – volt, de a felügyelet állandó és folyamatos volt, a folyosón is kísérgettek bennünket, ahová csak mentünk! Az elkészített puskáknak, nem tudom, vette-e valaki hasznát. Mindenesetre nem dicsekedett vele! 10 órakor uzsonnát kaptunk: kb. két deci teát és egy szelet sima kenyeret! 12 vagy 1 órára kellett leadni a dolgozatokat; magyarból Móricz Zsigmond valamelyik regényalakját, neveléstudományból Pestalozzi munkásságát választottam a két vagy három lehetőségből. Matekból semmire sem emlékszem – sikerült. Ennek a napnak délutánján kaptuk meg négyen a másnapi vizsgatanítás tételét fél-fél órás időkeretben. Ezek név szerint jöttek a püspökségről a föltüntetett névsor és a tanítási anyag megjelölésével, ezeket ott párosították össze! Mint már írtam: még a negyedik évfolyamban kimaradtam a kántorképzésből. Nem volt elég, hogy édesanyám ezért megszidott, de a püspöki hivatalnak elküldött névsorban sem jelezték ezt, így a névre szóló borítékban egyházi énektanítás állt az 5. osztályban. Megadva az ének címét, meg a kezdőt és befejezőt is – ezekből kettő ismeretlen volt, a szöveg és a dallam!

Követelmény: harmóniumon eljátszani, kísérni, bemutatva elénekelni, lejátszani stb. Nyűgös lettem, de nagyon! Mindenre gondoltam, de erre nem – nem voltam jó énekes, és nem szerettem egyedül énekelni! Talán ott is hagytam volna az egészet, és akkor jött a segítség: a fiúk egy hanggal följebb, majd fél hanggal lejjebb szállították a dallamot, mint a Korálban volt, a kezdő és befejező dallamot is rövidebbre és egyszerűbbre fogták. Közben bejött a terembe – valamilyen okból – a miniszteri vizsgabiztos, Dr. Takács Béla, és érdeklődött rossz hangulatom okáért. Azután ajánlotta: elvisz bennünket – a bennlakó képesítőzőket – még akkor este moziba, ahol egy híres filmet, a Kalotaszegi Madonnát játszották; hogy a „jelölt kolléganő ihletet nyerjen belőle". Így az intézeti hat lány – a Biztos „kolléga" kíséretében és számlájára – a Frcska moziba ment. (A mozitulajdonos lánya ismert személy: Fekete (volt Schwarcz) János, az MNB elnökének a felesége, Cuncika, aki előttem öt évvel végzett ebben a képzőben).

Lényeg: minden szépen és jól sikerült, Fassang igazgató úr is megjelent, azután bólogatva távozott. Az internátusban készültünk a szóbeli képesítő vizsgákra. Ki hol talált magának helyet: a kertben, színben, hálóteremben stb. Nekem a hajtatóház jutott, előtte pedig át kellett mennem a füstölőn; így állandóan viseltem ennek a kellemetlen szagát. Ebből kifolyólag mindennap kétszer át kellett öltöznöm (délben és este) a kékpöttyös intézeti ruhámba (amiben az oroszok elfogtak!) – néha a piros pöttyöst vettem föl, meg egy csipkés szép köténytt, és fölszolgáltam az ebédet és a vacsorát a miniszteri biztosnak (aki elvitt bennünket a moziba) meg az igazgató úrnak.

Ez volt a fölkészülés a képesítő vizsgára négy (vagy hat?) héten át. Tanultunk, olvastunk: a Hóman-Szekfű történelemkönyvből, Szerb Antal irodalomtörténetéből, ezek voltak az alapok, és egyéb könyvek, jegyzetek.

A szóbeli vizsgák az iskola dísztermében folytak, tízen voltunk egy-egy csoportban, előttünk asztalok, távolabb szintén hosszú asztal előtt majdnem az egész tanári kar, a világi és az egyházi biztos (ő helybeli, az ev. egyházkerület esperese volt). Ott volt NAGY Magyarország térképe, egy tábla (az esetleges matematikavizsgához). Előttünk az asztalok álltak, a kihúzott tétel után jegyzetelhettünk, és akár ülve is felelhettünk! Az első feladat mindig hittan volt, A) tétel: vallástörténet, B) tétel: vallásfilozófia, és így tovább… Egyetlen tételemre sem emlékszem – jól ment, örültem, és kész!

Estefelé bejöttek a kinnlakók és folyt a beszélgetés a délelőtt történtekről. Örömünket megzavarta nagyon, hogy az eddigi hagyományoknak megfelelően nem lehettünk BOLZA gróf úr vendégei, pedig minden évben a sikeresen végzetteket kávézni hívta meg a szemben lévő kastélyába. Mi lestük, hogy a teraszon ülnek, beszélgetnek egy csésze kávé mellett, a jellegzetes Romulusz és Rémusz szobortól nem messzire. A gróf úr és családja még 1944-ben elment – a mi uzsonnánk is elmaradt! Pedig szerették őket Szarvason, mi pedig – kísérettel – minden ősszel meghívást kaptunk a Pepi-kertbe (ma arborétum). Ott láttam először GINKÓFÁT,

magyarázatot is fűzött hozzá a főkertész: Európában itt volt először ez a növény. Ugyanígy lemaradtam a befejező báli mulatságról is: édesapám jött értem lovas kocsival, mondván: itt az aratás ideje, az idő is kedvez, csinálni kell! Fölraktuk az összes holmit, matracokat, ágyneműt, stb.-t és hazajöttünk Orosházára, illetve Pusztaszenttornyára: ARATNI.

Életemnek egy részben keserves, a végén mégis örömteli, boldog szakasza zárult le 1946 júliusában, amikor 19 éves lettem! A következő évek sem hoztak sok változást: küzdelem az '50-es évek igazságtalansága ellen, azután megint csak tanulás, meg öröm is a munkában. Majd ismét véletlenül, háborúba kerültem: 1956 szomorú eseményei Budán értek. Ha még kapok a jó Istentől időt és egészséget – és ha valakinek örömet okozok vele – ezt is leírom.

2012 júliusában leszek 85 éves.

Orosháza, 2012. február 14.

2. Életutam második része

Arról az időszakról írok most, amikor családom módszeresen hozzáfogott „köznevelni" és „közoktatni. " Hátrafelé megyek az időben, mint a „rák". Nem! Inkább visszafelé! Az emlékezetem működik, így ezek a történések most csak úgy jönnek, tisztán jelennek meg és vetítődnek ki képekben, szituációkban. A „köznevelésem" abban nyilvánult meg, hogy beírattak egy állam (vagy község) által fenntartott óvodába Orosházán, a Székács József utcán volt Szarvasi út, az épület lett gép- és gyorsíró iskola, ma: ügyviteli iskola. Szóval elszakadtam a szabad élettől – a TANYÁTÓL. Anyai nagyszüleimhez kerültem a Csendes utca 4. sz. alatti házba. Jóval később mesélte édesanyám, hogy a házat 1911-ben kezdték építeni, természetesen tavasszal, hogy őszre fedél alatt legyen. Ő akkor 9 éves volt, és segítsége szüleinek és a munkásoknak; ivóvizet hozott, meg apró kéréseiket teljesítette. Estefelé kiment a tanyára, néha vonaton, máskor gyalog, hiszen 7-8 km nem nagy út! Beszámolt a kintieknek a napi munkáról, hajnalban pedig ugyanúgy vissza a házhoz. A tanyán folyt a napi munka: vetés, kapálás, majd aratás stb., az ott lévő szülőknek, két bátyjának és két nővérének. A legfiatalabbnak így vették hasznát.

Igen, óvodás lettem! Semmilyen előérzetre vagy előzményre nem emlékszem, csupán a tanyai életem, környezetem hiányzott! Akkor ez a megoldás szükségszerű lett, és humánus. Indoklom: a legtöbb orosházi gazdaembernek a saját munkája gyümölcse volt a falusi ház. Megtörtént az is, hogy a szülők engedték a már meglévő házukba valamelyik gyermeküket a többi közül. A fiatalok úgy igyekeztek dolgozni – munkájuk által gazdagodni –, hogy „öregségükre" átadják a tanyát és vele a gazdálkodást valamelyik fiú örökösnek, aki a testvéreket (a többi örököst) „kielégíti" a vagyonból. Ekkor már megvolt a ház a faluban, ahol kipihenték az ifjúkor szorgos és megerőltető munkáját, ugyanakkor segítettek az unokák nevelésében, gondozásában. Ez utóbbiak sok-sok örömet okoztak mindkét (mindhárom) félnek. Ez volt a „nagycsalád" igazi jelentősége! Örömteli segítség!

Az óvodába először talán édesanyámmal mentem el Aranka óvónénihez. Ez bizony nem volt egy „tündérkert" – lehet, hogy nem Aranka nénin múlott, bizonyára csak hozzájárult: korban, termetében, mozgásában nem volt sem anya-, sem nagymamatípus. (Brunszvik Teréz sem ilyen kisdedóvodákra gondolt – remélem!) Az óvoda területén lévő külön épületben lakott Aranka néni a férjével, az „óvó bácsival" – így hívtuk, ha néha bejött hozzánk. Gyermekük nem volt, és az

óvó bácsi a helyi (vagy területi?) HANGYA SZÖVETKEZETNEK volt magasabb rangú tisztviselője. Nyugdíjasként a nagyszüleim utcájában vettek házat (Csendes utca 8. vagy 10.). Ja! Az óvoda az alábbiakból állt: egy kétszobányi nagy terem, bútora: Aranka néni asztala + egy szék és a rajta lévő hegedű. Mi pedig a nagy téglalap alakú terem két hosszabbik oldalán, a fal mellett lévő háttámla nélküli, alacsony padokban ültünk, szigorúan „karba tett" kézzel – talán mindig?! Ültünk és ültünk, néha verset tanultunk és „karba" mondtuk, máskor valamit daloltunk hegedűkísérettel. Játszásra nem emlékszem, de nem is volt lehetséges, mert a padlót fekete, „fáradt olajjal" kenték be, hogy „ne porozzon"! Volt szünet is, csak úgy lézengtünk az udvaron, a WC hosszú, közös (fiúk-lányok külön), a helyiséget soha nem tudtam használni. Pedig egy idős néni (takarítónő?) segített a lányoknak ezen a helyen. A homokozás sem jött be nekem. A nagyobb fiúk szórták a homokot, szemünk, hajunk tele lett vele. Rövid idő múlva nyegligáltam az ovit Aranka nénivel együtt! Szüleim még sem hagytak „parlagon", és beírattak Pápai Zsófika néni községileg támogatott „magánóvodájába". Kissé messzebbre volt: a Zöldfa utcában; az Aradi út felé eső részen, a bal oldalon egy igen egyszerű, kétablakos házban. Zsófika sem volt fiatal, de egy filigrán, sokat és jól mozgó nénike; természetesen „kisdedóvó" képesítéssel! Szerettem őt, hiszen velünk játszott, verselt, énekelt, táncolt, stb. (HEGEDŰ NÉLKÜL). Voltak játékok, talán mi is vittünk. Nagymama kis szolgálólánya kísért el. Ilyen segítsége mindig volt, aki kijárta a 6 osztályt + a 2 ismétlőt, kb. 14-15 éves lehetett. Nehéz munka nem volt a háznál, azt nagyapám vállalta! Megtanult söprögetni, port törölni, a főzéshez előkészíteni, morzsolni, a sarki boltban vásárolni, azután játszott valamelyik unokával. Ekkor én voltam a „soros", már kettő a saját szüleitől járt iskolába. Jó volt beszélgetni is valakivel a nagymamának, hiszen nagyapám nem sok időt töltött otthon: az egyház és a falu megválasztott képviselőjeként tette a dolgát. Természetesen ezek tiszteletbeli állások voltak, szégyen lett volna ezért bármiféle juttatást felvenni!

Még le kell írnom, hogy az „öregek" által lakott orosházi háznál olyan „minigazdaság" jött létre, a tanyait képezte, -zsugorítva.

Volt egy tehén, 2-3 disznó (hizlalni, levágni), 2-3 kotlóalj csirke, 6-8 kacsa, (megtömve pecsenyének levágni). Libát csak 1944 után tartottak a faluban, lovat sem, mert nem lehetett kihasználni. Minden takarmány a „haszonélvezetből" jött be a gyerekektől – a tanyáról. Kenyeret is sütött nagymama, hiszen a télen a tehén által lerágott kukoricaszárat akkurátusan összerakták, bekötötték a szárkévét és ezzel fűtötték be a kemencét kenyérsütés előtt. A kiscsirkék, kiskacsák (később a kislibák is) jóformán az utcán nőttek föl! Kivittük a szép, zöld fűre, az árokpartra a „borítót" (ez egy kb. 1,5 m magas, 1,2 m átmérőjű, fűzfavesszőből készült kúp volt, alul sűrű, följebb ritkább fonással – így a kiscsirke nem fért ki a gallyak között. „Hasában" a kúp kiszélesedett, fölül pedig majdnem összezáródtak a veszszők.) A kis állatok itt kaptak vizet, természetesen enni is. Ha lelegelték a zöld füvet, odébbvittük a „borítót", a helyén pedig 5-6 nap múlva kizöldült, megújult

a fű. Amelyik oldalról erősen sütött a nap, oda egy zsákot terítettünk, és ennek árnyékában jót pihentek a kis állatok. Volt olyan ház, ahol 2-3 „borító" volt az árokparton. Ezekben 25-30 vágnivaló csirke is felnőtt, persze, egyre több száraz takarmányt kellett kapniuk. A búzát (később kukoricát) az unokák darálták le olyan méretűre, amilyenre nagyapa beállította a háromlábú darálót. Ha az utcán járókelő meglátta, hogy a „borítót" elfújta a szél, vagy a kotló csípi (bántja) a kiscsirkéket, mert olyan volt a természete, vagy nem tetszett neki a csibe, (pl. fekete, vagy vörös volt), rögtön szólt a házban lakóknak. Ilyenkor sapkát varrtak a tyúk fejére, így nem látta a csirkéket, vagy levarrtuk a szemhéját, megforgattuk a levegőben (elszédült), esetleg pálinkás kenyeret dugtunk le a torkán – azután úgy viselkedett, mint a részeg ember: nem emlékezett, csendes lett. Akkor még volt az utcán ÉLET, összetartozás a lakosok között, felelősség a más ember jószágáért is, jóindulat, segítőkészség. Később, ha elmentek messzire a libák – jelezték az emberek, hogy ismeretlen libacsapatot láttak az utcájukban. Segítettek megkeresni az elcsatangolt jószágot. Ma a hosszú Zombai utcán órákig élőlényt sem lehet látni, csak a főutcán van BULI – munkaidőben is!

Míg ezt leírtam, nagyapám „szabadidejét" töltötte a Polgári Kör olvasótermében; itt nappal olvasni, beszélgetni lehetett, este pedig iszogatni is. Könyvet is hozott, és esténként olvasgatott. Akkor még nem épült meg a Kisbirtokos Szövetség Székháza (ma Ruhagyár). Pontosan 12 órára, harangszóra ért haza, engem is elhozott az óvodából Juci, Mari vagy Bözsi – ekkor került asztalra az ebéd! Olyan 3-4 óra hosszat lehettem az óvodában, közben egyszer falatoztunk a hazulról-hozottból. Közvetlen szomszédunk kisfia – Dezsőke – is ezt az intézményt látogatta. Így már kettőnkért jött vagy tőlünk, vagy Klein szomszédéktól valaki. Megtörtént, hogy ketten, kézen fogva indultunk haza Dezsőkével. Ő zsidó gyerek volt, mint ahogy az egész Klein család. Persze, ezt én nem tudtam, otthon senki nem mondta, és egy szó sem hangzott el az ő hitükről. Sőt, egészen jó szomszédok voltunk, bármilyen segítségért számítottunk egymásra. Dezső húsvétkor mindig eljött meglocsolni (más kérdés, hogy én szégyelltem magam, és bebújtam az ágy alá, ha locsoló jött!) A család boldog ünnepeket kívánt, és névnapot, egyszóval, jó szomszédok voltak. Klein néni nem volt egészséges, úgy mondták, Dezső születésekor gyermekágyi lázban szenvedett. Szótlanná, búskomorrá vált, csak ült az ablak előtt, soha nem beszélt. Nagyon szép, nagy lányuk volt, Dezsőke nővére, Évi, aki kb. három évvel volt idősebb nálam. Aranyos, okos teremtés volt, a zsidó elemi iskolába, majd polgári iskolába járt. (Fogok még róla írni a maga helyén!) Most még ennyit: Kleinék a nagyszüleimtől hordták a tejet esténként. Hát volt itt egy tehén is, aminek etetése, itatása reggel korán és este nagyapám dolga volt. A takarmányt a két fia meg édesapám hozta be, mindenki a saját tanyájáról, földjéről. Nagymama pedig fejt reggel és este – ha kisborjú volt –, többször is, de ez a tej eleinte nem volt iható (csak a bocinak). Az ún. „kóser" tejet is ő fejte Kleinnéknek minden este nyolc napig. Ez úgy történt, hogy ők hoztak fejőt (zománcos edény),

szűrőt, tölcsért és kantát (vagy kannát), és vitték haza a friss KÓSER tejet. Ezután fogott hozzá nagymama fejni a nekünk szánt tejet. Természetesen elszámoltak, de ugyanakkor minden húsvét előtt hozták a finom pászkát (mi ostyának neveztük, mások pedig „laskának"), sokat és finomat – nagyon szerettem (még ma is!).

Zsófika néni „gyermekkertje" tetszett nekem: nem voltunk túl sokan, és nem kellett állandóan karba tett kézzel ülni, és csak ülni.

Hamarosan vége lett ennek a jó világnak, mert a már többször meggyötört mandulagyulladás meglátogatott egészen drasztikus formában. Sőt, édesapám is megkapta tőlem a bajt! Vagy külön neki szánt betegsége érte utol? Dr. Jarolin Nándor doktor bácsink ajánlotta a mihamarabbi megválást ettől; az akkor még legalantasabb, sok bajt okozó és igazán fölösleges szervünktől. (Ma már nem ez az egyértelmű állásfoglalás!) Így gyógyulásunkat követően mindketten befeküdtünk Dr. Sándor Béla magánklinikájára a Pacsirta utcában. A Pacsirta utcán ma is áll a ház: a Hajnal utca egyenesen nekimegy. (Ma több tulajdonosé.) Kb. 3- 4 szoba állt a betegek rendelkezésére 2 -2 ággyal, a zárt folyosóra nyitottan. Ott lakott a család is a két fiúgyerekkel, Laci és Béci volt a nevük. Egy-két évvel volt ekkor az egyik fiatalabb, a másik idősebb nálam. A mi kétágyas szobánkat megtoldották egy pótággyal és kb. 2-3 éjjel édesanyám is velünk volt. Két napig nem beszélhettünk, és sok-sok fagylaltot ettünk, ez nekem igen „kedvező" gyógymódot jelentett. Édesapám nehezebben élte át, édesanyám pedig már várta testvérkém (öcsikém) megszületését, ami egy hónapon belül meg is történt 1933. augusztus 14-én Orosházán, a Csendes utca 4. számú házban, a Ravasz nagyszülőknél, ahol én is megláttam a napvilágot ezt megelőzően hat évvel. - Nem jött rám jó világ, mert mindenki az újszülöttel volt elfoglalva. Édesanyám szigorúan betartotta a hat hét „gyermekágyi" időt, sokat pihent, Misikét pedig a bába néni (Farkas néninek hívták) fürösztötte, öltöztette mindennap délelőtt. Közben engem beírattak a Hajnal utcai evangélikus elemi iskola első osztályába: egy pengő volt a beíratási díj, a tanító bácsit Tóth Lászlónak hívták. Felesége Démusz Terézia (Tuzi néni, gyulai származású) volt. Idősebb lányuk, Lenke Szarvason végzett tanítóképzőt, később diakonissza lett, szépen orgonált a templomban. A fiatalabb lány, Klári (Kovácsné). Szarvason éltek, majd özvegyen Orosházára költözött. Lánya, Hajnika óvónő, Koszorús Oszkár, orosházi helytörténész felesége lett. Tóth tanító bácsi a pusztaszenttornyai iskolából, választással került az evangélikus egyházhoz. Még valami távoli rokonságot is ápolt az édesanyjával az én Hajdú nagymamám. Előttem két unokatestvérem is Tóth tanító bácsinál töltött 2-2 évet (ekkor már felsőbb osztályba jártak!) Így mindenki ismert mindenkit – ez a tanyavilág, a falu, meg a kisváros behozhatatlan előnye!!! Így nem kell önéletrajz, átvilágítás, káderanyag, stb., ami tele lett félelemből adódó hazugsággal – és sok időbe meg pénzbe is került az elkészítése.

Így lettem első osztályos, mint minden 6 évet betöltött gyerek Magyarországon. Bekerültünk egy RENDSZERBE 14 éves korig: 6 elemi osztály + 2 év ismétlő

osztály, amit az állami tanügyi törvény 1868-tól írt elő Eötvös József szerkesztésében és gondozásában.) Majd az én iskoláskoromban gr. Klebelsberg Kúnó, Homan Bálint megerősített, továbbfejlesztett és gyakorlativá tett. De hát elrontották azt is – mint sok egyebet!

Voltunk kb. 80-an ebben a koedukált I–II. osztályban. Nem volt ritka a 100 fős létszám, pl.: Fassang Árpád fiatal tanítónál a Zombai utcai, szintén I–II. osztályban. Tóth László is regnált más években ennyi gyereket.

Ez már komoly dolog volt kis életemben, hiszen automatikusan kellett haladnom az előírt úton, a közoktatás területén, az egyház által fenntartott és az államtól is felügyelt intézményben. A hosszú és vastag, fából készült padokban a tanító bácsi útmutatása szerint ültünk: elöl az első osztályosok, hátrább, a nagyobb padokban a II. osztály tanulói, az utcai ablak felől a lányok, az udvari ablaknál a fiúk ültek. Minden napot nyitott és bezárt a közös egyházi éneklés – harmóniumkísérettel – és ima. Laci bácsi – már később így hívtuk – a legelső napon minden elsős lánytól megkérdezte: hogyan szólítsalak? Otthon és mindenkinek a mai napig is Pötyi (Pötyi néni) voltam és vagyok. Akkor, 6 évesen kijelentettem, hogy Erzsébet akarok lenni! Ezt csak Laci bácsi tartotta be 1980-as években történt haláláig. A második kérdése minden első osztályoshoz szólt: mi szeretnél lenni nagy korodban? Erre is volt határozott válaszom: „előnyomó kisasszony"! Irigyeltem és csodáltam a Csepregi Ilonka néni kézimunkaüzletének kirakatában lévő előnyomott (hímzésre váró) kézimunkákat. Álldogáltam sokáig a kirakat előtt és számolgattam a fillérjeimet! Vajon mikor lesz elég valamelyik előnyomott kézimunkára? Ez az üzlet a Táncsics utcán, a gimnázium helyén, majd szemben vele a központi iskola során (ma is üzletsor) volt. Egyszer elmondtam ezt a „megrázó" történetet Ica néni lányának, aki szintén Ilona és az Orosházi Evangélikus Gimnázium és Általános Iskola első igazgatója volt (ma nyugdíjas) – jót nevettünk!

Osztálytermünk itt is olajos volt, mint az óvodában – és mindenhol kb. az 1970-es évekig. Volt a teremben egy egészen kicsi, öreg, egyajtós szekrényke, tanítói asztal, szék – a dobogón –, két fali- és egy állótábla, harmónium (ez minden egyházi iskola minden osztályában kötelező bútordarab). Egy ivóvizes edény, 2-3 zománcos bögre, mosdótál, fogasok a falon – tartoztak még a fölszerelési tárgyak közé. Tanítónk nem csak harmóniumon játszott jól ill. énekelt, hanem szépen is rajzolt. Miután minden hangot és az annak megfelelő betűt – a fonomimika szabályainak megfelelően – a természetből egy rövid mesével kellett levezetni, (így tette az ABC-s könyv is), a táblára színes krétával fölrajzolta a mese főalakját, amiből lett a betű. Ez egész évben a táblán volt! Emlékeztetőül! Soha, senkinek nem jutott eszébe letörölni, így év végére 32 rajzból levezetett betűkép állt a táblán. Ezen túlmenően Laci bácsi pedagógus-zseni volt! (Ma ezt mondanák!) Föltalált és elkészített egy „gépet" az olvasáshoz. Úgy emlékszem, ezt átvették tőle az első osztályban tanítók. Állt két egymásba illeszkedő, de különálló 80-90 cm átmérőjű vastag papírból (pakundekli papír). Az alsó körben a magánhangzók voltak, a fel-

sőn pedig változtatni lehetett a mássalhangzókat. Körbeforgatással nagyon szemléltető és elsajátítható volt a „betűkapcsolás"! Persze, ehhez még „jeleltünk" = mutogattunk, ahogy ezt a finomimika szabálya előírta. Az egyetlen „tankönyvünket" (amit még ősszel beszedett a tanító bácsi és a kis szekrényben őrzött) karácsonyi szünet előtt kiosztotta – mindenkinek a magáét. (A szegény gyerekek a múlt tanévről itt hagyott ABC-s könyveket kapták ingyen. Ezek csak jó állapotban lévők lehettek, és így is kellett visszaadni. 3-4 évig volt egy könyv használható.)

Minden 13. egész héten Laci bácsi „hetes" volt az evangélikus templomban, illetve az egyháznál. Vagyis reggel 8-9 óra között orgonált a templomban istentiszteleten, ha pedig temetést rendeztek délelőtt, akkor ott énekelt. Ilyenkor nem volt nevelő az osztályteremben. Egy második osztályos „vigyázó", aki papírra fölírta a rendetlenkedőket, egy „kérdező", aki gyakoroltatta velünk a már megtanult verseket, énekeket, szorzótáblát, és egy „gyakoroltató", aki a betűk összeolvasását gyakoroltatta az előbb leírt eszközön. Egyszer-egyszer bejött a tanító bácsi felesége (Tuzi néni), de nem nagyon volt rá szükség. Laci bácsi mindig számon kérte a megbízatások teljesítését: dicsért és büntetett! Büntetés: sarokba állás, térdeplés a dobogó szélére, tenyeres pálcával (körmös csak a jelenlétében történő csúnya írásért volt jogos). Kézzel soha nem bántott senkit, azzal csak simogatott – aki egy kicsit is megérdemelte –, a lányoknak a haját, a fiúknak pedig a hátát. A büntetést megkapta az orvos fia, vagy a jegyzőé, meg az országgyűlési képviselő unokája is! Tarr Józsi a fogorvosának volt a fia (1944-ben, Buda ostromakor, egy Szász Károly utcai házban lelte halálát – bombatalálat érte.) Csizmadia András országgyűlési képviselő unokája, Csizmadia Sanyi, a jegyzőé pedig, Karsai Karcsi, szintén iskolatársaim voltak. A következő jutalmazást szintén az én kedvenc tanító bácsim találta ki; sok munkát adott neki, nekünk pedig örömet és izgalmat. Hogy is ment ez végbe? Volt ezüst és arany papír, és nyomtatott kis bibliaképecske kevés szöveggel. A papírt ívekben lehetett vásárolni a könyv- és papírüzletben. Az ezüstöt 2 × 4 cm-es, az aranyat 4 × 2,5 cm-es darabokra vágta, és a hátuljára – mert az sima fehér volt – ráírta a nevét jellegzetes kézírásával, később „krumplinyomdával" tette rá a „Tóth" jelzést. Szép munkáért, okos feleletért ezüstpapír, tíz ezüstért aranypapír járt, a tíz aranyért pedig a kis kép. Hát ebből év végére sem gyűlt ki senkinek a tíz! Volt ebben játék, izgalom, öröm, verseny, stb. – amit egy 6-7 éves gyerek szeret és élvez!

Szintén osztály-, illetve iskolatársunk volt öt szellemi fogyatékos. Visszaemlékezve: nem kell ahhoz gyógypedagógusnak lennem, hogy ezt határozottan kijelentsem! Berta Jóska és Rozi (testvérek) – apjukat mint iszákos, „nádverő" foglalkozású embert ismerték a faluban. Vetró Imre és Juli (ők is testvérek), meg Szemenyei Margit. (Egyikük sem él, leszármazottaik sincsenek.) Az előbbi négy gyerek hajában tetűt és sörkét is talált rendszeresen a gyakorta megjelenő egészségügyi nővér. Ez nem tűnt a szemünkben megszégyenítésnek. Nem a szegénységük, inkább a butaságuk miatt „néztük le" őket. Ehhez az is hozzájárult, hogy

amikor elkezdtük az első osztályt, ők már otthonosak voltak az iskolában, amikor pedig két év múlva kinőttünk onnan, ők még mindig maradtak Laci bácsi növendékei. (Most is „bebetonozzák" a butaságot? Nehogy szegregáció hírére kerüljünk! Vagy: ha törik, ha szakad menjen tovább a gyerek! Így meg az iskola értéke vész el!)

Magunkkal csak a hátitáskát vittük – ha volt! Benne a palatábla, rákötve a spongya – letörlésre. Tolltartónkban a palavessző, később idekerült a ceruza, toll, tollszár, radír. Karácsony után az ABC-s könyv, második osztálytól már a tankönyv év elejétől, kockás és vonalas füzet. Tintával első osztályban csak az év végén írtuk pl. a „Vizsgalapot". Tintát az egyház biztosított a padokba helyezett tintásüvegekbe.

Tízórait alig hozott 1-2 gyerek, hiszen ebben a szünetben megjelent Tuzi néni vagy a takarító néni – aki szintén ott lakott kiskorú fiával egy hátsóbb épületben –, a fölforralt tejjel; lábasban vagy kannában. Voltak, akik egész évben, mások csak télen kérték az ingyen tejet. Ők hozták bögréjüket, esetleg hozzá egy szelet sima kenyeret. Amikor sok hiányzó volt, fölkínálták a tejet, bárki kért – ihatott. Ez nem volt „olcsó bolt" az egyháznak. Emlékszem, még IV. osztályban is lehetett kérni ingyen tejet – de itt már mintha szégyellték volna a helyzetet a lányok. Hogy is történt ez? 1948-ban dívott még ez az akció az óvodákban és az elemi iskolák 1–3. (?) osztályában – ha volt rá igény. A Móricz Zsigmond utcai (akkor Rákosi Jenő utca) óvodába járt a legtöbb cigány gyerek (erre volt a putri és a Hun utcán is sok volt a cigány). Az óvónő és a vöröskeresztes nővér igénylésére indult be az akció. Horváth Rózsika volt itt az óvónő (vezető), akinek ennek előtte a Töhötöm utcában községi támogatással volt magánóvodája, öcsém pedig ennek a látogatója – később erről is beszámolok! Így, ismeretség révén – mert tudva volt: két tehén is tejelt a Zombai utcai házunknál – kértek tőlünk 8-10 liter tejet minden reggel. Tetszett az ajánlat a szüleimnek: havonta egyszer fizettek, nem kellett literenként méregetni, utána sok kis edényt elmosni, lesni, várni, ki mikor viszi el a maga részét, közben még idő is telt a beszélgetésekkel. Édesapám vitte a reggeli frissen fejt tejet egy extra nagy (8 literes) zománcos kantában kerékpárra fölszerelve, 3/4 8-ra! Megtörtént, hogy édesapám betegsége vagy egyéb elfoglaltsága miatt én vittem a tejet az óvodába. (Már akkor tanítottam – tehát előtte.) Ott forralták föl az éltető nedűt, és kissé lehűtve kapták a gyerekek, – ez több mint 4%-os zsírtartalmú tej volt! A gyógypedagógiai iskola svájci tejport kapott az 1948–49-ben, sőt, az '50-es évek elején(?) is. Ezt bizony hazavittem, és az előírás szerint lett belőle tej! Nem volt rossz íze, inkább szokatlan. Lassú tűzön forraltam, kevergettem, hogy le ne süljön az edény aljára – sok gonddal járt.

Megint elkalandoztam, és még szó sem esett a tanítási órákról, anyagukról, módszereiről, szünetekről, az ünnepekről, no meg az évzáró vizsgáról. Semmilyen időmérő eszköz nem volt a teremben – kivéve az a papírból készült „szemléltető eszköz", amin az óra járásának ismeretét megtanulta – aki még nem tudta.

Tanító bácsi zsebórája mutatta az időt, pl. amikor kezdődött a szünet. Kb. óránként. Taps jelezte a tanítás, a szünet kezdetét és végét is.

A két osztály (lányok és fiúk) egyszerre mentünk ki szünetre párban, sorban, csendesen az udvarra. Az udvar kellően nagy területű volt a gyereklétszámhoz képest. Egy-két közepes nagyságú fára emlékezem. Az udvar végén illemhely (fiúknak és lányoknak külön – sosem használtam!) Az udvarnak jó kemény földje volt, porolni nem volt szabad! A tanítói (szolgálati) lakás előtt virágos- ill. kis veteményeskert terült el, drótháló védte tőlünk és a labdáinktól. Nem is emlékszem, hogy valaha bedobtuk volna a labdát a kertbe. Ősszel és főleg tavasszal Laci bácsi beállt a lányok közé játszani: „Kinn a bárány, benn a farkas...", „Elvesztettem zsebkendőmet...", „Bújj, bújj zöld ág..." című játékokban velünk együtt énekelt, futott, tapsolt, bújt stb. Azután labdáztunk; volt magyar és német „labdaiskola", ugrálókötéllel meg a földre rajzolt négyzetekbe ugráltunk. (Ennek a nevét elfelejtettem – talán ugróiskola?) A fiúk inkább szaladgáltak, bigéztek – a foci akkor még nem volt „gyerekdivat". Együtt soha nem játszottunk, ha közénk szaladtak a fiúk, tanító bácsi rájuk szólt. Mi sem zavartuk az ő játékukat, erre nem is tudnék példát hozni. TAPS! És sorban állva besiettünk az osztályterembe. Hétfőn és csütörtökön az első óra „vallástan" volt. (Mennyire félnek most ettől! Milyen téveszmék terjednek, miket terjesztenek, találnak ki?) Pedig roppant egyszerű volt: első osztályban nem használtunk hozzá tankönyvet, csupán együtt hallgattuk a második osztály tanulóival: a tanító bácsi röviden, színesen, tagoltan, mindig ugyanazon szavakkal, szabályos hangsúllyal elmondott egy-egy rövid történetét Jézus életéből. Azután mondatonként – mindig ugyanazon kérdésekre – egész mondattal visszaadtuk. A mondatok egyszerűek, lakonikusak, tagoltak voltak. Sokszor feleltünk „karban", vagyis együtt mondtuk a szöveget, pl. olvasáskor, 1×1 gyakorlásakor vagy verstanuláskor. A négy elemi osztály elvégzése közben nem emlékezem dadogó, hadaró, beszédhibás gyerekre, autista sem fordult elő! A „kérdve kifejtő" módszer, a közös szövegmondás, különösen az egyes testrész – leggyakoribban a kéz – együttmozgása szinte kizárta ezeket az anomáliákat a beszéd, olvasás, írás területén. 11 órakor befejeztük a délelőtti tanulást, hazamentünk ebédelni – ezért nem volt uzsonnázás, kivéve az ingyentej-ivást. Délután 2 órára mentünk vissza az iskolába. Két-három gyerek maradt ott – ők messzebb laktak, és hoztak magukkal valami ennivalót, ha pedig maradt tej délelőttről – hát megihatták.

Egyébként Orosházán nagyon okosan helyezte el az evangélikus egyház az alsó osztályokat; I–II. osztály öt helyen volt a községben (Zombai, Hajnal, Katona, Rákóczi utcában és a Szalmapiac téren). Ezeket kiegészítette az állami iskola, (Vörösmarty utca), a római katolikus iskola (Thököly utca, Vörösmarty utca sarok), a falu szélén a Szent István utcai, a Csizmadia Sándor utcai, a bónumi, az Aradi úti (Fehér iskola), a zsidó iskola (Bajcsy-Zs. utca – ma kisegítő iskola) összevont, koedukált osztályai. Harmadik osztályból (még koedukált!) már csak kettőt szervezett az evangélikus egyház (Táncsics utca és a Komlósi utcán), ma Bajcsy-Zs.

utca – Hajléktalanok otthona). A negyedik osztályból is kettő volt az evangélikus egyháznak, már külön a lányoknak a Thék Endre utcában (ma evangélikus egyházi hivatal illetve edzőterem), a fiúk pedig az Ady Endre (volt Torkos Kálmán) utcára jártak, ahol évekig Fassang László orgonaművész dédnagyapja, Orbán János tanított! Ez ma egy romos, lakatlannak tűnő épület. Abban az időben azért nem adták a kisebb, 1–4. osztályig gyerekeiket az állami iskolába (Vörösmarty utca), mert vagy messzire esett a lakóhelyüktől, vagy: a 6-7 éves kisfiú, kislány ne legyen kitéve a nagy gyerekek (10-16 éves) lökdösődésének, esetleg vegzatúrájának – amire akadt példa! Az állattartó emberek tudtak következtetni: kiscsirkét nem lehet a tyúkok, kismalacot a nagyobb süldők közé tenni! Ez vonatkozik az emberi közösségre is – ha anya nélkül a kisgyerek nagyobbak közé kerül.

Egyszóval két órára ismét a tanteremben voltunk 4 óráig. Ez sajnos csak az első osztályban volt így. Másodikra már bevezették az egész délelőttös, majd a napközis létet. Eredmény: a családi nevelés nagyon kérdőjelessé vált. Hosszú fejtegetés eredménye azt mutatná, hogy ennek igazán érintettje a GYEREK!

Mondhatnánk: VESZTES! Aki siet, fut, cipel, nincs otthon – vagy alig, vagy ideges, sokszor beteg, mindig több és több gyógyszerrel jár, de jár: fölzárkóztatásra, fejlesztésre, logopédushoz, pszichiáterhez, azután: lovas tréningre, úszásra, zenére, táncolni, stb. stb.

A délutáni foglalkozás kifejezetten ismétlésről, gyakorlásról, meg kézügyességről (lányoknak kézimunka-tanításból is) állt. Megjegyzem, a SZÉPÍRÁS, mint TANTÁRGY 16 éves koromig (még tanítóképzőben is!) volt órarendben szereplő tananyag; – tehát kilenc éven át! Sokat, nagyon sokat másoltunk: betűket, szavakat, szöveget, amit az oktató kijavított, majd újra leírtuk. Ez volt a helyesírás-tanítás az I., II., III. osztályban, definíciók nélkül! Egyszerű – de bevált! Év végén – csak az I. osztályban, mert füzetünk még nem volt – VIZSGALAPOT írtunk. Ez egy ilyen címmel ellátott, A/4-es nagyságnál egy kissé nagyobb, szélén díszes papírlap volt, melyre vizsga előtt úgy 1-2 héttel rámásoltuk a kijelölt szöveget. Cél: a szép, egyenletes, kissé jobbra dőlő betűk, jó sortartás, helyes szóelválasztás, tiszta külalak – és ez már tintával íródott! Ezeknek a lapoknak később is volt szerepük!

Délutáni elfoglaltság volt még a kézimunka- (csak lányoknak) meg a rajztanítás. A kézügyesség-óra papírhajtogatásból állt. A tanító bácsi darabolta a színes papírokat téglalap, majd négyzet alakra, ezek főbb tulajdonságait mindjárt el is mondta. (Ilyen papírt készen még nem árultak.) Aztán hajtogattuk a csákót, hajót, sótartót, majd készült a kabát, nadrág, püspöksüveg és ezekből az emberalak. Igen jó kézügyesség-fejlesztést adott a tanterv, meg figyelmet és kreativitást fejlesztett, erősített – szerettük. A fiúknak is tetszett.

A leány-kézimunkát Sárika néni tanította heti két órában, összevonva, inkább délután. Sárika néni kb. édesanyámmal volt egykorú, tehát 30 éves lehetett, kis termetű, vékony, fürge, aranyos hölgy volt. Amikor nem kellett senkinek segítenie a kézimunkában, kértük, hogy meséljen. Nem sokszor, de előfordult, hogy elmon-

dott egy-két mesét – fejből! Azután szaladt helyrehozni egy-egy csúnya öltést, hibás, vagy „leszaladt" szemet a kötőtűről. Szerettük, örültünk, amikor megérkezett a kézimunkaórára. Orosházán, a Kistemplom utcában – sokáig nádtetős –, egy kis házban lakott édesanyjával, egy fiútestvérével és annak fiával (akivel kb. egyidősek voltunk.) Szilasi Sárikát az evangélikus egyház csak erre az egy tantárgy tanítására szerződtette az I–VI. osztályig bezárólag. Kiszámoltam – az összes körülményeket szem előtt tartva –, 10 osztályban, 8 helyszínen, 20 órában tanította a kézimunkát. Úgy tudom, ezenkívül a tanítói gyűléseken vezette a jegyzőkönyvet, néha a beteg tanítót helyettesítette, és mindezt gyalogosan járta végig a község minden irányába – nem volt kis dolog! Sárika néninek tanítói képesítése volt, de kántori vizsgát nem tett. Így kinevezett tanító nem lehetett! Az államosítást követően a Szent István úti iskolába osztották be tanítani, innen lett nyugdíjas.

Első osztályban már „szálöltéssel" egy kis „tálcaterítőt" hímeztünk, másodikban előnyomott keresztöltést és „láncöltést" csináltunk, és megtanultuk a „cakkozást" is. Ezek a kézimunkák talán még máig is megvannak. III. osztályban horgoltunk terítőt, labdahálót, negyedikben kötöttünk sálat, zoknit, kesztyűt (ötujjast!), mamuszt! (Ez olyan papucsot helyettesítő, szobai használatra való „lábtyű" volt.) Aki ügyes volt, megtanult két- és ötujjas kesztyűt kötni! Sárika néni minden kézimunkát otthon elkezdett, az iskolában tanította, felügyelte, javította, ha csúnya volt, lebontotta, újracsináltatta a munkát, ollót csak ő használhatott! Természetesen a sok lányt két óra alatt sem tudta mindig kiszolgálni, ezért óra végén összeszedte az anyagokat, otthon elkezdte, lebontotta, kijavította, befejezte stb. Év végén pedig a Központi Iskolában kiállítást rendezett belőlük. A Központi Iskolába jártak az 5–6. osztályosok, külön a lányok és fiúk. Emlékezetem szerint a fiúk már a férfi tanítók vezetésével fúrtak-faragtak, tehát famunkával ügyesítették magukat. A lányok 5. osztályban hímeztek, azsúrozni tanultak a maguk által készített ruhadarabokon. Hatodik osztályban pedig csecsemőingecskét varrtak, meg kötényt, fejkendőt a tészta gyúráshoz. A központi iskolában tanított – úgy tudom, teljes órában – az igazgató tanító is. Irodája volt? Nem emlékszem erre – 1944–45-ben nem volt! Csizmadia Mihály volt az igazgató tanító, csak később, kb. 1946-tól lett Zelenka István; kevés ideig, mert jött az államosítás.

A karácsonyi és a húsvéti szünet előtt amolyan tájékoztató értékelést írt az értesítőbe a mindenkori tanító. A következő meghatározások szerepeltek benne: magaviselet, szorgalom, előremenetel. (Félévi bizonyítvány nem volt.) Ezek a meghatározások okosan foglalták össze a legfontosabbakat. Kiválóan tükrözték a gyerek legfontosabb jellemzőit, tudását, a tanító beléfektetett munkáját, meg a szülőkét is – főleg a nevelés területén. A magaviselet lehetett dicséretes (1), jó (2), tűrhető (3); több osztályzat itt nem volt. Szorgalom: dicséretes (1), engedetlen (2), változó (3), hanyag (4); előmenetel: kitűnő (1), jeles (2), jó (3), elégséges (4), elégtelen (5). Írásbeli dolgozatok külső alakja: csinos (1), tiszta (2), rendes (3), kevésbé rendes (4), rendetlen (5). Vagyis a legjobb osztályzat az egyes (1), a legrosszabb az

ötös (5) volt. Csodálatos, és ma is ajánlatos, sok mindent összefoglaló tantárgy volt a „beszéd és értelemgyakorlat" 1–4. osztályban. Ez a tárgy mindennaposként szerepelt az órarendben. 1–2. osztályban ebbe a tantárgyba minden belefért! Pl.: hogyan kell beszélni – pl.: szembe nézve, kellően hangosan. Instrukciók: vedd ki a zsebedből a kezed, nézz rám, mozogjon a szád, a pontnál engedd le a hangod, a mondat végén állj meg, ne nézz másfelé, stb. Szavaláskor: hogyan kell kiállni, meghajolni, érthetően, lassan mondani a szöveget, stb. A pad alatt (templomban különösen) ne „harangozz" a lábaddal, vendégségben sem! A padban egyenesen – hátratett kézzel – kell ülni, így nem leszel görbe hátú, esetleg tüdőbajos, stb. A név- és születésnapon kit kell megköszönteni, hogyan: verssel, virággal stb. Köszöntőversek sokaságát őrizte a tanító bácsi évről évre. (Lehet, hogy maga is írt ilyet, nem baj, jó volt!) Csupán kérni kellett ezekből, Laci bácsit tájékoztatni az ünnepelt személy rokoni kapcsolatáról, vagy ismerősi viszonyáról, azután ő kiválasztotta a helyes köszöntőrigmust, majd kikérdezte, javított rajta, ha hibáztunk.

Az egyházi és nemzeti ünnepeket 1–2. osztályban is templomban, jó idő esetén a Kossuth-szobornál álltuk végig. Akinek nem volt meleg kabátja, vagy cipője, annak nem volt kötelező kijönnie a szoborhoz. Csodálatosan nem is emlékszem hűvös, rossz időre, ezért magas szárú fehér zokniban, rövid szárú lakkcipőben, ünneplő ruhában vonultunk ki és hallgattuk a műsort a falu lakosaival együtt. Az osztályteremben pedig szavaltunk, énekeltünk – hazafias (Petőfi, Arany János, Tompa Mihály stb.) verseket. Második osztályban meg kellett tanulnom – örömmel tettem – Jászai-Horváth Elemér versét Petőfi sírjáról. (A költő orosházi születésű, emléktáblája a szülőházán van, a Táncsics Mihály utcán.) Majd összefoglaltuk – kérdések alapján – az ünnep történetét. Már első osztályban is a kérdésekre egyszerű vagy összetett egész mondatban kellett felelni. (Buta kérdéseket nem tettek föl a tanítók, pl. ritka kérdés volt, ami „mit gondolsz"-szal kezdődött, gondolkozzék a gyerek, de ne az axiómákon!)

Pénzt nem gyűjtöttünk, csupán egyszer évenként, kirándulni csak negyedik osztályosként mentünk Szegedre – erről majd később.

Ilyen nagy létszámú gyerekcsoporttal elég volt hetenként egyszer – vasárnap – templomba el- és visszavonulni. Ez viszont kötelező volt első osztálytól kezdve. Reggel fél 8-ra gyülekeztünk az osztálytermünkben, onnan 8-ra a templomba értünk, sorban, csendben, rendesen. Ezt 11 (azaz tizenegy) évig gyakoroltam! Nem emlékszem rosszullétre, szomjúságra, vagy egyéb szükséglet sürgős kielégítésére. A templom földszinti része teljesen tele volt gyerekkel, felnőttek csak a gyerekeket kísérő pedagógusok voltak. Az állami iskolákból, a középiskolákból, a fölső mezőgazdasági iskolából is kötelező volt jelen lenni az ott dolgozó evangélikus tanító vagy tanár fölvezetésével. Minden iskolának – benne az osztályoknak – megvolt az állandó helye. Itt is elöl ültek a kicsik (I–II. osztályosok), hátrább a magasabb osztálybeliek. A nevelő a saját tanítványai utolsó padjának a belső szélén ült. Így láthatta a gyerekeit, ha bármi baj vagy rendellenesség volt, azonnal ki tudta emel-

ni a bajban lévőt, esetleg bajkeverőt. Az előbbi esettel talán 2-3 -szor találkoztam, az utóbbira nincs példám. Egy hosszú padban vagy 11-12 gyerek ült, és megtöltöttünk még 6-7 sort. A lábunk persze nem ért le a földre, „harangozni" tilos volt! Minden iskola azt a bejárati ajtót használta, amelyik egy irányba esett az iskolájával, ennek pedig legközelebbi padcsoportjában foglalt helyet – állandóan. Nekünk I–II. osztályban ez a Keleti kapu volt. Nem érződött, és nem látszott DIKTATORIKUS RENDnek – inkább LOGIKUSAN kidolgozott RENDSZERnek – viselkedésünk. A legtöbb esetben Gyurán György hitoktató lelkész, majd Károlyfalvi Béla (ugyanilyen pozícióban) tartotta a gyermek-istentiszteletet.

Nagyon néha helyettesítette őket parókiás pap, legtöbbször Fürst Ervin nagytiszteletű úr. Gyurán György a Fő utcán (Erzsébet királyné, ma Kossuth Lajos utca) lakott jobb kéz felől az Október 6. utcához közel egy száraz kapubejáratos, öreg, többek által birtokolt házban, feleségével. Gyermekük nem volt. Úgy tudtuk, hogy az I. világháborúban hangszalag- (gége?) sérülést kapott golyó(?) által, így került haza. Sajnos, ezt mi is észrevettük... Nem is aspirált soha magasabb beosztásra – vagy csak nem került nyilvánosságra? Hogy Orosházán halt-e meg, vagy hol nyugszik – nem tudom. Fürst Ervin életrajzát Orosházán élő legidősebb gyermeke, Enikő írta (írja?) meg. Nagy gesztikuláció kíséretében szólt a hívekhez, a gyerekekhez is, és ez nekünk szokatlan volt! A templomból kijövet nem vártak a szülők soha – egyetlenegy sem! Zárt rendben, ugyanúgy mentünk vissza az iskolába, onnan pedig haza.

Az I. osztályt – mint minden evangélikus elemi osztályt –, a nyilvános VIZSGA zárta le az evangélikus templomban. A vizsgák beosztása is példaszerű volt. Így június második hetében délelőtt 8–10-ig az 1–2. osztályok, 10–12 óráig a III. és IV. osztályba járók, délután 2–4-ig az V. és VI-os gyerekek vizsgáztak. Erre az ünnepre legalább 2-3 hétig készültünk – mert bizony ez a nap ünnepszámba ment! Tanultunk verseket, énekeket, nótákat – csak klasszikusoktól! Egyházi ének és népdal jöhetett számításba. Gyors ütemű dal nem, mert akkor még ilyenek templomban nem hangozhattak el. A tanítónak is készülnie kellett; nagy szégyen lett volna, ha „felsül" valamelyik tanítványa. A „zsűri" (vizsgabizottság) az oltárnak háttal, hosszú asztal mellett ünnepélyesen ült, tagja volt az igazgató, az evangélikus esperes, meg világi elnök is volt, akit Gyulán jelöltek ki (akkor még Gyula volt a megyeszékhely). Az asztalon helyezték el a tanulók füzeteit, az első osztályosok vizsgalapját – mivel nekik még nem volt füzetük, azután tankönyvek, rajzok, értesítők, stb., és azok a virágok, amivel egyszer egy évben – mindig vizsgakor – megköszöntük tanítóink egész évi bajlódását velünk.

Egyházi énekkel, imával kezdődött a vizsga, elsőnek a vallástan szerepelt, ahol a II. osztályosok folyamatosan mondták el a bibliai történeteket, a kicsik pedig kérdésekre felelve. Minden 1. osztályos olvasott: a vizsgabiztos által az ABC-s könyvből kijelölt olvasmányt – a biztos asztala mellé állva –, hangosan, értelmesen, és már nem „mutogatva"! A gyengébbek még kézmozdulattal jelölték az

olvasott szöveg betűjét, mégis, ha hibátlanul szótagoltak, nem volt baj! Amikor a bizottság az olvasással elégedetlen volt, bizony odahívták a tanítót a döntésre: mehet-e II. osztályba a nebuló, vagy legyen még egy évig elsős? Megérzésem szerint a tanító szava billentette a mérleget jobbra vagy balra! Ő figyelte, látta, tudta a gyerek egész évi szorgalmát, fejlődését. Azután ott volt a karácsonyi, húsvéti értesítő, meg a vizsgalap! Közben már folyt a számtanóra, ezt a bizottság másik fele kísérte figyelemmel. Lazításra elhangzott egy-két egyéni ének vagy vers, majd közös kérdésekre beszámolt mindkét osztály a „beszéd és értelem gyakorlat" órák anyagából pl. az osztályteremben kifüggesztett kb. 80 × 40 cm-es, „kasírozott", színes képek tartalmából, mondanivalójáról; kérdésekre, szép, kerek, rövid mondatokban. Két ilyen kép: Részeges Pista és Józan Miska családja, háza tája. (Lehet, hogy a két nevet összekevertem). Azután bemutatták a képek a különböző foglalkozások főbb jellemzőit, ugyanúgy a négy évszakét. 3–4. osztályban már osztályzatot kaptunk – természetrajzból, gazdasági- és háztartástanból. A központi helyet a MUNKA kapta a tanulmányi anyagban. Ezen túlmenően, III. osztályban (Zelenka István tanító bácsi) Orosháza történetéből beszélt, és visszakérdezett. (honismeret). Ismertük helységünk kerületeit, határait, a nevezetesebb épületeket, tudtuk, hogy minden középület sárgára van festve („birodalmi sárga"). Negyedik osztályban a faliképek a magyar történelem sarkalatos eseményeiről szóltak: Árpád fejedelemmé választása, a vérszerződés, II. Lajos halála a Csele patakban, stb. Ezek a képek neves festők reprodukciói voltak, azután szóltak: állatokról, növényekről, gépekről, nevezetes emberekről, stb. Azért is maradtak meg ezek emlékezetemben, mert az 1948-as államosítást követően az orosházi római katolikus népiskolát a gyógypedagógiai osztályok kapták meg – ahol én tanítottam –, és ezeket háborítatlanul átvettük.

Vissza a vizsgához: ének és ima zárta be az ünnepséget, majd az asztalon lévő virágokat átadtuk az ott lévőknek: világi és egyházi vizsgabiztosoknak és saját tanító bácsinknak – ezen kívül nem kapott ajándékot tőlünk egész évben! Még elhangzott egy pár biztató szó, jókívánság a nyárra vonatkozóan, majd kissé föllazult a rend! Tudniillik a szülők, nagyszülők, szomszédok, keresztszülők, nagynénik és -bácsik, ismerősök és utcabeliek majdnem betöltötték az ország egyik legnagyobb evangélikus templomát! Ők megnézni jöttek az ünnepséget, meghallgatni a gyerekeket és a tanítót! Hiszen jövőre a gyerekük vagy az unokájuk lép ebbe a korba, mint a most vizsgázók! Melyik tanítóhoz írassák be a gyereket? Ezt egymással megbeszélték! „Mustra" volt ez, a javából! A ráérős nénik vagy az előbbi okból, vagy mert egyszerűen élvezték a helyzetet, vagy pedig hasonló korukra emlékeztek vissza (nosztalgiából), szinte fél-, vagy egész napokat töltöttek a templomban, jól érezték magukat! A szülők megnézték egymás gyerekeinek ruháit – főleg a lányokét –, mert legtöbbször erre az alkalomra új ruhát kaptunk. Majd visszamentünk az iskolába, ahová elvittük a tanító bácsi virágait, ő pedig kiosztotta az értesítőket, amiben már tételesen – tantárgy szerint – volt értékelve a kis

csapat. Megkaptuk még a benti füzeteket, a vizsgalapot, rajzokat, papírhajtogatásokat – ha bezárt a kézimunka-kiállítás – azt is. A tankönyveket csak a következő tanév elején adtuk át az utánunk jövő gyerekeknek, akiknek új könyvre nem jutott pénzük. Nyáron gyakorolni kellett az olvasást, ezt mindenkinek a lelkére kötötte a tanító bácsi! Még szeretném megemlíteni az ünnepelteknek átadott virágok „előéletét". Orosházán két virágüzlet volt akkortájt, mindkettő a Fő utcán (ma Kossuth utca). Orosháza népe inkább eljegyzési, esküvői, koszorúslányi, majd temetési csokrokat, koszorúkat vásárolt. Természetesen az „udvarlók" is kifejezték ezzel szerelmüket, az anyósjelölteknek pedig tiszteletüket. Azonban alig volt más alkalom virágajándékozásra, ha pedig mégis, akkor a saját kertben is megtermett a virág! Így két virágboltnál több tulajdonos talán meg sem élt volna a faluban. Az egyiket Peizlernek hívták, a másikra nem emlékezem, hiszen nem is jártam nála. Peizlerék háza (nem az üzlet) az Észak utcán, jobb felől, a vasúti átjárónál volt. Ma is áll a nagy, öreg ház, amely valaha jobb napokat látott. A tulajdonosok saját maguk nevelték a virágok nagy részét, és termelőktől is vásároltak.

Egymásra jönnek az emlékeim, ezért feledkeztem meg az osztályfényképekről! Ez szinte kötelező volt minden osztályban a tanév vége felé: I–II. osztályban közösen, III. osztályban külön a fiúk és lányok, a IV. osztályban magyar ruhában. Igen; azért maradt ki ezek megírása, mert – talán tudat alatt – mindig igyekeztem elhessegetni azt a körülményt, amiért nem szívesen emlékszem vissza a csoportképekre! A hathónapos öcsikém beteg lett, ami először csak influenzával, majd középfülgyulladással, később agyhártya-gyulladással járt. (Ez utóbbit ma már el sem hiszem!) A szüleim bejöttek a tanyáról, ők is a nagyszülőknél laktak, naponta több orvos járt hozzánk: Dr. Jarolin gyermekorvosunk, azután Dr. Sándor Béla, majd Szegedről Dr. Generzich(?), aki Jarolinnal lumbálpunkciót végzett a lakáson. Lassan gyógyulgatott a gyermek (pedig a legrosszabbra is fölkészítették a családot), amikor Ravasz nagymamám (akinél laktunk) tüdőgyulladással maradt ágyban és májusban meghalt – aránylag fiatalon. Azután Hajdú nagyapám lett ágyban fekvő (vagy a szíve, vagy a gyomra mondta föl a szolgálatot), és egy hónap múlva ős is elhalálozott! Így nem sok idő jutott rám otthon – a fényképünkön pedig, I. osztályban, teljesen feketében voltam. Vizsgára is „ugrott" az új ruha – lehet, hogy mégis –, de akkor is csak fekete lehetett! Ez íratlan szabály volt: felnőtteknek egy év tiszta fekete gyász + fél évig fél gyász! Vagyis fekete alapon fehér minták lehettek, meg karszalag, férfiaknak fekete nyakkendő, fekete szélű zsebkendő az egész családnak. A gyerekeknek mindezt megfelezték! Így én még a következő évben – másodosztályos koromban is – félgyászban álltam a tanító bácsi mellett a fényképen. Két gyászunk is volt egyszerre, és mégis „kedvezménynek" tűnt az én „félgyászom"! Vagyis fehér-fekete mintás ruhában kerültem a fényképre és a vizsgára is!

Aratásra öcsikém meggyógyult, fölerősödött, a munka pedig sokasodott, sőt, akkor is gazdasági válság volt! Tudtam, hogy takarékoskodnunk kell, hogy hiába

tervezték a szüleim egyik helyiség a kikövezését meg új góré építését a tanyán – nem tellett rá! Hallottam a beszélgetésüket a búza eladásról, a „rossz" árakról – a piacon és az üzletekben ezek állandó beszédtémák voltak. Ez volt a „gazdálkodás": hol veszik drágábban az aprójószágot? Hol adnak több pénzt a vajért, tejfölért, túróért? Hol olcsóbb a kősó, a petróleum, az olaj, stb.? Melyik raktárban jobb tartani a búzát? Az akkumulátorról működő, vagy a fülhallgatós tranzisztoros rádió hírei is ezekről szóltak, és édesapám is hallgatta – természetesen hozzám is lejutottak az ezekkel kapcsolatos megjegyzések! Ezért nem volt ez a társadalmi osztály PARASZT! Mert gondolkodott, számolt, következtetett = GAZDÁLKODOTT. (No, ez nem tetszett a későbbi rendszernek.) (A PARASZT elnevezéssel Veres Péter talán tévedett!!!)

A rossz hírektől függetlenül édesapám minden este mesélt: Erős Jánosról, Hüvelyk Matyiról, a Hetet egy csapásra című mesét, meg az okos legényről szóló mesét. Édesanyám meg a Grimm-meséket olvasta föl, persze, öcsém is hallgatta – hiszen augusztusban egyéves lett! Édesapám esténként elő-elővette a citerát: játszott református zsoltárokat, énekelt is hozzá, azután magyar és orosz népdalokat. (Volt egy cimbalom is a tanyán, állítólag azon a Hajdú nagyapa tudott játszani, meg a testvérei – de azok közül négyen is „kiszédelegtek" Amerikába. A zeneszerszámot Nagy Józsi bácsi – magyar cigányzenész – vette meg 20 pengőért. (Ő a mostani Szabó Dezső utcán lakott.)

Közben telt az idő a tanyán: learattak, elcsépelt Palavicsék gépe, kiscsikó, kisboci, kismalacok jöttek a világra, keltek, nőttek a kiscsirkék, kislibák, kacsák, pulykák, gyöngyösök (ezek voltak a legaranyosabbak), kirajzottak a méhek, pörgettünk, stb. Eltelt a nyár, és én azt sem tudtam, hol van az olvasókönyvem, egy betűt sem olvastam egész nyáron! Jött a sokáig megválaszolatlan kérdés: kitől fogok járni iskolába szeptembertől? Hajdú nagymama nem vállalt! Nem a gyásza volt ebben a gát, inkább utazni akart: a legkisebb fiához, Budapestre, aki a Pénzintézeti Központban volt igen jó állásban, egyik testvére a MÁV-nál volt főtanácsosi beosztásban, a nő testvérének a férje is jól kereső ember volt. A Hódmezővásárhelyen élő húgáék egy vasöntöde tulajdonosai voltak; tehát az utazás célja előtte állt, így nem én lettem özvegyi életének vigasztalója! Fájdalom! De egyik nagynéném sem kapott a lehetőségért, hogy engem nevelgessen! Egyiknél már két gyerek túl volt az elemi iskolán, a másik saját gyermeke mozgás- zavarának gyógyításával volt elfoglalva, keresztszüleimhez meg sem próbáltak elhelyezni; – keresztapám rettenetesen fukar (talán zsarnok is) volt a saját gyerekeihez és a feleségéhez is, aki édesapámnak testvére volt. Így aztán az egyedülálló, idős anyai nagyapámhoz kerültem, aki szeretettel fogadott, hiszen óvodás is náluk voltam, meg első osztályos is! (Amíg nagymama élt.) Azóta más változás is történt az életében: megszűnt a kis falusi gazdasága, nem volt se tehén, se disznó, tyúkok sem, kis cselédlány sem! Az udvari szoba-konyhás lakásba engedett egy családtalan középkorú házaspárt; az utca és az udvar takarításáért, ivóvízhozásért.

Ők voltak a Mihalecz házaspár. Terike néni szőke, alacsony, vékony kis hölgy volt, „sokat adott magára"! Talán kissé festette is az arcát – a haját szőkére, feltétlen! Utcaseprésre is nagyon elegánsan ment ki! Mihalecz bácsi magas, vékony ember volt, keveset láttam! Nappal mindig aludt – Terike néni csendben járt, „vigyázott az álmaira!" Mind a ketten cigarettáztak! Ezt nagyon furcsálltam, mert nálunk senki sem dohányzott! Mondták, hogy édesapám legényként cigarettázott – erről tanúskodott a tanyán a dohányvágógép, a dohányszita, meg egyéb ilyen tárgyak. Ezekről csak annyit tudtam, hogy senki sem használja, és nem szabad velük játszani, mert a finánc bácsik „nem örülnének, elvinnék azokat" – lehet, hogy több baj is keletkezhetett volna belőle!

Valahonnan nagyapám azt hallotta, hogy Mihalecz bácsi hamiskártyás – abból élnek, egyik napról a másikra. Elhangzott ez a kijelentés: „megy megkopasztani a verebeket," ez pedig az alvilágban az előbbi meghatározást jelentette!

Így aztán „kitelt az idejük" nagyon hamar, vagyis elküldte őket nagyapám. Az ebédet édesanyám testvére főzte, Ravasz Ferencné, a Zombai utcai 29. számú házukban. Nagyapa ételhordót vett (ez akkor még újdonság volt), és ebben vagy elküldték az ebédet, vagy Terike néni hozta el, meg én is mentem érte. Reggelit, vacsorát a szüleim állították elő (vaj, túró, kolbász, lesütött hús stb.). Estefelé pedig elmentem Ravaszékhoz (Zombai utca 29.) frissen fejt, „tőgymeleg" tejet inni. Terikééket a Piros házaspár és a lányuk, Bözsi váltotta föl a Csendes utcában. Piros néni jól megtermett asszonyság volt, jó kedélyű, szívélyes, férje valahol dolgozott, egy alacsonyabb kis ember volt, Bözsi pedig kb. 3 évvel idősebb nálam. Jó lett volna, ha olvastatna velem, hiszen ő már 4. vagy 5. osztályba járt – de nem tette, inkább játszottunk.

Nagyapám igen szigorú ember volt, a könyv mellé ültetett, de nem mondta sohasem, hogy hangosan olvassak! Reggel, este, étkezések előtt, után hangosan és lassan imádkoztam. Iskolába indulás előtt és érkezésemkor kézcsókkal erősítettem meg a köszönést. Este segítettem levetni a csizmáját, és a lavórba megmosni a lábát, meg a hátát, ő pedig szombatonként megmosta a hajamat. A szombati fürdésemet Piros néni asszisztálta. Ami a boltokból kellett, már én hoztam a Zombai és a Csendes utca sarkán lévő (Kleinékkel szemben) Svarcz bácsiéktól. A régi módszer szerinti „vásárló könyvre" csak havonta egyszer fizetett nagyapa. Svarcz bácsi zsidó volt, a felesége nem! (Megvan a fényképe.) Családtalan, rendes, kedves emberek voltak. Még nagymama életében történt: ha esetleg a vasárnapi húslevesbe való tésztát gyúrni nem volt kedve nagymamának, gyorsan elküldött Svarcz nénihez tésztáért – kölcsön? A sajátjából adott, és szívesen – nem is egyszer! A bácsi halt meg előbb (idősebb is volt sokkal), azután a néni eladta a boltot Szepesiéknek, ők Faragóéknak. (Most fagylaltot árulnak ott, egy ablakon át!) Még egy emlék: Svarcz bácsi szerkesztett egy „nyerőgépet" – 2, azaz kettő fillérért lehetett megforgatni és valami cukorkát nyerni. A főnyeremény – ha arany színű csíkon állt meg a kerék – egy 4 (négy) fillért érő „bocskorszíj" volt! (Olyan szalmiákos, fekete rágóság.) Ez kész ráfizetést jelentett „az üzleti életben!"

Nagyapám még kevesebbet tartózkodott otthon, mint nagymama életében tette.

Ez idő tájt (de lehet, hogy előbb) valamilyen alapvető ügyből, okból kifolyólag nagyapa összeütközésbe került az evangélikus egyházzal (gyűlésen?, pappal?, tanítóval?, személy szerint?), és kijelentette: átíratja unokáit a zsidó iskolába, ha nem neki áll az igazság a fölmerült ügyben! Maradtunk a megszokott helyünkön! Kemény ember volt! Nemhiába jöttek az ősök Zombáról!

Beteg lettem még az őszön: bárányhimlős. Ezt még fölözte, hogy valaki a családból (nagyapa, Ravaszné, Mariska néni? Pirosné?) tetűt – padutyit – talált a hajamban. Szüleim kivittek a tanyára gyógyítani, „tetvetleníteni". Szerencse: nem vágták le a hajam, petróleummal sem kenték be, naponkénti aprólékos, gondos munkával megszabadítottak tőlük. (A már említett Berta Rozi – aki mögöttem lévő padban ült – saját fésűjével fésülgette az én hajamat is, ez lehetett a baj forrása!) Később – meg ma is – úgy gondolom, inkább a lelkem volt a beteg, hiányzott egy kis „anyázás-apázás"! Így azután karácsonykor ezt írta be a tanító bácsi az értesítőbe: „Sok hiányzás miatt nem osztályozható". Ez nem volt „megalázó", hiszen csak a szüleim tudták, meg én. A hosszú kényszerszünetben szüleim foglalkoztak olvasásom tökéletesítésével, és semmivel sem maradtam el a többi gyerektől.

Ja! Nem lettem diszlexiás sem! Visszakerülve a II. osztályba, vigyázó voltam az utcán, tudniillik 3-4 fiú járt még a környező utcákból velem, és csak egyedül voltam lány. Így csak én voltam mentes a részrehajlástól! A Zombai utcán mentünk: Király Béla, Jankó Feri, Gyarmati Béla, Pusztai Ernő (?), csak egy lány (vagyis én) – vigyázhattam a rendre! Ezen a télen (1935) nagy havat hozott a január vagy a február. Hógolyóztunk, játszottunk. Azután kértem a fiúkat – parancsoltam – csináljanak „Jézuskát", azaz feküdjenek hanyatt a hóban széttartott kezekkel! Megtették, de másnap beárultak, kikaptam: „fenekest", plusz nem lettem többé „vigyázó"! Úgy emlékszem, nem voltam málé kislány, de hangoskodó sem! Húsvétkor megkaptam az értesítőt – a legjobb jegyekkel! Jöhettek a locsolók! (Igaz, hogy előlük az ágy alá bújtam.)

Vasárnapi iskolába is jártam (vasárnap) délutánonként. A tanító bácsi volt velünk, később – már III. osztálytól – az Evangélikus Nőegyleti Házba mentünk, ahol Ida nővér, azután Teréz nővér foglalkozott a lányokkal – erről később.

Gyűjtés? Kétféle volt: karácsony előtt téli ruhanemű a szegény gyerekeknek; ezt kifejezetten az egyház rendezte. Mi vittük a kinőtt, használt, de jó állapotú, inkább fölső téli ruháinkat, és ezeket a tanítók belátásuk szerint osztották széjjel. Soha nem tudtuk, nem láttuk, hogy az általunk behozott ruhanemű kihez került. Úgy tudtuk, hogy az ajándékokat bőven kiegészítette az egyház új ruhaneművel

Mind a négy elemi osztályon át, minden évben „Gyűjtőíven" kértünk pénzt rokonoktól, ismerősöktől a Nyomorék Gyerekek javára. Utcán, ismeretlentől nem volt szabad kéregetni! A gyűjtőíven talán 20-25 hely volt, ahová az adakozó beírta a nevét, az összeget, és ALÁÍRTA. Otthon összeadtuk, megszámoltuk és kb.

két hét múlva bevittük a tanítónknak. Nagyapám, később édesapám volt az első „adakozó". 10, 20 esetleg 50 fillért adott egy-egy személy. Négy, öt (esetleg hat) pengőnél soha nem volt több az összeg.

Nagyapám nem volt a közeli rokonaihoz sem járatos. Nem szeretett „bandázni". Az utcára sem ült ki esténként, pedig a Csendes, Luther és a Zombai utcán is sok „kiülő" embert lehetett látni, még a fiatalok közül is, meg az iparosok, sőt a napszámos emberek is esténként itt beszélték meg a napi történeteket. Azért érdeklődött nagyapám a rokonairól, ismerőseiről. „Láttad Sándor bátyádat? Róza nénéd is kinn ült a kispadon? Akkor nem betegek!" – mondta, ha igennel válaszoltam.

Volt egy másik ROZA (rövid o-val) nevezetű nő a környezetünkben. Ő cigányasszony volt, kéregetni jött. Leült a küszöbre és mesélt a gyerekeiről; egyedül nevelte őket – talán öt fiút. Hites ura a háborúban szerzett betegségben (sérülésben?) halt meg, ezért valami kevés segélyt is kapott, így minden gyerekét taníttatta. Iparos emberek lettek! Mindig kapott tőlünk is valamit, különösen disznóölés után! Egyik fiúnak a lakodalmára is meghívott bennünket nagyapával, egyben megnyugtatott: „nem főznek döglött állatból semmilyen ételt!" Nem mentünk el! Már mostanában (logopédus koromban) gondolkodtam el: milyen kifejező a magyar nyelv: RÓZA – hosszú ó-val a sógorasszonyt jelentette, ROZA – rövid o-val: a cigányasszony! – nagyapámnak.

Ha a megszólításoknál tartunk: nagymamát (édesanyám szüleiről van szó) a gyerekei (fiúk és lányok) MAMUSKÁNAK hívták, az unokák, NAGYMÁMUSKÁNAK, szomszédok, a kis cselédlány: NÉNIKÉMNEK, Marinka néninek, illetve Ravaszné asszonynak. Nagyapa a gyerekeinek ÉDESATYÁM volt, az unokáknak NAGYAPA, közeli ismerősöknek, rokon gyerekeknek BÁCSIKÁM, hivatalos helyeken nem tudom, talán RAVASZ BÁCSI lehetett. Ők egymást MAGÁZTÁK, arra nem emlékszem, hogy a párjukat nevükön szólították volna.

Nem számoltam még be a „majális" ünnepéről, pedig ez régi hagyomány volt az evangélikus elemi iskolában! Úgy tudom, az állami és a katolikus iskolában is, azonban ők külön-külön kevesebben voltak, mint mi, és a tanítóik sem lelkesedtek úgy, mint a mieink. Az állami tanítók nem voltak „otthonosak", Gyopárost nem, vagy kevésbé ismerték, mint az evangélikus iskolákban tanítók. Tudniillik őket VÁLASZTOTTÁK, ezért erősebben kötődtek Orosházához, mint akiket „kineveztek". Ezek gondoltak egyet, „áthelyezést" kértek bármi miatt. Megjegyzem: ha itt érték el mégis a nyugdíjazást, akkor is elmentek innen, legtöbbje a szülőföldjére vagy a gyerekeihez. Kivétel: ha helybélivel kötött házasságot, vagy nem volt hová mennie. (Trianon!)

Izgulva vártuk a májust és a jó időt. Négy év alatt – amíg elemibe jártam – soha nem áztatta el az eső a majálist! Pedig a meteorológiai előrejelzés gyerekcipőben járt. Május hó második felében – hétfő és szombat között – jelölt ki a presbitérium (vagy a tanítói gyűlés – már nem emlékszem pontosan) egy hétköznapot MAJÁLISSÁ. Szombat nem lehetett, mert a nap fáradalmait vasárnap kellett volna ki-

pihenni – akkor pedig templomba menés volt a kötelező program. Így a majálist követő nap tanítási szünet volt. Reggel hét órára mentünk az iskolába, könnyű kabátot, az iskolai táskánkba egy bögrét és ennivalót is hoztak azok, akiknek a szülei nem jöttek ki Gyopárosra a nap folyamán. Velünk szülők NEM JÖTTEK! Az iskolában megkaptuk az ELIGAZÍTÁST. Pl. a tó közelébe sem mehettünk, csak a szülőkkel, ha kijönnek a nap valamelyik szakában. Mindent, amit szeretnénk vagy történik velünk, jelentsünk be, kérdezzünk meg bármit a tanító bácsitól. Ő mindig az udvaron lesz, a fák alatt, a zenekar közelében. Egymás szobájába nem szabad bemenni, ne hozzunk ki semmit a szobákból, mert elfelejtjük visszavinni – elvész! Általában mindent jelentsünk be! Mai szemmel nézve nem vállaltam volna ezt a „küldetést". Azt hiszem, más pedagógusok sem! Számoljuk: 13 csoport (4., 5,. 6. osztály már nem koedukált!), csupán átlag 70-es létszámmal (volt 80, 90, sőt egyszer-egyszer 100-as létszám is!) – 910 gyereket jelent! 13 pedagógussal! Egyéb segítség alig volt! Úgy fél nyolckor megszólalt a „rezesbanda" a Piactéren (ma Kossuth tér), ekkor indultak az iskolákból a csoportok – és lassan a zenekar is – a Szentesi út felé (ma Rákóczi út). Az utolsó csatlakozó Zoltai Bandi bácsi I–II. osztályosai voltak a tízemeletes házak környékéről. Itt, vagy kissé később (?) négyes vagy ötös sorba fejlődött az összegyűlt gyereksereg, elöl a 10-12 tagú rezesbandával. Fúvósokból és dobosokból tevődött össze ez a „magyar cigánybanda" – mert így hívták. Vezetőjük Szokolai Sanyi bácsi volt, a világhírű Orosháza díszpolgára, Szokolai Sándor zeneszerző nagyapja. Utánuk a zászlóvivők következtek, talán két zászlóval és 5-6 erős, VI. osztályos fiúval, akik váltva vitték a zászlókat. Majd az I–II. osztályosok, „meneteltek," azután a III., IV. stb. osztályok növendékei. A gyerekek mellett pedig a tanítóik, felügyelve a rendre és az esetleges rendbontásra, rosszullétre stb. Ilyenre sem emlékszem! Az út gyalog bizony hosszú volt, a kicsik hamar elfáradtak, a fölsőbb osztályosok kissé lemaradtak, énekeltek, játszottak, aztán újra megindultak. Közben a zenekar pihent, és mindnyájan rákezdtünk énekelni: nép- és műdalokat. A Szentesi út már kövezett volt, de a Gyopárosi út – a kaszárnyák előtt is! – földes, poros. Óriási port vertünk apró lábainkkal. Majd az 1930-as évek elejétől kezdték betonozni ezt az utat, amely amerikai gépsorral és módszerrel készült másodikként az országban. Elsőnek a Csorvás és Gerendás közötti utat csinálták így, amit 1932-ben adtak át a forgalomnak. (A gondolata még 1926-ban fölmerült!) Kiérve, a Községi Vendéglő udvarán lévő szobákban kaptunk helyet a lepakoláshoz. A vendéglőnek nagy-nagy fákkal teli udvara szinte hívogatta az elfáradt gyerekeket, ahol az odaépített és kirakott padokon kipihenhettük magunkat. Az udvar két oldalán egy-egy hosszú folyosóról 10-10 szoba állt a nyaralók, fürdővendégek rendelkezésére. A szobasor középső részén volt az illemhely, úgy emlékszem, vízöblítéses! A szobákban sem fűtés, sem vezetékes víz nem volt! Csupán a villanyvilágítás nyújtott némi komfortérzést. Különben az udvar is kivilágított volt, a sok nagyra nőtt – főleg akác – fa között a rejtett fény igen romantikussá tette a terepet. Egy nyári héten Hajdú nagymamával „üdül-

tünk" itt, mert a testvére és felesége (Dr. Daubner Imre és Mikus – Csák Etelka) is ezt tették Budapestről jövet. Ők az egy emeletes Napsugár üdülőben pihentek, közben fürödtek néhány napig. (Ma is megvan ezen épület, csak más célt szolgál!) Imre bácsi viselte anyagilag nagyanyám üdülését is, aki engem azért vitt magával, hogy ne legyen egyedül. Mi a folyosó végén, az utolsó szobában laktunk, mert ez a szoba volt legközelebb a Napsugárhoz. Ekkor maradtam ki a III. elemiből, tehát kilencéves voltam. Az étkezésünk módjára, színhelyére nem emlékszem.

Ismét a majális: no, ezekből a folyosóra nyíló szobákból kaptunk – a létszám alapján – kettőt vagy hármat. Külön a lányok és külön a fiúk foglalták el a szobákat, és minden kihozott tárgyat (étkezőtáska, ruhaneműk stb.) itt raktunk le az ágyakra, a szekrénybe, egymás hegyére-hátára; hát ebből később lett egy kis kavarodás! A bent lévő „cuccra" hatodikos fiúk vigyáztak – beosztott váltással. Közben a zenekar is pihent – hiszen ők is gyalog jöttek és komoly munkát végeztek –, majd „átalakult" NÉPI vagy CIGÁNY zenekarrá, és húzták a „talpalávalót" egész nap – némi szünetekkel.

Közben jövögettek a szülők, nagyszülők, rokonok, sőt ismerősök; részben lovas kocsival, meg az akkor kedvenc kisvasúttal, esetleg a nagyállomáson megálló – Szentes felé tartó – vonattal. Ők hozták az ebédet nekünk – többnyire „garabolyban". Talán voltak, akik valamelyik vendéglőben költötték el az ebédjüket. Két vendéglőre emlékszem: egyik a Községi, másik a Kismotor – ez a kisvasút megállónál volt. (A megálló „váróját" hívtuk „anyóskalitkának" – egy teljesen vaslemezből készült nyolcszögletű „kalicka" volt, szinte elviselhetetlen hőfokkal a nyári melegben.) A nagy „Vasúti vendéglő" és az állomás később épült, „most" csak ún. megállója volt a nagy vonatnak. Ebéd után – pihentetőül – megtartottuk a „Madarak és fák napját". Vers, ének és rövid ismertető előadás után a negyedikes lányok magyar tánca következett. „Táncos" Zatykó Mihály és felesége, Ilonka néni tanították be – ők alapították meg helyben a „Gyöngyös Bokréta" mozgalmat – kifejezetten 10-12 éves lányoknak. Csodáltam és irigyeltem a magyar-ruhában, huszárruhában táncoló lányokat! Amikor pedig „beléptem a korba", nagyon büszkén hordtam és „roptam" a magyar táncokat – szinte mindenhol és minden helyzetben.

Ünnepély: a megemlékezésben figyelmeztettek bennünket a tisztaságra, és főleg a fiúkat a madárfészkek védelmére. Ti. a fiúk egyből fölmásztak a legmagasabb fára is a fészekben lévő „csirinyóért" (pelyhes kismadárért). Nem is lehetett látni eldobott szemetet! (Pedig gyűjtőedények sem voltak!) Összehajtogatva hazavittük a papírt, szemetet az ebédmaradékkal együtt. A szülők ebédre sült vagy rántott disznóhúst hoztak, esetleg sült kolbászt meg süteményt. A csirke májusban még alig volt „rántani való"! Tovább táncoltunk, játszottunk, átmentünk a szülőkkel – a bejelentést követően – a tó másik oldalára.

Voltak árusok is: cukorkát, similabdát, jojót, pattogatott kukoricát, levelezőlapot, kis „mütyürkéket" lehetett vásárolni. Egyik évben a „bolondkocsi" is meg-

jelent a majálison. Az idősebbek meg az apróbb gyerekek zárt, fából készült „kocsikba" ültek, a nagyobbak „lovakon" foglaltak helyet! A fölső részén – ami kör alakú – a sugarakat fagerendák képezték, és ezeket emberi erővel négyen-öten nyomták, hajtották körbe-körbe. Kb. 10 percig (15 percig) tartott egy „menet". Azután nagyobb iskolás fiúk nyomták a „bolondkocsit" kb. 5-6 menetben, majd ők ültek föl egy körre – ingyen, ill. „munkabér fejében".

Délutánra határtalanul elfáradtunk, olyannyira, hogy a szülők az első és másodikos gyerekek nagy részét magukkal vitték haza lovas kocsival vagy vonattal. Harmadikos koromtól a visszautat is gyalog tettem meg. Nagy, szép emlékeim maradtak ezekből az időkből, a majálisokról. Hiszen ott a felnőttek is táncra perdültek, a tanítók a kislányokkal is táncoltak, játszottak. Szeszes ital fogyasztása tilos volt! Nem jött közénk bajkeverő, rosszindulatú idegen. Erre a napra az én szüleim is hazajöttek a tanyáról – igaz, csak másodikos koromtól kezdve, amikor már öcsémet is ki lehetett hozni. Másnap pedig aludhattunk délig.

Az idő nem állt meg, következett a vizsga a templomban, az értesítő kiosztása, amiben „kitűnőnek" értékelte a tanító bácsi az olvasásomat is! Ezzel befejeződött Tóth László tanító bácsi szerető gondoskodása, nevelése, tanítása! Következett a tanyai két hónap az öcsémre való vigyázással – már ketten is felügyeltünk rá Lenkével! Ő 13-14 éves úgynevezett „pesztrája", felügyelője és játszótársa volt testvéremnek, és egy kicsit nekem is. Közben feladataink is voltak. Pl. vizet vinni az apró jószágnak, répalevelet szedni a kacsáknak, hagymaszárat a pulykáknak, vigyázni a kicsi kacsákra, hogy a vízben el ne ázzanak, amikor még nagyon gyengék. Ha a kukorica már „tejes" volt, fölszedtük a tarlót, meggyújtottuk és sütöttük a kukoricát. Ezt édesapám határozottan megtiltotta, amikor megtudta. Egyszer fához kötöttük a testvéremet, mi pedig az úton jövő-menő kocsik saroglyájára fölkapaszkodtunk. Ezért sem dicsértek meg bennünket! Öcsém mindig ott volt, ahol nem kellett volna! Ló- vagy a tehénistállóban, szerencsére kutyánk nem volt, mert az is egy veszélyforrást jelentett volna!

Így hamar eltelt a nyár, és ismét jött a szokásos gond: kitől fogom járni a harmadik osztályt? A szüleim látták, hogy nagyapámnak is gondot jelentek. Azután hátha meg akar nősülni! Hiszen mondták, hogy ajánlkozó akadt! Így kerültem apai nagyanyámhoz, özv. Hajdú Istvánné Daubner Juliannához a Zombai utca 8 (most 10.) számú, két különálló lakóépületes házba.

Ezt azért kell hangsúlyoznom, mert a nagyobb épületet „dollárkölcsön rátáblázása" miatt bérbe kellett adni még nagyapám életében. (Csak úgy tudták fizetni a kamatot a banknak.) Azt a pénzt még az 1920-as évek végén vették föl a nagyszüleim a kisebbik lányuk kiházasításához és a kisebb fiuk iskoláztatására. Tehát a nagyobb lakásban egy bankigazgató lakott a feleségével, gyerekük nem volt. Ellenben dolgozott náluk egy asszony, aki főzött, takarított, és egy mosónő,, mint „bejárónő". Seregélyesnek hívták őket. Három szoba, előszoba, konyha, éléskamra tartozott a lakáshoz, csupán a villanyvilágítás adta a „komfortot". Vízvezeték,

fürdőszoba még ritka volt a faluban. A nagykapura nyitottak egy bejárati ajtót az utcáról. Mi ezen nem közlekedhettünk, szabad járás is csupán a ház sarkáig volt engedélyezett! A lakó a tűzrevalónak kapott még egy zárható helyiséget és a padlás is csak nekik szolgált.

Mi az alsó – ma is meglévő – alacsonyabb és igen öreg, kisebb házban laktunk nagymamával, annak lányával, vejével és 6 és fél éves mozgásában gátolt kislányukkal (unokahúgommal) – így öten, a két és fél szobában és a nagy konyhában. Volt még éléskamra, egy nagy nyitott és egy zárt szín, egy düledező istálló, egy disznóól, fölötte tyúkól, ezek is romosak, meg egy gémeskút. Az udvaron két új, téglából épült WC – ami a lakáskiadáshoz szükséges volt. A bérbe adott épületet 1900-ban építette egy Sárosi nevezetű, igen módos és jó hírű férfiszabó, aki elment a faluból, így vette meg nagyapám még az első világháború előtt. A kisebb épületet – amelyben én is laktam – talán még a Zombáról jövők csinálhatták. Ezen rengeteget kellett javítani, de a külseje eredeti „fényében" megmaradt. Az bizonyos, hogy legrégibb lakóház az utcában – és ha ez igaz – akkor a városban is! Egyik átalakításkor láttam a 80 cm-es fal építőanyagát! Mint a régi „földvár" – úgy hatott rám!

A fél szobát télen nem használhattuk, le kellett bontani a kéményt a „kéményadó" megtakarítása céljától! Meg ezt később építették a házhoz: alacsonyabb is volt, és főleg hidegebb! Nagymamával az utcai nagyobb szobát foglaltuk el, vaskályhával fűtöttünk volna, de nem volt tüzelőnk, így télire kiköltöztünk a kisebb szobába a háromtagú családhoz. Itt két szobabútor (egy ebédlő és egy háló) volt összezsúfolva, amit „stafírba" kapott a nagynéném, Hajdú Katalin Szijjártó Szabó Lajosné. Ő 1903-ban született és 1925-ben ment férjhez az említett férfihez, akinek kereskedő volt a foglalkozása. Először a férj szüleinél lakott a házaspár, akiknek üzletük volt a falu szélén, a Kis István gödör utcájában. Itt dolgozott Lajos bácsi a szülők boltjában, ami egy elég nagy kiterjedésű elárusítóhely volt; fűszer-csemege, kenyéráruval jól feltöltve. Olyan faluszéli, „emelt szintű" szatócsbolt! Kősó, petróleum lámpaüveg volt az elmaradhatatlan árucikk az ilyen üzletekben! Szabó néni piaci napokon (vasárnap és csütörtökön) a kocsiúton igyekezett megállítani azokat a gazdákat, akik hízott aprójószágot (libát, kacsát, tyúkot, pulykát, csirkét vagy tojást) vittek a piacra: „Többet adok érte, nem kell várni a vevőkre" – mondogatta. Egy kicsit „sántított" mindez, mindenesetre, aki sietett – vagy a jószág „pihegett" (fulladozott) –, igyekezett megszabadulni tőle, gyorsan túladott rajta!

Emlékszem: óvodáskoromtól kezdve hátul ültem a kocsin, és ha aprójószágot vittünk, mindig számolnom kellett a „fejeket" – így tanultam meg 10-ig számolni. Ha „kevés volt a libafej", megálltunk és megigazította édesapám a „szállítmányt". Egyszóval Szabó néni „fölvásárlója" volt valamelyik feldolgozóvállalatnak. A legnagyobb céget „olaszoknak" emlegették (Bernardinelli – a mai LINAMAR elődje volt). Azonban a gazdasági válság elérte Szabó néniék boltját is, így nem tudta eltartani a négy embert! Ezért a fiatal pár kiköltözött a Vásárhelyi útra – nagyanyám

egyik testvérének kis házába és még kisebb boltjába – eladónak. (A tulajdonos – nagyanyám testvére – egy darálómalom létrehozásával foglalkozott – társként!) Nincs pardon! A gazdaság rosszul állt az egész országban, így Orosházán sem úsztak meg a családok a bajt! Itt is fölöslegessé vált a már háromra növekedett család! A nagy, öreg Zombai utcai ház fogadta be őket. A kislányuk kétoldali csípőficammal született, későn vették észre, az orvosok sem figyeltek erre, így a baj kettőződött!

„Önállósította" magát Lajos bácsi! A nagy konyhában szövőszéket állított föl – amit ő maga készített el –, és „perzsa" szőnyegeket kezdett el szőni illetve csomózni. Mindezt azért írom le ilyen részletesen, hogy az esetleges olvasók érezzék, belegondoljanak: mindig voltak, vannak és lesznek olyan helyzetek, amiből az egyénnek, a családnak kell, „kikecmeregnie"! Erre való a CSALÁD! Lajos bácsi az első világháborúban orosz fogolyként egy perzsaszőnyegeket készítő manufaktúrában dolgozott, talán Kazahsztánban. Ügyes keze is volt, mert megtanult csomózni, nagyon szép rojtokat kötni, kelim terítőket varrni. Még van egy pár darab kézimunkám, amit ő készített. Először csak javítást vállalt, majd a felesége is. Azután egy lányt, két lányt, öt lányt foglalkoztatott, javított, díszes rojtozást csinált, majd honnan, honnan nem, megtanulta a teniszütők húrozását, az elszakadt húrok pótlását, javítását. Volt nálunk miben gyönyörködni, sokan jöttek-mentek a házban, megindult az ÉLET! Élveztem, gyönyörködtem a mintás szőnyegekben, a lányok villámgyors kezében, néha dalolásában – általában az egész „nyüzsgésben". Egy-egy mintát ellesett képről (talán üzletben) a bácsi, és otthon az elővett nagyítóval keresztszemes kézimunkához való négyzetes papírra már rajzolta, színezte is! Bocsánat; itt most végig kell kísérnem Sz. Szabó Lajos „megélhetési harcát"! Amikor átmentek lakni a Zombai utca 12. számú (akkor 10. sz.) házba – annak használhatóvá tétele után –, még egy pár évig jól ment a szövés és teniszütőhúrozás – azonban ez nem hozott semmi nyugellátást. Ezért – és mert a testvére, v. Sz. Szabó Sándor nagykereskedő megbízható raktárost keresett – fölajánlotta öccsének ezt a jó fizetéssel és több előnnyel járó állást: vagyis a mostani Pártok Házát. Az emeleten lakott a tulajdonos, felesége és két gyerekük (Zoli és Márti). Az alsó rész pedig telis-tele volt áruval: fűszer és csemege. Csak angróban (nagyban) árultak helyi és vidéki kereskedőknek. Három hatalmas, gumikerekes kocsi 2-2 fél-muraközi lóval szállította az árut a környék üzleteibe, illetőleg hozta az árut a gyárból! (Nem teherautóval, sem vonattal – így volt a legolcsóbb!) A vállalatnak kiszolgálóhelyisége (boltja) sem volt a Bajcsy-Zsilinszky és a Pacsirta utca sarkán. A mellette lévő lakóház: istálló a lovak részére, a kocsisoknak, gondozóknak pedig pihenőhelyiség volt. Mi is vásároltunk ott pl. egy zsák kristálycukrot, egy hordó petróleumot, 50 kg kősót, stb. Ráfizettünk erre a „rokonságra". 1944 szeptemberében – a front érkezésének küszöbén – ez az igen-igen távoli rokon – inkább ismerős – elmenekült a családjával Nyugat felé. Hozzánk, a tanyára kiküldött egy nagy kocsit két lóval és három hatalmas ládával. A kocsit és a lovakat még a front ideérkezésekor elvitték. Örültünk, hogy nem a miénket, mert

csak etetni kellett, és kihasználni pedig nem tudtuk őket. De mi van a ládákban? – merült föl a kérdés! Akkor már éjjel-nappal tele voltunk román megszállókkal! Pajszerrel nyitotta föl édesapám az elsőt: két rend VITÉZI ruha volt benne, olyan szép volt és díszes, hogy aki nem ért hozzá, tábornoki ruhának is gondolhatta! Éjjel eltüzeltük a kemencében! A másikban két kis szobor (plasztikák), azokat a múzeumba adtuk be később. A harmadikban pedig csillárok, ezeket meg elvitték a tanyáról, amikor otthagytunk mindent az örökös vexálás miatt. A tulajdonosok sem levélben, sem személyesen soha nem érdeklődtek a ládák sorsáról!

Bocsánat a hosszú kitérőért – visszatérek Lajos bácsi mozgalmas életéhez, azután a mienkhez. Amikor Erdély is visszatért – sajnos, csak kis időre –, Szabó Lajos bácsiban megszólalt az üzletember, és kiutazott Erdélybe, nevezetesen kincses Kolozsvávon túl Korondra, onnan pedig ládaszámra hozta, hozatta a szebbnél szebb használati- és dísz-, égetett cserépedényeket. Akkor ez adta a létalapot, mert fonalat – különösen tiszta gyapjút – nem lehetett kapni – e nélkül pedig nincs sem perzsa- sem szmirnaszőnyeg!

Az Orosházi Háziipari KTSZ (?) ekkor már aspirált Szabó Lajos szövőszékeire, majd föl is szólította: csatlakozzon a KTSZ-be a „termelőeszközeivel" együtt! Tag lett Lajos bácsi, ismét tanította a csomózást, a mintaolvasást. Csupán később, az alapszálak „fölvetésére" (a szövőszékre a hosszanti szálak rárakására) hívták be a szövetkezetbe – halálával megszűnt a kézi szőnyegkészítés Orosházán.

Hol is tartottam? Az 1935–36-os tanév leírásánál, amit Zelenka István tanító bácsinál kezdtem meg a Táncsics Mihály utcán III. osztályosként, még mindig vegyes osztályban. Ez az épület most két lakást, egy állatorvosi rendelőt és egy állatgyógyszertárat foglal magába. Zelenka tanító bácsi közepes termetű – inkább alacsony – (vagy csak én voltam már akkor is túl magas?), vékony testalkatú, középkorú bácsi volt. Felesége orosházi származású, Nyári (talán Erzsébet) nevezetű, kissé magasabb és testesebb néni. Pusztaszenttornyán – a közelünkben – volt tanyája és földje a Nyári családnak. Tanító bácsi is környékbeli családból származott. Három lányuk volt, Magda, Böske és Éva (aki velem járt a III. osztályba, az édesapjához), meg egy fiú: Pista. Magdát ismertem legjobban, mert ő a gimnázium leánytanulóinak lett a nevelője – később tanított is –, Rácz István gimnáziumi tanár pedig a férje. Éva férjhez ment, hamar elkerült Orosházáról, talán Pestre. A fényképen csak a lányokat lehet látni, a fiúk külön képen voltak! Emlékszem a magyarruhás Csiszár Katira (a tanító egyik oldalán), Szentetornyán, a Szarvasi úton, a Székács temetővel szemben volt egy kis darálómalmuk – ma is megvan: egy rom! A tanító bácsi másik oldalán a lánya, Éva ül. Azután Nemeskéri Éva (volt Nyemecz) édesapja gabonafölvásárló volt az Észak utca végén, közvetlen a vasúti sínek mellett. Éva szép, szőke, de beteges lány volt, úgy mondták, „vasfűzőben" kell lennie a „ferde" gerince miatt. Ők is itt hagyták Orosházát!

Sárika néni tanította a kézimunkát, minden más tantárgyat a tanító bácsi. A II. osztályos társaim közül jött egy pár fiú: Király Béla, Pusztai Ernő, új osztálytárs

volt: Kiss Sanyi. Mind a hárman polgáristák, azután Orosházán a Felső Mezőgazdasági Iskolába jártak, majd főiskolások, akadémiára járók lettek; Keszthelyen, Mosonmagyaróváron, vagy Budapesten.

Bizony, a szünetekben már nem játszott velünk a tanító bácsi, valahogy kezdtünk fölnőni! De sokszor viccelt velünk, rigmusokat mondott. Pl. nagyon haragudott az „izé" szövegpótló szóért, és ha valaki használta, mert nem tudta a feleletet (leckét), rögtön rávágta: „izé ecet, tízért meszet, az öreg Sutóczki megveszett". Ugyanakkor ő volt az, aki Orosháza történetének tanítását komolyan vette. Oly lelkesen magyarázta: érződött, hogy a családi szálak messzire viszik a múltba! Pl. tudnunk kellett, melyik kerület meddig terjed, hol vannak a határai. (Akkor 4 bel- és 2 külterülete volt Orosházának. Pl. VI. kerület volt a Szőlő rész.) Ugyanúgy tudni kellett az utcák, terek nevét, helyét, az odavezető utat. Mindezeket játékosan tettük, még szünetekben is keresgettük az utcákat, az épületek helyét a térképen. (Mostanában nem láttam olyan nagyítású térképeket Orosházáról, mint akkor!) Azután beszélt Orosháza templomairól, a Kossuth-szoborról, öreg épületekről. Tőle hallottam, hogy iskolánk helyén (református templom mögött) valamikor a „száraz malom" volt, beszélt még a Kis István Gödörről, ami akkor még vízzel volt teli, télen korcsolyázni lehetett rajta, valamikor pedig lovakat „úsztattak" benne. Azután jöttek a temetők, az orosházi híres emberek, a posta feladata, a postások munkája, stb. stb. Érdekesnek tartom ma, persze akkor eszembe sem jutott: II. osztályban „helyesírás és nyelvi magyarázat" volt a tantárgy neve, III. osztályban csupán „helyesírás", IV.-ben pedig ismét „helyesírás és nyelvi magyarázat" szerepelt az értesítőben. Csupán arra emlékszem, hogy a hallásunkra, a „fülünkre" apellált a tanító bácsi: a megörültem–megőrültem közötti különbséget sokszor érzékeltette, meg talán a múlt idő jelét is itt tanultuk először. A magán- és mássalhangzók megkülönböztetését, felsorolását, az ABC folyamatos elmondását már második elemiben tudnunk kellett! Lassan eljött a majális, a vizsga a templomban ünnepélyesen, és ismét nyár következett! Visszatekintve: valamikor a tavasz folyamán szüleim eldöntötték, hogy a téli időszakra bejönnek a faluba lakni, öcsémnek sem fog ártani az óvodai közösség, én pedig egy komolyabb iskolába kerülök, a „táncos" Zatykó Mihályhoz, hiszen a nyáron belépek a 10. évembe!

1936. év kora nyarát éljük: írtam, hogy a Zombai utcai házat „dollárkölcsön" terhelte, méghozzá a tőke a megnőtt kamatokkal a ház értékének 1/5-öd részét tette ki, vagyis a négy testvér mellett – (édesapámék négyen élték meg a felnőttkort a 7 gyerekből; érdekesség: hogy édesanyámék ugyanúgy négyen nőttek föl – holott heten születtek!) az „ötödik" testvér az adósság volt! Édesapám teheneket, disznókat adott el, és kifizette az adósságot, „tiszta" lett a telekkönyvi lap, és ennek fejében beköltözhettünk a kisebbik, 2 és fél szobás házba. Seregélyeséknek felmondtak. A Szabó család és nagymama a nagy házba költöztek, a szőnyegkészítés a másik nagy konyhába. Természetesen mindegyiket meszelni, takarítani – ezt megelőzően javítgatni, nálunk kemencét, új kéményt, tűzhelyet – kellett építeni.

Édesanyám „stafírjába" tartozó bútora Ravasz nagyanyám házában (a Csendes utcán) volt, ti. azt nem vitte ki a tanyára. No, ezt áthozták a nagyobbik szobába, a kisebb szoba kettőnkké lett öcsémmel, a Ravasz nagymama „ősi" bútoraival – ő is úgy hozta a házasságába! (Ma is ugyanúgy áll a két szoba!) A fél szobát mi is csak nyáron tudtuk használni. Ezt mind el kellett intézni a nyári aratás, cséplés, pörgetés, aprójószág-nevelés idejében, 15 km-es távolságra egymástól!

Háború nálunk (környékünkben) még nem volt, azonban ahonnan a manillát (erős, növény eredetű kötözőanyag) exportáltuk, valami akadálya lehetett a szállításnak, mert csak nehezen – kimaradásokkal – árulták. Manilla nélkül aratógéppel nem lehetett aratni: a kévét nem kötötte be a gép, holott erre az automatikára gyártották! Volt ugyan helyette, nálunk is kapható kócos madzag, de ezt az aratógép „nem vette be", még jobban fölkócolta, és ha nem szedte ki édesapám a gépből, hát eltörött benne valamilyen alkatrész. Így nem lehetett aratni, és itt jött az én feladatom: lesnem, várnom kellett, hogy mikor és hol érkezik a faluba igazi manilla! Kaphatott ilyet a „Hangya" szövetkezet (ennek édesapám is részvényese volt) meg Weisz Etel néni ponyva-, zsák- és kötőanyag-kereskedő. Egynél több nagy gurigát nem szolgálhattak ki a boltosok. Többen vártuk, lestük délután a lovas kocsin érkező szállítmányt, és ha jött, én is vettem jobbára Etel nénitől – a mai Rákóczi út jobb oldalán kb. a középső tízemeletes ház helyén. Elég nehéz egy ilyen guriga: kb. 4-4,5 kg. Így határozták meg az árát is. Kerékpárral vittem a Zombai utcára. Nagymamával úgy gondoltuk, hogy inkább hajnalban indulok a tanyára, ti. este, ha valami baj történik a biciklivel, vagy velem, éjszakára a szabad ég alatt maradnék! Így 3–1/2 4 órakor indultam 1-2 guriga manilla madzaggal – persze még este fölkötöztük jó erősen a biciklire nagymama segítségével. Pitymallott, indulás kb. 15 km-re Pusztaszenttornya utolsó tanyájára, a Rökk-puszta és a Székács-birtokok (majorok) szögletébe elég rossz, köves úton, azután földes, kátyús, vagy poros dűlőutakon! (Ezen a nyáron lettem kilencéves.)

Amikor kiértem, és fölszáradt a harmat, akkor kezdték el az aratást géppel. Én pedig jót aludtam, talán 9 óráig is! Ekkortájt egy család – férj, feleség és a két fiuk – dolgozott a tanyán „negyedesként". Vagyis minden terménynek a negyedrésze az övéké volt. (Mi adtuk a vetőmagot, az állati és gépi fölszerelést és az állati erőt, az aratáshoz még egy embert, „a betyárt", és egy kiskanászt a legeltetéshez. Természetesen mindezt 3-4 oldalas szerződésben rögzítették a felek. Szabó Imre bácsiék voltak – családostól – ezek a „FELEK MÁSRÉSZRŐL". Már talán 2 vagy 3 éve kötötték újra a szerződést, mert meg voltak egymással elégedve. Most mi ősszel otthagytuk a tanyát a téli és tavaszi hónapokra – Imre bácsiéknak. Két tehenet és két disznót, meg aprójószágot és takarmányt hoztunk be Orosházára. A tanyai lakásunkat nem adtuk át, hiszen egy teljesen különálló épületben volt egy szoba, konyha, nagy éléskamra, amit kizárólag ők használtak. Kislánykoromban ez még nádtetős volt, később cseréppel fedték be, félve a tűzveszélytől. Érdekes, hogy nem örültek ennek a mindenkori benne lakók: „a nádtető télen

melegebb, nyáron hűvösebb, a padláson a szalonna, kolbász nem avasodik, jobb ízű" – mondták.

Mi volt az én feladatom? Ami eddig is: hetenként kétszer-háromszor bicajoztam Orosháza – Pusztaszenttornya között: hoztam-vittem, amit kellett. Itthon tanítottam unokahúgomat kerékpározni egy „feles" kétkerekűn, mert ezt ajánlották az orvosok műtét helyett kétoldali csípőficamos lábainak. Azután mentem velük „Júlia fürdőbe" (ma Kakasszéki Gyógyfürdő Szanatórium) bérelt fiákerrel, mert az állomásról nem tudott begyalogolni a gyerek, a konflis meg bevitt a fürdő területére. Akkor még ez a hely egy romantikus, nagy pocsolya volt, de rendezettebb, tisztább, sőt, a maga nemében ELŐKELŐBB volt, mint most!! A szanatóriumot úgy messzebb láttuk – a tó másik oldalán – a mi „strandunktól". Az élet itt olyan egyszerű, családias volt. Kabinok, tusolási lehetőség, homokos part, távolabb fás terület, ahol a messzebbről jövők kocsival-lóval beálltak a hűvösre. Majd fürödtek, ettek-ittak a hozottakból (semmilyen elárusítóhelyre nem emlékszem!), fölöltöztek és hazakocsikáztak Vásárhelyre, vagy Makóra is! Gyógyulni jöttek a fekete iszapos vízhez! Itt bekentük magunkat mi is – de főleg unokahúgomat, Évát – ezzel a szénfekete malajjal, és kifeküdtünk a napra! Keményre „ránk sült" az iszap! Szinte „eltört" a testünkön! Először a tóban, majd a csap alatt mosakodtunk. Nagyon nehezen jött le a bőrünkről, a pórusokban még egy hét múlva is látszott, az alsóruhánk 3-4 nap után is szürke volt! Hogy használt-e? Unokahúgomat kétoldali, engem jobboldali csípőprotézissel műtöttek! Nagyanyámnak haláláig (83 év), hét gyerek szülése után sem fájt a lába! Természetesen a tanyán is kellett segítenem, persze Lenke még mindig öcsémet „felügyelte". Ti. általában (de inkább mindig) „láb alatt" volt.

Bizony az is megtörtént, hogy a lovak lába alatt! Bámulatosan szelíd teremtések voltak a mi lovaink. Pl. öcsém a ló hátsó lábaiba kapaszkodva állt föl, körülötte megálltak az emberek és némán várták, mi fog most történni? Semmi más: fölugrott és kibújt a lovak közül illetve alóluk. Ilyen és ehhez hasonló dolgok miatt kellett óvodába adni. hogy „komolyodjon meg", mire iskolás lesz. Nagymama mondta: „ne hagyjátok itt, fiam, mert a nízisibe (nézésébe) is „belefáradok!" Tehát öcsémet is „szocializálni kellett" – mint ahogy engem is annak idején. Ő is Aranka néni „tündérkertjébe" került, mint én, egy rövid időre (NAGYON rövid időre). Azonban majdnem végzetes baj történt a lakóházban: a villanyvezetékek – vagyis a nem kellően szigetelt drótok – a falon kívül voltak elvezetve, az udvari szobában és a konyhában –, olyan házi „eszkábálásként" működött. Ez nem áramlopásnak minősült, mert mérőóra volt, csupán házilag vezette el Lajos bácsi egyik szobából a másikba a drótot. No, ez egy késő nyári délután kigyulladt, égett körben a falon. (Ha ez éjjel történik…) Szóval ismét mesterember kellett, kiadás kiadás hátán! Ekkortájt nyaraltunk nagymamával Gyopároson. Sokat voltam vele. Engem jobban tudott irányítani, mint a többi hat unokáját. Már tudtam varrni, hímezni, horgolni, kötni, és Ő is nagyon szeretett – és tudott is – kézimunkázni. Kitalálta,

hogy édesanyám 35. születésnapjára (1937. március 25-re) egy nagy csipketerítőt kell horgolnom. Ő vásárolta az ekrü színű, nem nagyon vékony fonalat, kitalált és lerajzolt egy egyszerű mintát apró, négyzetes papírra, és melléültetett! (Csatolom a terítő mintáját.) Azután horgoltam, amíg ő pihent ebéd után, este pedig együtt dolgoztunk, ő mesélt a gyerekkoráról, a testvéreiről (tizenegyen voltak), a szüleiről, nagyszüleiről, közelebbi és távolabbi rokonokról, meg még sok mindenről. A terítő határidőre elkészült, ma is ezzel van leterítve a zongora. Mérete 110 × 150 cm + 20 cm rojt.

Most már tényleg itt volt az iskolakezdés ideje; az 1936/37-es tanévre beírattak – mint már említettem – Zatykó Mihály IV. leányosztályába – nem is volt másik az evangélikus egyháznak –, 37. sorszám alatt az Anyakönyvi Naplóban. (Ennek a sorszámnak jelentősége volt!) Ezen a helyen a Thék E. utcában ma edzőterem van, a tanító szolgálati lakása pedig evangélikus egyházi hivatalként szolgál. A mostani edzőhelyiség egy jó nagy osztályterem volt. Mellettünk pedig az Ipartestület; ma emeletes lakóház, valamikor – az 1800-as évek legvégén pedig – talán református templom vagy imaház és iskola – így emlékezem nagyanyám és édesapám elmondásából, aki ide járt elemi iskolába Kodi Márton lelkész-tanító, majd Borcsiczki Károly bácsi elé – (ő Kodi Márton veje volt. Miután összedőlt az épület, az állami iskola (Vörösmarty utca) adott egy tantermet a reformátusoknak, ez is elég hamar megszűnt. Így hallottam és olvastam is erről. Abban az időben három Zatykó tanító is működött Orosházán; kettő magyarosított néven vált ismertté: az én tanító bácsim volt a „tánczos" Zatykó, a III., vegyes osztályt (a mai hajléktalanok házában) tanította „kopasz" Zatykó, aki Aratóra magyarosított. A Rákóczi úti I–II. osztályban Zoltai Bandi bácsi dolgozott, aki szintén Zatykónak született. A mezőgazdasági iskola nevezetes tanára pedig Zatykó Sándor, a híres növénynemesítő, aki Orosháza díszpolgáraként halt meg.

Iskolakezdésre puccban-parádéban megjelentem, tanévnyitó akkoriban nem volt, csupán az első vasárnap üdvözöltek bennünket a szószékről a templomban. Ünnepélyes megemlékezést nem tartottak. Most lett jelentősége a beiratkozási sorszámoknak, vagyis 37. helyen foglalhattam helyet a padsorban, ugyanúgy a többi osztálytársam! A tanító bácsi a beiratkozónaplót kézben tartva mutatta meg, hogy ki hová ül a két szektorba folyamatosan – elölről kezdve. Nyomatékot adott elgondolásának katonás, fürge mozgása, értelmes, hangos, parancsot sugárzó szem- és arckifejezése. Fogtuk a táskánkat, és csendben – kissé meghökkenve – engedelmeskedtünk. Csak azután néztünk szét a teremben: semmi különösett, érdekeset vagy szokatlant nem láttunk.

A berendezési tárgyak közt új nem volt, a tanító bácsiról az a hír járta, hogy szigorú – úgy találtuk: nemhiába! Bemutatkozott ezzel az újszerű, vétót nem ismerő ültetési renddel. Vékony, magas termet, kicsi bajuszka, határozott viselkedés és hang, igazi katonás típus és stílus! Erről már érkeztek hozzánk hírek, mégsem riadtunk meg a módszertől. A szülők pedig kifejezetten örültek ennek, hiszen eb-

ben a korban kezdenek a lányok (a fiúk később) „elszemtelenedni", nehezen kezelhetővé válni.

Zatykó Mihály, a mi tanítónk volt az Orosházi Frontharcos Szövetség parancsnoka! Tehát megjárta az első világháborút – mint az én édesapám! Ezért is tiszteltem, szerettem, ahogy sokan Orosházán. Olyan 20-25 ember tartozott ehhez a szövetséghez, legalábbis kb. ennyien vonultak ki minden hazafias ünnepen, díszegyenruhában a Kossuth-szoborhoz. Ilyenkor minket – az osztályát – vezette a tetthelyre, katonásan, egyenruhában (a frontharcosokat pedig a helyettese), majd elfoglalta a helyét a bajtársai előtt, vezényelte őket, minket pedig szemmel tartott. Közel voltunk a csapatához. Büszke voltam erre a szituációra.

Az első napok – visszatérve a tanterembe és az oktatás területére – ismétléssel, tudásfölméréssel teltek el. Egyszer csak, szinte észrevétlenül beindult a változás: aki tudta, és jól felelt a föltett kérdésre, „levetette" – vagyis helyet cserélt a nem tudóval! Ha hárman vagy négyen rosszul, vagy nem tudták a leckét, a „tudós" mellette ülő azt is „levetette", és már három vagy négy hellyel jutott előbbre! Természetesen ez a rendszer naponta úgy két-három órán át működött: pl. olvasás-, számolás- és vallástanórákon. Talán a harmadik vagy negyedik napon – de egy héten belül biztosan – 37. helyről 14. lettem ebben a „rangsorban". Ekkor pedig más ülésrendet hozott létre a tanító bácsi. Ezt azért pontosítom, mert mindez azt jelentette, hogy az második „közkatonai" helyet foglalhattam el – az új ülésrend szerint!

Majd ismét eltelt az – akkor már hosszabb – idő –, és ÖTÖDIK cenzor lettem! Ezt a „rangot" (egyet-kettőt előre-, ugyanannyit ugyanúgy hátra kitéréssel) megtartottam egész évben. Megtörtént az is, hogy a nap első óráiban „lementem" közkatonának, de dél felé ismét a cenzorok közt ültem. (Néha a szerencsén is múltak a dolgok!) A rendszer alapja: hat-hat padsor mindkét oldalon, a két utolsó padsor középső szélén ült az első és második cenzor, előttük (szintén a padsor középső szélén) a 11. és 12., előttük a 9. és 10... az első két padszélen pedig a 3. és 4. A közkatonák fordítottan foglaltak helyet: elöl ültek a rossz tanulók, a butábbak, leghátul pedig a jobb tanulók, a szorgalmasabbak. A két első cenzor minden reggel ellenőrizte az előtte ülő 6-6 cenzor feladatát: készen van-e? Ezután a 6-6 cenzor a saját padjában ülő közkatonák feladatmegoldását nézte át, és „kikérdezte" a leckét. Az én időmben 4 közkatonája volt a 3–12 cenzornak, akikért felelniük kellett! Magatartásukért, előmenetelükért. Jól fölépített volt a rendszer: a jobb tanuló (értelmesebb) 3., 4. cenzor a leghanyagabb közkatonákat kapta, a 41–48. helyen ülőket. Emlékeim szerint majdnem mindig Baki Magda és Jankó Mária voltak az 1. és 2. cenzori helyen. Mindkettő orvos lett – sajnos, már nem élnek.

Mi 60-65-en lehettünk az osztályban, fölkészültünk a helyváltoztatásra, sokszor több órában is folyt a le-föl helycsere. Nem volt sok „cuccunk", csupán egy hátitáskánk, könyvünk is csak egy: vallástanórán (heti két óra) meg füzetünk sem volt három-négynél több! Így állandóan készen álltunk a „hurcolkodásra" – meg-

szoktuk. Otthon pedig mindig kérdezték: „fölmentél?" vagy „levetettek?" Nagyon inspiráló, izgalmas nevelési tényező volt ez, szerettük, élveztük és eredményesnek bizonyult.

Tanító bácsink nemhiába volt katona (frontharcos) – a történelem a legkedvesebb tantárgyai közé tartozott!

Amikor már tanítottam, és a tatárjárás (1241–42) került sorra, a leghatározottabban állítom: Zatykó Mihály táblai rajzát (pl. a szekértábor), a történet izgalmas elbeszélését, a Muhi puszta fekvését, IV. Béla menekülését, és az egész esemény előadásának módját az Ő tanítása nyomán adtam tovább! A történelmi képek egész évben a falon függtek, szinte belénk rögződött a tanítás minden részlete! Minden órán – amit itt is „beszéd-értelem gyakorlatnak" titulált az Értesítő és az órarend, az egész évi anyagot kérdezte a tanító bácsi. Tudnunk kellett a legfontosabb évszámokat is! Könyvünk nem volt, de egy füzetbe belerajzoltuk, -írtuk a fentieket – ez volt a „mindenes füzet". (Ezt az elnevezést és magát a gyakorlatot Nagy Gyula bácsi, szintén orosházi tanító, múzeumigazgató „találta föl". Úgy tudom, szinte általánossá lett az orosházi elemi iskolákban.) Ebbe a füzetbe került a „földrajztudományunk" Békés vármegyéről, az ország nagy városairól, a házi- és vadállatokról, a hasznos, káros, gyógy- és mérgező növényekről, stb.

A legnagyobb örömet az órák közötti szünet hozta! Nem tudom, hogyan kezdődött! Mintha így: egyszer csak megjelent az udvaron Ilonka néni (Balázs Ilona Zatykó Mihályné), aki tudomásom szerint orosházi vagy környékbeli lehetett, és elkezdett dalolni, számolni és egy „ismétlős lánnyal" (aki segített neki a háztartásban, ő takarította a tantermet is) TÁNCOLNI. Először körülálltuk őket, azután egymás kezét fogva lépegettünk: kettőt jobbra – kettőt balra. Jött a tanító bácsi is a körbe, és velünk dalolt, számolt, lépegetett.

Másik szünetben: a „csárdás" után jött a „bokázó", ebből talán háromféle is volt, jártuk a „kivágót", majd a „kisharangot", „nagyharangot", „forgót" –egyedül és párosan stb. Később négy-hat fős csoportokban folyt a gyakorlás. Ilonka néni és tanító bácsi is egyik csoportból a másikba „táncolt át": bemutatott, javított, gyakoroltatott – szinte minden szünetben! Nekünk meg járt a lábunk szüntelen énekszóra, meg anélkül! Délutánonként már készültünk egy-egy bemutatóra, pl. március 15-re , anyák napjára, majálisra vagy olyan előadásokra, amelyekre meghívtak bennünket. Csupán egy lány nem táncolt a hatvan-egynéhány közül: T. Erzsike, akinek a lépe volt beteg – mondták. (Ő sem él már.) Otthon sem tudtam abbahagyni a táncot!

Annyit mozogtam, táncoltam otthon is – és állítólag jól –, hogy megkaptam az új magyar ruhát, huszárruhát piros flanel anyagból, fehér vászon bő gatyát mellénnyel és piros csizmát. Ez utóbbi már nagyobb kiadást jelentett, és kölcsönnel akartuk megoldani – igaz; az fekete és fiúcsizma lett volna! A végszomszédunkban (Luther utca) olyan korú fiú járt a nagyapjától iskolába, mint amilyen én voltam. Ravasz nagyapám „nagy levegőt vett" és vállalta a közbenjárást csiz-

ma-ügyben, mondván: „Szomszéd! Bizományára van egy másik pár csizmája is az unokájának, legyen szíves egy-egy alkalomra kölcsönözni az egyik párt az én unokámnak táncos előadásokra!" Mire a szomszéd végignézett rajtam föntről lefelé, azután lentől fölfelé! (Elég sokáig tartott!) Azután fanyalogva, elutasítván így szólt: „Utánad hogyan vegye föl az ÉN UNOKÁM azt a csizmát, ami már a TE lábadon volt!" Erre nagyapám sarkon fordult (azt hiszem, azért még elköszönt…), és elmentünk egy igen jó hírű csizmadiamesterhez – a neve is CSIZMADIA volt –, és piros női csizmát rendelt nekem! (Női csizma: lágy szárú, nem merev, a talpa és sarka is finomabb kidolgozású, no meg: az én méretemre készült!) Gyönyörű volt az én szememben, rézsarkantyú is volt rajta! Nagyon-nagyon sokat táncoltam benne, boldogan, örömmel! Ez a „táncos lét" roppant jó fegyelmezési eszköz volt! No, meg nem volt lusta, kövér, nehézkesen mozgó – meg gondolkozó sem – az osztályban!

Legnagyobb élményünk volt 1938 tavaszán Szegeden a Hősök Kapujának megtekintése egy nagy ünnepség keretében: vitéz Nagybányai Horthy Miklós kormányzó és felesége, Purgly Magdolna jelenlétében. (Aba Novák Vilmos még 1936-ban befejezte a Kapu festését, melynek részletei nem nyerték meg egyesek tetszését 1945 után, ezért lemeszelték. Pár éve, hogy ismét eredetiben látható a kép.)

Mi vonattal mentünk Szegedre, Ilonka néni is velünk jött –természetesen alaposan betanultuk a táncokat. Velünk a szülők nem utazhattak, csupán másik vagonokban.

A fölsorakozás, helyfoglalás sem volt mindennapi! A Hősök Kapujához vezető út két oldalán, egymás hegyén-hátán álltak az emberek, amikor mi, 50-60 tízéves, magyar ruhás lány, kezünkben kis magyar zászlóval, megérkeztünk.

Tanító bácsink ment-jött, intézkedett. Csendben, hangos szó nem volt, de 10 percen belül MI ÁLLTUNK AZ ELSŐ SORBAN! – az utca jobb oldalán, egyesével, mosolyogva, boldogan! Nyitott autóban nagyon lassan megérkezett a Kormányzó Úr és felesége. És… megállt a kocsi előttünk! Csupán azt kérdezte a Főméltóságú Úr: szegediek vagyunk-e, honnan jöttünk. Feleltünk – ennyi volt az egész „beszélgetés". Mégis sokat és sokáig emlegettük, és megmaradt emlékezetünkben. (Több gyerekcsoportot nem is láttunk az ünnepségen.) Otthon pedig elmeséltük mindenkinek. Nem is egyszer! Elmentünk még egy ligetbe, ott táncoltunk a megjelent közönségnek, akik hálásan tapsoltak, mi pedig boldogok, büszkék voltunk, velünk együtt Ilonka néni és a férje is!

Otthon aztán tanultam, táncoltam, „följebb" mentem, „levetettek" – mozgalmas volt az iskolai életem és az otthoni is. A majálisra és a vizsgára is magyar ruhába mentünk, az előbbin táncoltunk, az utóbbin brillíroztunk minden tárgyból, különösen a történelmi eseményekből, énekből, szavalatból. Sajnos, ezzel vége lett ennek a kedves, mozgalmas tanévnek. Bizony, az elemi iskolai oktatásom is befejeződött, a bizonyítványomnak is örült a család! Iskolaváltás és egyben -választás előtt álltunk.

Gondolkozom, hogy mit hagytam ki a négy év elemi iskolai korszakomból? Egyik: éppen a szeretett negyedik osztályos csoportképem hiányzik, nem tudok rá emlékezni, hogy készült-e vagy nem. A lényeg: nincs, csak egyéni képeket tudok mellékelni.

A másik: az év végén kapott jutalomkönyvek! Első osztályban mesekönyvet, másodikban a Szent Bibliát (Ó- és Újtestamentumot – Szarvason is ez volt velem.) A harmadik osztályban kapott könyv címe: „A Lutheránus Mária-szobor" – amit Kovács Andor, az orosházi evangélikus egyház esperese írt. Mintha a palócföldön játszódna le a története. Édesapám – mint puritán kálvinista – „gondozásába vette" a könyvecskét – azóta sem láttam! Negyedik osztályból sem emlékszem jutalomkönyvre, pedig a bizonyítványom kitűnősködött! A legvalószínűbb, hogy nem vettem át sem a fényképet, sem a könyvet, hiszen nyárra kiköltöztünk a tanyára.

Visszatérve pár gondolattal a Zatykó családra: Ilonka néni egyedül maradt a nagy családi házban – a tanító bácsi korán „ment el"! Fiával, a szintén Mihállyal, majd annak családjával tartottam a kapcsolatot. Ilonka néni elhelyezkedett óvónőként vagy dajkaként – jó pedagógus volt, ez bizonyos! Később kissé meghízott, „táncos" lábai is elfáradtak. Amikor meglátogattam, testi ereje el-elhagyta, de szelleme friss volt, kedélye megmaradt és barátságos modora is. Mihály fiából mezőgazdász (?) lett, előtte pedig talán katonatiszt volt – értesüléseim szerint. Bizony, bizony, nem édesapja karcsú vonalait örökölte, elhízott! (Nem táncolt eleget!) Az Orosházi Petőfi Mezőgazdasági Szövetkezet elnökeként – és mint tanácstag is – részt vett az egyházak kárpótlásának vitájában a kommunista rendszer bukását követően. A hallgatóság között ültem – mint aki ismerte az egyházi iskolák javait. Minden tanácstag rugódozott a kártérítési követelésektől, és mint az MSZP-nek tagja, egyedül Zatykó Mihály mondta ki: „ami az egyházé volt, azt vissza kell adni az egyháznak!" (Büszke voltam rá!) Tagtársainak pedig csalódást okozott! Sajnos, hogy akkor a római katolikus egyház képviselője 200.000 Ft fejében minden egyébről lemondott! Később ifj. Zatykó Mihály fiát, mint hatodik évét betöltött gyereket, „iskolaérettsége" szempontjából figyeltem meg 1972-ben. Nagyon „stramm" föllépésű gyerek volt, aki már akkor folyékonyan olvasott. Édesapja korai halálát követően Budapestre mentek lakni.

Amint megjegyeztem, Misike testvérem igen hamar túltette magát a Székács József utcai „kisdedóvón" és annak működtetőjén. Úgy határozott a család, hogy majd ősztől keresnek egy jobban neki való helyet.

A tanyára való kihurcolkodás újra sok-sok gonddal járt: a két tehenet kellett kivezetni, földúton, mert a kövön elkopnak a patái, lefekszik a földre, mert nem tud menni! Fél nap is beletelik, mire megteszik az utat. Most már állandó volt a „kétlaki" helyzet: két háztartást kellett berendezni! 15 km-re nem lehet átszaladni evőeszközért, ágyneműért, alsó- és fölsőruháért, vagy sóért, cukorért, meg lábosért.

A tanyán a megszokott nyári munkák folytak, most már inkább a „feles" – Szabó Imre bácsi és felesége, Etel néni vezényletével.

Most azokat az embereket és munkájukat igyekszem bemutatni, akik csak nyáron dolgoztak nálunk: az aratók, a „betyár", és a cséplők (gépesek).

Édesapám általában géppel aratott: „kévekötő" aratógépünket – ami akkoriban nem sok volt Pusztaszenttornyán – négy ló húzta, egy ember vezette a lovakat, egy pedig a gépen ült és irányította, kezelte azt, ha kellett. Ez a személy mindig édesapám volt, aki soha nem ült föl a gépre – mellette ment, úgy figyelte, ellenőrizte a működését, ha kellett, javította azt. A lovakat egy nagyobbacska – 14-15 éves fiú – néhol lány – vezette. Csak akkor volt baj, ha a méhes közelében, vagy a méhek „járásában" kellett aratni. Egyáltalán, lovakkal bármit csinálni veszélyes volt. Két-három méhecske megjelenése – a ló feje körül – az állat idegességét, teljes zavartságát, majd lefekvését okozta. Bizony, el kellett vágni az istrángokat, hogy a nagyobb bajt elkerülje a gazda! Nagyobb baj: ha a ló földhöz vágja magát, belekeveredik a hámba – megfulladhat, elpusztulhat a méhecskék fullánkmérgétől.

Kis kaszával, azaz kézzel lehetett csak aratni: ha nagyon „megdőlt, lefeküdt" a búza, az árpát majdnem mindig és a „nyilalást". Megdől a búza a sok esőtől, széltől, az utóbbi még össze is keveri a „gazt", ilyet pedig az aratógép nem tud levágni! A megdőlt búzát egy oldalról megközelítve – szemben a dőléssel – még valahogy „viszi a gép". Azonban, ha tartós volt az eső, bizony, a búzaszemek penészedtek, a zöld szárak pedig rothadásnak indultak. Ilyenkor csak a kézi aratás segített. Az úgynevezett „nyilalást" is kis kaszával vágták, vagyis utat csináltak (vágtak) kaszával az aratógépnek. Kb. másfél-két méteres üres hely kellett, hogy a kalászosok melletti más növényre (kukorica, napraforgó, cukorrépa stb.) ne menjen rá a gép és a négy ló! Ezt a munkát kat. hold (1600 négyszögöl) vagy kishold (1200 négyszögöl/kg búza) bérért vágta le az aratópár (férj-feleség, vagy apa a lányával). Néha három „emberből" állt ez a „pár", mert segítségül hozták a 12-14 éves gyereket (inkább fiút) kötélteregetőnek, aki esetleg be is tudta kötni a kévét. Ilyenkor a kg / holdankénti mennyisége több lett a szerződésben. Ők kinn laktak, főztek maguknak az általuk hozottakból. Ugyanakkor a bérükbe tartozott x kg szalonna, és/vagy l tej naponta, esetleg egy 3-4 kg-os kenyér egy hétre. Ha hétvégére nem fejezték be az aratást, és vasárnapra jó idő mutatkozott, bizony, akkor is folyt a munka. „Részes arató", „arató banda" csak nagy gazdaságokban, majorokban volt. Az aratás nehéz, megerőltető munka, azonban sok örömöt is adott azoknak, akik jó szívvel, szeretettel nyúltak hozzá, természetesen anyagi célokat sem mellőzve.

Csizmadia Lajos bácsi a lányával, Jolikával, és egyik fiával, a velem egyidős Lajcsival jött ki talán három nyáron is. (Lajcsit 1944 nyarán, mint leventét vitték el; orosz fogságban – Fogsányiban – halt meg – fiatalon.) Jolika (18 éves) esténként táncolni tanított engem. Ő akkor már kimaradt a tánciskolából, sőt bálba járt, így tudta az akkori kuplékat, táncdalokat; énekelte és arra keringőztünk, foxot jártunk a nyári konyhában, ahol ők főztek, aludtak. Máskor esténként kimentünk

segíteni ÖTÖSBE kévét hordani, „keresztbe" rakni, míg ő a nagy gereblyével összehúzta az elmaradt gabonaszalmát, rajta a kalásszal. Legeltetés csak azután történhetett a tarlón (liba, disznó, tehén). Verseny: ki rakja föl a keresztre a PAPOT? – aki az utolsó kévével odaér, és azt elhelyezi!

A Csizmadiák mindig jókedvvel dolgoztak, pedig hajnalban sokszor fél három órakor keltek, amikor még harmatos volt a „gaz", vagyis a lábon álló búza, mert csak ebből lehetett kötelet csinálni. Tőlük tanultam meg kétféle kötelet kötni, azután „markot verni – (szedni)", és bekötni a kévét. Az aratásért járó búzát – a szerződés vagy szóbeli megegyezés szerint – csak cséplés után kapták meg. Édesapámmal vittük el a Hóvirág utcai saját házukhoz. Ekkor elbúcsúztunk egymástól. Később is gyakran találkoztam Jolikával, hiszen a „Felvégi temető" utolsó bejáratával szemben lakott később a családjával. (A ház előtt egy húzós kút működik.) Elő-előhoztuk a régi dolgokat, emlékeztünk.

Jó nyári segítség volt a „BETYÁR". Ő mindig idősebb, nem teljes munkaerejében lévő, nem föltétlen szegény ember volt! Fiatalember tartósabb, nehezebb munkát vállalt – ha „adott magára"!

Három bácsira emlékezem, akik nálunk betyárok voltak: édesanyám testvére, Ravasz Józsi bácsi, Molnár Laci bácsi és Fábi bácsi. Ők különböző időben töltötték a tanyán a nyarat. Józsi bácsi éppen akkor frissen elvált ember volt, és ismerve saját természetét – szeretett mulatni – jobbnak látta, ha család közelében van. Dalolt, viccelődött, jó humorú ember volt és nagyon szerette öcsémet! Molnár Laci bácsinak egyik szeme hiányzott (az első világháborúban „hagyta"), már nem volt éppen fiatal, saját házuk volt, kapott egy kevéske rokkantjáradékot is, havi 10 pengőt, így évente csak hat hetet dolgozott egyfolytában. Máskor hébe-hóba napszámba ment. Felesége és a gyerekei is dolgoztak – ki hol kapott munkát! Az 1940-es években felesége, meg egyik lánya (talán a Zsuzsi) Németországba ment dolgozni, nyári munkára. Azután Fábi bácsi: ők is a Zombai utcában – a mellettünk lévő házban –, egy kis, udvari lakásban laktak. Fábi bácsi Erdélyben vasutasként dolgozott különböző állomásokon. Legutóbb Marcaliban: amikor ütött a trianoni óra, plusz nem írta alá az ottmaradásához szükséges nyilatkozatot. Átjött a feleségével együtt, gyerekük nem volt. Sokáig voltak „vagonlakók", míg megállapítottak számukra egy minimális nyugellátást, és így tudtak bérelni egy kis lakást. (A vasutasoknak külön nyugdíj- és betegellátásuk volt, kedvezőbb például, mint az egyéb közalkalmazottaknak.) Felesége, Marcella, apróbb dolgokat varrt géppel és kézzel is. Sokat volt nálunk, mesélt a családjáról: minden lánytestvére apáca lett. A bácsi kissé nagyhangú, de kedves, rendes ember volt. A földmunkát és a vele járó egyéb dolgokat nem ismerte és nem is szerette úgy, mint az idevalósi ember.

A betyárok csak hat hetet dolgoztak egy-egy nyáron a gazdaságban. Segédkeztek az aratásnál, cséplésnél, vagy bármilyen tanya körüli munka volt az övéké, és ezért napi háromszori kosztot kaptak, (egy asztalnál ült velünk a betyár, ugyanazt ette, mint mi), mostunk is rájuk, vasárnap is ott voltak – inkább az állatokat látták

el ilyenkor. Jó volt, ha tudott kaszálni a betyár – Fábi bácsi nem –, de tanult. Így keresték meg az évi kenyérnekvalót, mert búzában történt a megállapodás.

Lenke: 2-3 nyáron volt nálunk két-két hónapra. Sok-sok játszás fért ebbe az időbe, természetesen egy kis munka is. Egy játék például: a „járgánynak" (amivel a zöldtakarmányt egy ló segítségével földarabolta egy gép az állatoknak takarmányként) volt egy HÁZA, fából (deszkából) készült, teljesen ház alakú, kb. 120 cm magas, területe pedig 2,5-3 m2 lehetett. Ezt kapta a járgány télire, hogy a hó, jég, eső tönkre ne tegye. A „kis házon" volt egy nyílás, azaz „ajtó", és ezen éppen, hogy befértünk négykézláb. Ide vittünk szénát „ágynak", kispárnát, edényeket: bögrét, poharat, kanalat, a deszkafalra díszeket, az „ajtóra" függönyt" stb. A földet bemázoltuk agyaggal – hárman nehezen, de befértünk. Kényelmesnek nem volt mondható – azonban ezt mi csináltuk magunknak, a miénk volt! Itt meséltünk egymásnak kitalált történeteket – aki a legtöbb, vagy legszebb, vagy legérdekesebb mesét mondta, nyert abból, amit édesanyámtól kaptunk, meg homoktorta is volt; az ügyes mesélőnek. Odavittük a kiscicát – játszottunk vele stb.

Lenke édesanyja mosni járt hozzánk, más házakhoz is. Lenkét a dinnyeföldön, a kunyhóban szülte meg. Hét gyermeke volt a szüleinek. Egy (a legöregebb lány) megszökött hazulról, nem tudtak – nem is akartak – tudni semmit róla. Egy fiuk rendőrként Újvidéken lett a háború áldozatává. A legkisebb fiú – velem egykorú – leventeként orosz fogságban pusztult el. Lenke idővel leérettségizett, és a kisvasút valamelyik állomásának lett a főnöke. Mindig volt kapcsolatunk egymással. Öcsém apró gyerekei is jártak hozzá pl. disznóölésre, kis állatokat megnézni a Huszár utcában, ahol a szintén vasutas férjével laktak. Gerencsér Kissék – ez volt a becsületes nevük – a Csalogány utcában éltek, a saját házukban. Sokszor voltam náluk. Kiss bácsi kizárólag a sárga- és görögdinnye termesztéshez értett. Földjük – tudomásom szerint – nem volt, ezért béreltek egy-másfél holdat, kizárólag a falu alatt, laza, homokos talajt. Sárga- és görögdinnyét vetettek „fészekbe" – nem palántát ültettek, mint manapság! Azután építettek egy kunyhót a földterület közepébe, és mire a dinnye érni kezdett, valaki a családból kiköltözött „CSŐSZNEK" egy kutyával. A csősz nappal aludt – no, nem sokat – éjjel pedig vigyázott a dinnyére. Akkor is voltak tolvajok, és ha a kutya megharapta, vagy a csősz hosszú botjával elérte és megütötte, „hát vessen magára a tolvaj" – járt a mondás.

Volt egy lovuk meg egy kocsijuk Kisséknek, ezzel vitték piacra a dinnyét eladni. Mi vettünk néha fél kocsival is az édes görögdinnyéből. Ti. nálunk, a fekete kötött talajon – ritkán volt jó dinnyetermés. Inkább savanyítottuk a kis dinnyéket.

Cséplés kor két-három napon át volt szükségünk Kiss bácsi munkájára, segítségére: egylovas fogatával ő szállította be a cséplőgépből a gabonát a kamrához, ott rásegítette a „zsákosnak" a vállára, aki bevitte a kamrába és kiürítette az ún. „fiókba" – ez egy nagy, tiszta, fából készült tároló volt. Így kereste meg a kenyérnek valót egy évre kettőjüknek Kiss bácsi!

Nekem is volt „pesztrám" – Juliska személyében. A fiatal és kedves 16 éves lányra engem otthagytak a tanyán a szülők, míg ők a templomba vagy a piacra mentek Orosházára.

Juliskánk pedig elfogadta a 18 éves Laci udvarlását, és ahogy ez természetes volt, kilenc hónapra megszületett a kis Laci 1930-ban Juliska édesanyjánál. Szüleimet nagyon bántotta ez az eset, először, mert Laci „papát" is az én szüleim vitték ki a tanyára, jó levegőre, meg egy kicsit „fölhizlalni". Ti. a családban fölütötte a fejét a TBC! Édesanyjuk egyedül nevelte két gyermekét (egy fiút és egy lányt), miközben fehérnemű varrásával foglalkozott. (A férjéről, azaz Laci „papa" édesapjáról soha nem esett szó!) Hajdú nagymamám sajnálta meg a családot, miközben férjhez menendő két lányának Laci „papa" édesanyja varrta a stafírt. Így került hozzánk Laci „papa" a fenyegető tüdőbaj elől. Igaz: senki sem „világosította föl" Juliskát, Lacit sem figyelmeztették otthon, sem a szüleim! Bírósági eljárás sem tudta rávenni a fiatal apát bármilyen kötelezettségének teljesítésére, ill. jogának gyakorlására – AKKOR.

Mihelyt a kis Laci keresőkorba került, sőt egy budapesti bútorgyár igazgatója lett, rögtön jelentkezett „L. apuka". Pedig akkor már Juliskánk férjhez ment egy „bezupált" őrmesterhez, aki fiának ismerte el és föl is nevelte a kisfiút Valóság: ő is hozott a házasságba egy kislányt (anyja meghalt), akit Juliska nevelt föl. A katona – Kelemen Béla – a Don-kanyarban veszett el. Juliska majdnem állandóan nálunk volt, ha bajban voltunk, ha valaki beteg volt a családban, vagy vigyázni kellett ránk, sokszor a fiával is velünk laktak. Sőt! Édesapám öccse két kicsi gyerekkel (1 és 3 évesek) maradt özvegyen. Juliskánk ment el hozzájuk Budapestre Lacikájával (aki ott járt iskolába a Marcibányi térre), és vezette a háztartást, vigyázott a két kicsire (Szabolcsra és Csabára). Majd ismét nálunk szorgoskodott (ekkor már a fia igazgató volt, majd nemsokára meghalt hirtelen), és segített nevelni öcsém féléves kislányát 1973-ban, míg a szülők Londonban tették a dolgukat. Ekkor ment másodszor férjhez Juliska, egy nyugdíjas tsz-elnökhöz, Sz. Molnár Györgyhöz, és én voltam a NÁSZNAGYA!

Juliska édesanyja és 6 testvére (csupán egy fiú volt a 7 gyereke között) Gyopároson lakott, a tóparton. Egy kisgazdaság volt itt pár hold földdel, és ezt az egyetlen fiú igazgatta, dolgozott benne. A lányokat édesanyjuk „elállította" szolgálni, hogy „megkeressék a stafírjukat, bútorra való pénzüket!" Otthon pedig az édesanyjuk mindig várta őket, „haza", volt ott tehén, ló, disznók, aprójószág stb. A néni – Puskás Veronika –, kevés híján 100 évig élt, férje – Juliska édesapja – az első világháborúban szerzett bajában halt meg. Már Juliska sem él, ő volt második anyánk, gondozónk – nagyon szerettük. A férjét még a múlt nyáron meglátogattam Újkígyóson, a lányánál. Ő már nem ismert meg – 100 év körül van!

Amit leírtam itt Juliskánkról és családjáról, MEGBECSÜLÉSNEK, HÁLÁMNAK jeléül szántam! Megérdemlik az emlékezést, és annak megörökítését – akár ebben a formában! Jó, igaz emberek voltak G. Kiss Lenke családja is. (Juliskánknak egy unokahúga dolgozik az egyik általános iskolában – nem ismerjük egymást!)

Többen dolgoztak nálunk – természetesen nem egyszerre, vissza- visszajöttek látogatóba névnapot, ünnepet köszönteni. Veszekedésre, haragra nem emlékszem, de az is lehet, hogy „nem kötötték az orromra" az esetleges nézeteltérést.

Ez az 1937-es nyár attól különbözött a többitől, hogy iskolaválasztás előtt álltam – akkoriban inkább a szüleim! Az evangélikus gimnázium már működött, igaz, az érettségizők még Szarvason tették le a „végvizsgát" – még sok évvel később is! A lányok pedig a „megtűrt" kategóriába tartoztak. Három idősebb unokatestvérem közül egy fiú akkor végezte a polgári iskolát (1923-as születésű: Ravasz Ferenc), a miskolci tanítóképző elvégzését követően – egyéb szakvizsgák letétele után – tanár lett a gimnáziumban, 1952-ben meghalt. A másik fiú gimnáziumban kezdte Orosházán a középiskolát, az érettségit követően Kolozsvárról Szegedre kellett jönnie, majd onnan és Budapestről is kitiltották – származása miatt: apja ügyvéd volt Orosházán, és 18 hónapot töltött a gyulai börtönben. (Miért? – Miért ne?!) Ő volt Borcsiczki József, született 1923-ban, meghalt 1963ban, az Orosházi Orvosi Műszergyár vezető technikusa, Abonyi Lajos gimnáziumi tanár apósa.
A harmadik unokanővér, Ravasz Magdolna, két osztályt végzett a polgári iskolában (ma a református iskola), majd különbözeti vizsgák után lett III. gimnáziumi tanuló és szarvasi érettségiző, azután felesége Zoltai István gimnáziumi tanárnak. (Született 1921-ben, meghalt 1963-ban.)

Én pedig? „Kezdje el a polgári iskolát, aztán majd meglátjuk! Ez volt a családi egyezkedés záró mondata. Itt lettem polgárista! A szép, színes magyar ruhám megmaradt, azonban egy „komolyabb", talán még szebb, sötétkék szövet, zsinóros Bocskai-ruha váltotta föl, rakott szoknyával ünnepeken. Nyáron csak a blúz változott: fehér zsinóros volt. Jól mutatott egy sereg lány (250-300) „egyenruhában" fölvonuláson, énekkarban. Ez csak akkor van így, ha a szoknya hosszát a földtől fölfelé mérik! Már a beíratkozáskor (ami 5 pengőbe került, majd ugyanennyi volt a tandíj havonta) megkaptuk az „ukázt": CSAK olyan szoknyát engedélyeznek használni ünneplőre, ami 2 cm-es rakással van ellátva, és a földtől 30 cm a hossza, ettől eltérő szóba sem jöhet!

Történt itt-ott kimaradás, fontos kérdés ebben a töredékes életrajzban: pl. a „cséplés" meg a „pörgetés" leírása. Míg a csépléshez sok emlékem fűz, a pörgetéshez csupán a benti munka, a méhecskék kezeléséhez testvérem dolgozatát kell megnéznie a T. Olvasónak. Ehhez ő máig is nagyon ért, „tudósa" a témának!

Sikerült eme leírásomban eljutnom 10 éves koromig: emlékeimet összerakva, kissé utánanézve egyes történéseknek. Jó volna folytatni 1944. október 6-ig! Mi lesz életem kezdetével? Majd néhány fényképpel „helyettesítem magamat"! Mindehhez kérem Istenem segítségét!

Orosháza, 2012. június 7.

3. Utószó az előző részhez

Az utolsó sorokat még egyszer olvasva – a lányok szoknyájának kötelező méretéről; mert közben a kezembe került egy 2012. évi orosházi újság, amelyben egy csoport iskolás „nagylányt" mutat a fölvétel. Milyen kedves, szép kislány, még értékes is lenne ez a kép, ha… a lányok ruhahossza nem volna ennyire eltérő méretű. Jó pár év múlva szégyellni fogja a nagylány a görbe, az X-, az O-alakú lábait, ami idővel formás lesz, csak a növésben lévő „kórkép" teszi ilyenné!

„Filiszter (nyárspolgár) leszek magam is…"

1937. ősz: beírattak szüleim az Orosházi Állami Polgári Leányiskola első osztályába! Kötelességem leírni, hogy édesapám is ebben az iskolában kezdett akkor „kispolgárrá" válni. 1904-ben lett itt kisdiák, az akkor új, egyemeletes épületben. Keveset beszélt iskoláskorának erről a négy évéről. (Inkább a békéscsabai inaséveiről mondta el emlékeit.) Oktatói közül Sain Márton rajztanárt mutatta be, egy festményét meglátva a református imaházban: az orosházi református templomot ábrázolta. Osztálytársai közül egy kellemetlen szituációban találkoztam egy még kellemetlenebb emberrel 1951-ben: karácsony táján disznóölésre készülődtünk; egyetlen disznónkra már kiadták a „vágási engedélyt." Ennek elmaradása esetén a családfő börtönbe került, a többiek pedig hús és zsír nélkül maradtak volna fél évre. A boltok ilyesmit akkor nem árultak, hiszen jóformán üresek voltak az üzletek. Minden előkészület megtörtént, amikor beállított egy ember, aki végrehajtónak mondta magát, és lefoglalta a kolbásznak valót BÉKEKÖLCSÖN fejében! Tudniillik nem jegyeztünk békekölcsönt. „Szóban" ennek elmaradása nem volt bűncselekmény, ám a valóság nagyon távol állt az ígérettől! Az említett jóember – aki nem volt kimondottan józan állapotban – roppant lekezelően, flegmán, főleg hangosan beszélt édesapámmal, kioktatta, hátba veregette és ilyeneket mondogatott; „emlékszel, Mihály, ott ültél mögöttem az iskolában, és mondtam, hogy súgj már!" Tudom, hogy ez természetes diákszokás, no de 50 év múlva, ebben a környezetben, félrészegen és főleg: ilyen ÉLETHELYZETBEN felemlegetni a múltat – igazán nem volt szimpatikus jelenség.

Még egy tanáráról beszélt édesapám, aki gazdasági ismereteket adott elő és megtanította, hogyan kell a gyümölcsfát oltani (szemezni). Ezt a munkát néhány-

szor együtt csináltuk édesapámmal a tanyán; megtanított rá! Később az öcsémet is. Édesapánk két lánytestvére (Julianna és Katalin) is ebbe az iskolába jártak a Daubner nagyszülőktől (Zombai utca 7.). Édesapámat a Hajdú nagyszülők látták el, a Szép (ma Luther) utcai háznál iskoláskorában. (Nem tanyai iskolások voltak.) Édesapánk öccse már a szegedi reálgimnázium vagy kereskedelmi iskola tanulója volt.

Édesanyám távoli rokona (vagy barátnője) hozta még föl beszélgetésünkkor ezt a polgári iskolát. Ő, Vida Andrásné, Birkás Margit (gerendási lakos, valamikori nagy házuk a Táncsics Mihály Gimnázium helyén volt). 1921. évben került az orosházi polgárista lányok közé. Margit néni nagyon ügyesen rajzolt, festett. Képei kint voltak a gerendási tanyán, a szoba falán. Sajnálom: a tanyát – míg kórházban ápolták a nénit (meg azelőtt is) – föltörték, kifosztották. Sikerült megmentenem egy bekeretezett „SZERZŐDÉST" a konyha faláról. (Másolatban mellékelem!) A mai osztálytalálkozók őse lehetne ez; emelkedettebb formájában és tartalmában is! Mert kötelez! Beszélgettünk Margit nénivel az itt megjelent nevek viselőiről, akik régi orosháziak voltak, és általam is ismert személyek. Sorban: Ádler Irén – egy helyi gyógyszerész lánya. Birkás Margit (a szóban forgó Margit néni), Borcsiczky Mária (Kodi Márton református lelkész-tanító unokája, Borcsiczky Károly református tanító lánya (a. n.: Kody Mária), később Honti László evangélikus tanító felesége. Horémusz Judit – Horémusz Pál evangélikus igazgató lelkész és Bróz Julianna lánya; (Bróz Julianna Hajdú nagyanyám keresztlánya.) majd Dr. Hun ügyvéd felesége. Libor Mária – bútorkereskedő, nagy üzlete és raktára volt a Kossuth Lajos utcán (volt Pesti, majd Erzsébet királyné útja). Sin Anna – Ancika tanítónő a III. sz. (Vörösmarty) iskolában, édesapja szintén tanító volt Szentetornyán, férje Vári László tanító; testvére: Dr. Sin István a mezőgazdasági minisztériumban dolgozott. Ancikáék a Zombai és az Eszperantó utca sarkán laktak. Laci bácsi megjárta a II. világháborút, hadifogoly is volt. Ancika 1944-ben Tab faluba, Dunántúlra menekült és kevés ideig ott tanított. Ennyit hallottam, tudtam meg új iskolámról. (A pontos adatokat őrzi az intézmény irattára. Egy régi képen még látszik az egyemeletes volta, előtte a Hősök tere, kevesebb növénnyel, és talán kifejezettebb parkkal, mint ma.)

Az 1920-as évek tanítványai nem ismernék föl mai képében iskolájukat. Sajnos, mi sem, akik a '30-as évek végén, 1940-es évek elején koptattuk itt a berendezést. Megváltozott? Igen, nagyon! Előnyére? Véleményem: NEM. Az egész utca új lett, és nem vonzóbb, vagy otthonosabb a réginél. Miért is látom így? Leírom: az iskola egy síkban volt az utcával, szerves része volt ennek! Mellette: szemből balra családi ház, benne két üzlet, Birkás szabó és Barázda pék kereskedése, műhelye, majd egy hosszú, klasszikus földszintes épület közepén szárazkapu bejárat, jobbra, balra ablakok; a Thék Endre-féle Ferenc József Iparos Tanoncotthon, vagyis kollégium. (Egyszer voltam itt; emlékszem a nagy udvarra és egy hálóteremre kb. 30 ággyal.) Azután csak a kisgazdák emeletes székháza jut eszembe (Kisbirtokos Szövetség). Az 1930–'40-es évek fordulóján épült

gyűjtésből, adományok útján. Többnyire búzát ajánlottak föl a gazdálkodók – édesapám is –, ezt tette pénzzé egy jó kereskedő, aki nem vette ki belőle a saját hasznát – így hallottam. Az iskolától jobbra szintén családi ház állt – földszintes. Egy időben Zsedényi Lajos és családja lakott ott. Az iparos tanuló iskola igazgatói székét töltötte be egy ideig. Majd a Köndutca felőli részen egy emeletes ház egy Hős-Nagy nevű kereskedő tulajdonában. Ennek maradványa még ott áll a piactér sarkán. Hogy mi célt szolgál, nem tudom. Az utca klasszikus egész volt. MOST NEM! Miért különítik el a tanintézményeket a lakóházaktól? Lásd: Eötvös József Iskola, most már az Evangélikus Iskola is. Véleményem: a tanintézmény – különösen az alapfokú (általános, elemi) – legyen szerves része az utcának, a lakóházaknak! Az egyedi, klasszikus épületeket elrontani – modernizálás címen – egyenesen bűn! Ha sok-sok pénzem lenne – na meg engedély is hozzá –, visszaállítanám az eredeti állapotot, hogy ismét KÖZÖTTÜNK legyen az iskola! Persze, a piacot sem tenném az iskola tövébe – különösen annak „bóvli" részét. Nagyon hiányzik a két-két kovácsoltvas ajtó, kapu és a kerítés, alatta szilárd kőalapokkal! A mostani „emelt bejárat" egyáltalán nem „emeli" az iskola látványát. Szembetűnő még az ELŐKERT hiánya, ami mindig tiszta és ápolt, füves, virágos volt, évelő növényekkel; fákkal, bokrokkal. A bal oldali rész közepén pedig az Orosházi Meteorológiai Állomás helyezkedett el. A Felső Mezőgazdasági Iskolába járó fiúk reggel mindig – azután a nap meghatározott időszakában – mérték a hőmérsékletet, nézték a szél irányát, a csapadék mennyiségét, meg amit még ez a készülék mutatott, és az eredményt regisztrálták, jelentették, esetleg következményeket szűrtek le belőle az időjárás alakulására. Napos, vagy hetes beosztásban tették ezt. Senki másnak nem volt szabad odamennie! Nem is tette! Az udvart magas kőfal választotta ketté: „fiú udvar, lány udvar!" külön-külön kategóriának számított. A mi udvarunkon („lány" udvar) hátul egy füves területre emlékszem, úgy mondták; ott majd egyszer teniszpálya lesz! Nem teljesült, bár volt olyan alkalom, amikor ott folyt a délutáni talajtornaóra. Az épület alatti szuterént még lehetett használni. Pl. a negyedik osztályosok konyhája itt működött. Úgy emlékszem, az 1941/42. évi „árvíz" tette lehetetlenné a helyiség használatát a fenti célra. Az ablakai egészén jött be a napfény – míg most a járda feltöltése elvette az ablakok egy részét.

Mi, lányok a földszinten használtunk négy tantermet, egy igazgatói irodát és a tanári szobát. Később még két terem lett a miénk az első emeleten – ahogy nőtt a létszám. A folyosó végén volt egy szerszámos kamra és egy illemhely. Külön könyvtárhelyiségre nem emlékszem. A tanári szobában és az osztályteremben voltak a mindenkori olvasmányok egy-egy korosztálynak. Az épületben egy lakás is volt: Göndös József igazgató élt itt családjával, amikor ebbe az iskolába jártam. (Lánya, Göndös Márta, később Enessey László gimnáziumi tanár felesége, majd özvegye, Enessey, a háború áldozata lett). A lakást kb. 1949-ben – hat gyerekkel – az egyik iskolaszolga kapta meg; kis időre!

Az egységes épület – az „én időmben" – teljesen megosztott volt! A két főbejáraton – amelyek még ma is díszei a háznak – csak a tanárok közlekedhettek: jobbról a tanárnők, balról a tanár urak! Ti. a fiúkat nő nem tanította, nekünk pedig csak a lelkészek és a kertészettanár (negyedik osztályban) képviselték a „másik nemet". Ugyanilyen megosztásban használtuk a szinte mindig nyitott nagykapukat. Tehát mi, tanítványok bementünk a nagykapun, azután végig az udvaron az épület melletti keskeny járdán, majd annak a végénél egy kis ajtón át, négy-hat lépcsőfokon értünk föl a földszinthez. Onnan a hosszú folyosón előrementünk az első teremhez, – mert ez volt az I. a. osztályos lányok OTTHONA egy évig. (A tűzrevalót, szenet – óriási kasokban – is ezen a helyen hordta föl Jani bácsi – Gergely János – a hátán.) A polgárista fiúk az első emeletet foglalták el, míg a mezőgazdászok a másodikat. Oda a lányok talán csak fölnézhettek, ha a lépcsőn közlekedtek valamilyen okból. A három intézmény osztozott a tornatermen is.

Tehát a mostani piac felőli ajtók és kapu, udvar volt a mienk, lányoké. Csak erről a részről írok, mert csak ezt ismertem. Négy éven át itt jártam be-ki, csak erre tudtam gondolni, ha az iskola eszembejutott.

Az intézmény a Szegedi Tankerülethez tartozott. Néhányszor volt szakfelügyelet, és a mi 1. a. osztályunkat is meglátogatta. Egy felügyelő (talán magyarórára) jött be hozzánk.

A Vallás- és Közoktatásügyi Miniszteri széket Dr. Hóman Bálint történész foglalta el, akit alaptalanul börtönöztek be az 1950-es években. Súlyos cukorbetegsége miatt meghalt a börtönben. (Vácott, jeltelen tömegsírba temették.) Tudomásom szerint csak katolikus ember lehetett a V. K. M. első embere, mégis, nagyon helyesen ez állt a rendtartásban: „vallás szerint való élést kívánnak meg minden felekezetű tanulótól. Úgy kell nevelni a tanulókat, hogy egész életüket Isten és a Haza szolgálatába állítsák. Szigorúan megkívánjuk az istentiszteleten, a lelkigyakorlatokon és a csendes napokon való részvételt."

Minden nemzeti ünnepről műsorral emlékeztünk. A főszerepet az énekkar töltötte be, minden alkalommal fölléptek, több klasszikus és még több népdalfeldolgozással. Így a ma már teljesen feledésbe ment limanowai ütközet évfordulóját is ünnepeltük. (1914. december 11.: a magyar honvédek megverték az oroszokat Limanowánál.) Budapesten a Limanowa utca nevének történetét nagyon kevesen tudták egy fölmérésen. Megünnepeltük pl. a finn–magyar összetartozást, annak nyelvtörténeti jelentőségét. Nem ártana a jelenben is ünneppé tenni a győzelmeinket is, nemcsak Mohácsról, Nagymajtényról keseregni.

Talán ez az intézmény volt az ország legdemokratikusabb, legemberségesebb, leghazafiasabb, legvallásosabb, legszigorúbb ÁLLAMI LEÁNYISKOLÁJA! Az előzőeken túlmenően a mindannyiunknak átadott év végi KÖZÖS ÉRTESÍTŐBEN, mely tudomásul vétel végett íródott, egy pár példa: „A magántanuló lelkészétől hozott bizonyítvánnyal igazolni tartozik, hogy vallási kötelezettségeinek eleget tett." „A tanévben kellő számú jelentkezés esetén iskolánkban tánctanfolyamot

nyitunk." „Az izraelita tanulók szeptember 10-ig kötelesek a szombati írás alóli felmentésükért folyamodni, szegénységi bizonyítvány hiányában a kérvények is bélyegkötelesek." (Kétpengős okmánybélyeg) Ezek az előírások áthághatatlanok voltak. Ha egyáltalán a „kérést" engedélyezte a szabályzat. A beíratási díj 5 pengő volt, s ugyanennyi a havi tandíj is. Kedvezmény járt a hadiárváknak, a hadirokkantaknak – ez utóbbinak akkor, ha kitűnő vagy jeles tanuló volt a növendék. (I. világháború!) A szegény, de jó tanulók is kaphattak tandíjkedvezményt – kérvény, igazolás, esetleg helyszínelés alapján – amit a tantestület döntött el. Szükség volt még szegénységi bizonyítványra –, ennek híján okmánybélyegre (2 pengő)!

Tanévnyitó ünnepéllyel kezdődtek a tanévek, rendszerint szeptember első hétfőjén. Itt is karének és szavalat volt a műsorok központjában. A Himnuszt és Szózatot mindenki énekelte. (Hanglemez nem volt.) Különben az ünnepélyeken végig álltunk. Ugyancsak nagy hangsúlyt fektettek a kezünk, ill. ujjaink rendjére: ezeket kinyújtva, egymáshoz érintve (különösen a hüvelykujjat) kellett tartani. Ha valakinek az ujjai szétálltak, másnap megkérdezte a tornatanárnő (Dévényi Ilonka néni): „Talán haragban vannak egymással az ujjaid?"

Bár ez állami iskola volt, mégis, az 1. a.), majd a II. a.) osztályban csak evangélikus tanulók voltak. A véletlen hozta így: mi, az a.) osztály evangélikus gyerekei éppen annyian voltunk, mint a b.) osztályban lévő összes más vallásúak. Megjegyzem, a vallástan (hittan) kötelező tantárgy volt órarend keretében minden állami iskolában! Kezembe került a Szarvasi Gazdasági Középfokú Intézet 1935–36-os évkönyve, mely tanúsítja, hogy középfokú intézményben (V. évfolyam) a 21 érdemjeggyel osztályozott tantárgyak között elöl szerepel a „Hit és erkölcstan", majd a végén az ének és testnevelés is. Mindenki vallása teljesen köztudott volt, hiszen az oktatás, konfirmáció előkészítése, „csendes napok", „Szívgárda", „Luther Szövetség" – kötelező elfoglaltság volt.

Így mi együtt maradtunk hittanórán ugyanabban a teremben. A b.) osztályosok pedig vallásuk szerint külön-külön, de összevonva a II. b.) osztály ugyanolyan vallású növendékeivel tettek ki egy csoportot. Gondolom, ez az órabeosztás egyszerűbbé tette a lelkészeknek – meg nekünk is – az óra megtartását: nem kellett költözködnünk! A hittan és erkölcstan oktatása mindig a 6. órában volt egy héten kétszer, pl. hétfőn és csütörtökön.

A tantermünkbe érve (ami a folyosó utca felőli végében volt az utolsó) a szemben lévő falon volt a két tábla és egy kis – családi lakásra emlékeztető – ajtó, vagyis mindenki, aki az osztályunkba jött, a hátunkat látta először, és szemben vele a kis ajtót, ami az igazgatói irodába nyílt. Már attól sem éreztem magam otthonosan, hogy háttal vagyok annak, aki belép a helyiségbe. Forgolódni nem volt szabad – nem illett! Másik bejárata is volt az irodának – később tudtuk meg –, azonban ez a „fiú részről" nyílott. Az igazgatói rezidencia csupán egy irodából állt, és Györke Ilona igazgatónő a felénk nyíló ajtót kedvelte, illetőleg használta. Így mi állandóan szem ill. „fül előtt" voltunk: fölálltunk, leültünk, izgulva, hogy ki jelenik meg az

ajtóban a hátunk mögött. Csendben kellett lennünk, mert „igazgató néni dolgozik" – hallottuk Dévényi Ilonka néni osztályfőnökünktől.

Györke Ilona igazgatónő alacsony termetű, „kerek" nő volt, nekünk csupán fizikát tanított III. osztályban, elsőben pedig szépírást. Mintha neki is kuriózum lett volna a mi tisztán evangélikus csoportunk, mert többször úgy jött be az irodából (szemből): „Keresek egy jó, katolikus kislányt. Ja! Elfelejtettem, hogy itt csak evangélikusok vannak". Azután átsietett a termen és másutt kereste a „jó, katolikus kislányt". Megtudtuk, hogy valamilyen írást (levelet, újságot) küldött valahova. Osztályfőnökünk, Dévényi (Doszlop) Ilonka néni folytonosan hangoztatta: „igazgató néni dolgozik, legyünk nagyon csendben"! A papírforma érvényesült, hiszen mindenkinek gyakorolnia kellett a hitét, de az apró megnyilvánulások az ellenkezőről győztek meg bennünket. Ilonka néni (Dévényi) történelem, testnevelés szakos, polgári iskolai tanár volt. Tehát főiskolán képezték, ami magasabb fokon állt a tanítóképzőnél, és lejjebb, mint az egyetemi képzés. Azért lehetett volna mosolyognia ránk, hiszen csak 10–14 évesek voltunk. Szigorúsága nekem sokszor kegyetlenségnek tűnt! Vagy én érdemeltem ki a büntetéseket? Mind a négy évben osztályfőnöki pozícióban tűrtük egymást – NEHEZEN! Ezenkívül magyart, történelmet, testnevelést, egy évben pedig kézimunkaórát tartott. Az osztályfőnöki óra kiabálással, leckéztetéssel, kifogásokkal telt el. Ezek a mérgelődések az osztály többségének szóltak. Hiába keresem emlékeim közül a kedveset, a szépet – nem találom.

Ilonka néni szimpátiahiánya felém talán az első szülői értekezleten történtekből fakadt. Karácsony előtt lehetett – I. osztályos koromban. Édesanyám ment el az első és egyben utolsó szülői értekezletre. A mi osztálytermünkben tartott előadást Ilonka néni valami általános nevelői célról. Majd egyenként minden szülőnek külön-külön mondta el a véleményét a gyerekéről – amit mindannyian végighallgattak. Kevés jóról, inkább kifogásról esett ott szó – mondta otthon édesanyám. (Lehet, hogy a szándék nem volt rossz.) Édesanyám maradt utoljára, mert utolsónak érkezett a terembe, csendben ült az utolsó padban. Így végighallgatott harminc-egynéhány gyerekről (lányról) szóló véleményalkotást, teli elégedetlenséggel, kifogással, rendreutasítással, és nagyon kevés megértéssel, még kevesebb elismeréssel és alig-alig dicsérettel. Jó anyám sem maradt rest, és a rólam szóló „szent beszédet" követően megeredt a nyelve, mondván: itt alig-alig talált jó magaviseletű, szorgalmas, vagy értelmes gyereket a tanárnő, hogy lehet ez? Ilonka néni „begerjedt", édesanyám pedig nem kívánt vitatkozni, csupán a hallottakra reagált, és otthagyta az iskolát – mindörökre. Baj! Mert a következmények engem terheltek. Akkor még nem fogtam föl mindennek a hátrányát, de később tisztába jöttem vele. Intőt, rovót sohasem kaptam – igaz, hogy mindig az utolsó percben „úsztam meg" (túlmunkával, kedveskedéssel...). Pl. anyák napjára az ott elmondott esküszöveget egy ív fehér kartonra írtam le redisztollal, fekete tussal, díszbetűkkel. Körülvettem keskeny nemzeti színű szalaggal és Ilonka néninek át-

nyújtottam. „Félmosolya" kíséretében szó nélkül visszaadta. Nem tudom, milyen bűnöm kompenzálására tettem ezt, de semmilyen hatása nem volt! Máskor kora tavasszal „rügygyűjteményt" készítettem fehér kartonra, kb. 12-15 cm-es fa- és bokorrügyeket erősítettem föl (varrással), aláírva a növény nevét és a gyűjtés helyét. Úgy 30-35 rügyecske fért a kartonra. Jó szót sem kaptam érte, de legalább ez a falon lógott, míg ki nem hajtottak a rügyek. Ez azért készült, mert nem mentem el a faluba (Orosháza, Torkos Kálmán, ma Ady Endre utca) egy pár kaptárnyi méhecskét megnézni. Elmondtam, hogy nálunk a tanyán (Pusztaszenttornyán) száznál is több család méhecske él, köztük nőttem föl, mindig segítenem kellett a méhek körül. Édesapám állandóan magyarázta, mutatta az életüket. Együtt éltem a méhekkel! Antiszociális lehettem? Nem szerettem a felnőttek társaságát esetleg? Bizonyára valami baj lehetett velem…

Azután talajtornáztam, futottam, magasugrottam, igaz, csak a rúdon tudtam mászni, kötélen nem. Magyar táncot jártam II. osztályban, IV. osztályban pedig olyan balett-szerűséget „lejtettem". Igaz, a versenyszerű labdajátéktól irtóztam, a labdát valóban játékszernek láttam kicsi korom óta, és nem futkározva, egymást kergetve és legyőzve – birtokolni – egy-két pillanatra. Versenyt is úsztam a Diana Fürdő nagymedencéjében. Talán akkor még egy bronzérmet is kaptam. (Előtte való nyáron tanultam úszni a Diana Fürdő úszómesterétől, fölfújható vászonból készült úszópárnával. Ekkor is – és mindig – hármast kaptam testnevelésből. (Négy osztályzat volt: jeles (1) jó (2), elégséges (3), elégtelen (4-es, bukás). Ez minden tantárgyra érvényes volt. A magaviselet osztályzat más elnevezéssel, de ugyanilyen eredményt adott. Megtörtént, hogy tornaórán, téli időben, a tornaterem udvari ajtaja előtt térdeltem büntetésből hosszú ideig. Fáztam, kínlódtam – alig tudtam fölállni. A bűnöm mibenlétére nem emlékszem – csak a következményre.

Számtan-mértanból pályázatot hirdetett egy ifjúsági újság (ezt az iskolában kellett megrendelni – majdnem kötelezően: „Magyar Tavasz"-ként jelent meg.) Az egész iskolából egyedül küldtem be a megoldást – mellékelem a „Dicséretet". Nem értékelték, pedig olyan boldogan mutattam be. Zongoraórára jártam évekig Grécziné Iszlai Gabriellához, aki – tudomásom szerint – az orosházi kétszemélyes zeneiskolának volt az igazgatója. Az evangélikus gimnázium (amit lebontottak, és a kettes számú iskola, majd az evangélikus általános iskola és gimnázium került a helyére) egyik tantermében (a folyosó legvégén) tartotta az óráit Ella néni. Hetenként kétszer jártam ide délután, inkább este, fél hétre ill. fél nyolcra. (Sokszor féltem a sötétben – télen – hazamenni.) Gyakorolni keresztanyámékhoz (Dr. Borcsiczkiné) jártam, sajnos, télen nagyon hideg volt a szoba, mert nem lakták. Ella néni szerepeltetett bennünket – tanítványait – különböző rendezvényeken, nyilvános vizsgákon. Az egyik kis zongoradarabbal jelentkeztem az iskolában önképzőköri szereplésre. Idus néni átadta a zongora kulcsát, amihez csak ő nyúlhatott! Volt egy próba, ezt Idus néni értékelte, majd a „föllépés" az önképzőkörön. Hiba és kotta nélkül játszottam el a kis Mozart-darabot (nem emlékszem

a címére.) Az osztályfőnöknek, Ilonka néninek senki sem említette, pedig úgy vártam, hogy valaki észreveszi. Ez volt a szokás, hiszen egy- egy évben csupán 4-5 zenedarab hangzott el az önképzőkörben. Hiába! Túl vékony és túl magas voltam – a tornasorban első, esetleg második. „Langaléta" – nem mutogatni való! Nagyon vágytam egy kicsi elismerésre. Sokan voltunk, nem jutott semmire sem idő. I–II. osztályban 42 volt a létszám, míg III–IV. osztályban 68(!) 14–16 éves lány tanult az osztályban, egy hatalmas tanteremben. Meg én sem voltam hízelkedő, olyan igazi „jó kislány". Egyszóval szenvedtem. A 2. osztályból át szerettem volna menni gimnáziumba, ezért nyáron tanultam: matematikát, földrajzot és latint. Az előző két tárgyat Enessey László ismertette velem az evangélikus gimnázium valamelyik osztálytermében, ezt sikerrel be is fejeztem 1939. év nyarán. (Enessey tanár úr Göndös Márta férje lett később, majd a háború első hősi halottjaként tartjuk számon.) A latin nyelvet Zoltai István gimnáziumi tanár tanította – kevés eredménnyel. Bennem is volt sok-sok hiba, meg más is közbejött: tanárom akkor már erősen udvarolt leendő feleségének, unokanővéremnek: Ravasz Magdának (Ravasz Mária Magdolna, 1921–1963). Úgy jöttek össze az órák, hogy azon ott volt Magda, hiszen „legalább átvette a latin anyagot az érettségire!" Igaz, az érettségi csak 1941-ben történt meg, az esküvő pedig csak ezután realizálódott, a szülők kikötése szerint! Mindegy! Én voltan az „összetartó" és egyben az „elhárító" is ezeken az órákon! Az órák nálunk folytak (Zombai utca 8., most 10.), vagy szintén a Zombai utcában, a 29. számú házban – Ravaszéknál. Így nem sok tudományt sajátítottam el – mindhármunk hibájából. Nem mertem elmenni a különbözeti vizsgára. Másik ok, amiért nem lettem gimnazista: ugyanebben az évben jártunk konfirmációra a gimnáziumba járó lányokkal együtt a Thék Endre utcai iskolába, ahol a negyedik elemit együtt táncoltuk végig – mint a „táncos Zatykó" és Ilonka néni tanítványai. Mi voltunk 42-en, a gimnazisták úgy tízen. Közülük öttel voltunk osztálytársak, „táncos" korunkban. Ők a konfirmációórákon az utolsó padban elkülönültek annyira, hogy egy szó sem esett köztünk. Éreztették, és látványosan ki is fejezték „felsőbbrendűségüket." Heti két alkalommal – délután – okított bennünket Horémusz Pál tiszteletes úr. (Az órák gyakran elmaradtak – nem a mi hibánkból. Mellettünk volt az Ipartestület, ahol igen jó bort mértek. Mondták ezt azok, akik szerették és ismerték a borbarátokat! – Nem pletykálunk!) Mondom: a gimnazisták hátul ültek, az órák végén mégis elsőként „VONULTAK KI" a teremből. Bizony, ezt hazafelé menet megbeszéltük mi – négyen –, akik egyfelé jártunk: Bella Jolika (v. Benkőné) Süle Ica, Lecki Ica (mindkettő régen halott) meg én. Később tudtam meg, hogy az öt lány – a volt osztálytárs közül –, még a 4. osztályból „kimaradtak" hárman (nyolcosztályos gimnáziumról van szó, nyolcadik után volt érettségi). Szóval, ez a magatartás egyáltalán nem tetszett, nem akartam közéjük tartozni!

A következő nyáron gép- és gyorsírásra jártam a „Betonpalota" emeletére Gubicza Gabriellához (Elluska nénihez). Betonpalota: a Kossuth Lajos utcán ma is

áll: jobb oldalon a Könd utcai újságos bódét követően, a ház ma Bril néven üzemel. Elluska néni a jóval idősebb bátyjával együtt vezette az intézményt. Úgy emlékszem, hathetes volt egy nyári kurzus – no, egy ilyet jártam ki valamelyik nyáron! Szerettem ezt az örökösen hangos, öreg gépektől zajos helyiséget. Az egyik szobában Elluska néni a gyorsírás bonyodalmas rövidítéseit magyarázta, gyakoroltatta: diktált, visszaolvastatott. A másik helyiségben pedig a bácsi ujjaink rendjével és szövegmondással, no meg az örökké elromlott ős-gépek javításával volt elfoglalva. Jó volt ide járni, ugyanakkor megállapítottam, hogy kereskedelmi iskolában sem folytatom a tanulást: sokat kell egy helyben ülni pl. irodában, vagy egy postai ablak mögött.

Iskolám akkori – és részben mai – megítélését is nagyban befolyásolja barátnőim véleménye, akikkel minden reggel megvártuk egymást a Zombai és a Dózsa Gy. utca sarkán, a mostani múzeumnál (akkor még „Schwarcz ház" volt). Jolika és a két Ica másfél ill. két évvel voltak idősebbek nálam! Ebben az életkorban igen sokat jelent még az a kevés korkülönbség is. Sokkal önállóbb volt a véleményük, mint nekem. Előbb és jobban meglátták, hogy hol érvényesül az igazság, hol nem egyenes, vagy nem sima a pálya! Később már 3. osztálytól és különösen 4.-től külön véleményem is akadt! Mind a négyen evangélikusok voltunk, fél 8 és 8 óra között 5-6 percet töltöttünk az evangélikus templomban, az oltár előtt térdelve, imádkozva – táskával, kabátban. Nem tudom, ki volt ennek a jó szokásnak a kezdeményezője. Mi mind a négyen – négy éven át – gyakoroltuk. Emlékeim szerint mások is! Igaz hittel, bizalommal imádkoztunk, éreztük a szükségét! Olykor a hiányát, pl. ha korán kellett megjelenni a „tanórán" – mert a tornapályán gyakoroltunk. A templom szinte mindig nyitva volt. Sosem hallottam, hogy valaki föltörte volna a perselyt, vagy elvitt volna valamit az oltárról. Ez a rövidke elcsendesedés-ima-nyugalmat, bátorságot, reményt és mindent jelentett nekünk. Soha, senki nem kérte számon, otthon nem tudtak róla, sőt, még a hittant tanító lelkésznek sem „dicsekedtünk" ezzel. Mondhatnám: természetes volt! Továbbmenve a római katolikus templomhoz értünk, ahol ugyanez volt a helyzet római katolikus osztály- és iskolatársainknál! Ha volt még egy kis idő, mi is bementünk! Emlékszem, ott találkoztunk szinte naponta Dr. Vági József (az '50-es években pártfunkcionárius, majd megyei bíró) feleségével, aki szegről-végről rokon volt. – A református templom zártsága, vagy a környékbeli református lányok nemtörődömsége miatt ez a szokás nem honosodott meg közöttük. – Iskolából hazajövet ismét találkoztunk mi, négyen! Volt időnk mindent „kiértékelni", ami az iskolában, és még inkább, ami VELÜNK történt. Amint már írtam, kb. 3 év felélig „közösen nem szerettük" osztályfőnökünket, Ilonka nénit. Bizony csúfoltuk és kinevettük Irénke nénit is (Domaniczky Irén), mert öreg, kövér és kiabálós volt. Ugyanakkor kiálltunk Iduska néni mellett, aki földrajzot, éneket (karéneket) tanított és a 4. évfolyamosoknak háztartástant. Róla bővebben is beszámolok: magas, vékony, csinos nő volt. Sötétbarna, inkább fekete haját kontyban hordta, szemüveget viselt állandóan. Nem volt szép, de ked-

ves arcú, ugyanakkor a tekintete szigorú volt. Nem a kiabálásával szerezte meg tekintélyét – talán józanságával és türelmével. Ő volt az egyetlen – a tanárnők között –, aki családban élt. Kállai Istvánné Tóth Ida jelentette nekem, barátnőimnek és még sokaknak ebben az iskolában a biztonságot, az OTTHONT!

Tízéves koromig valamilyen formában – gyerek, unoka, unkahúg stb. – családban éltem, családi ház volt az otthonom. Az iskoláim is csupán egy tanteremből álltak, de mellette volt a családi ház: a TANÍTÓI LAKÁS, a benne élő családdal. Ez bizony még ebben a korban pótolhatatlan! Velük naponta többször találkoztam. Bármi rendellenesség adódott napközben (kisebb balesetek az udvaron, elveszett irka, zsebkendő stb.), azonnal segített valaki a tanító bácsi családjából – mert helyben voltak! Tudták minden elkövetett csínyemet, a második osztályra elfelejtett olvasótudományomat, de tudták jó versmondásomat, ismerték táncos lábamat! Az arcmimikájuk elárulta, hogy ismertek, törődtek velem, számíthatok rájuk! Sajnos – ez az új iskola és a nevelők többsége ebből a szempontból nagyon-nagyon messzire volt tőlem. Minden órán más, ismeretlen arcokat láttam és el sem tudtam helyezni őket sem családban, sem az ismerőseim közé. Mai elképzelésem szerint ők is éppen olyan kiszolgáltatottak voltak, mint mi, tanulók! Nem állt mögöttük, csak a meghatározatlan állami vagy városi (községi) HATALOM, illetőleg annak anyagi megjelenése (pénze). Nem tudtam, hol laknak a tanáraim, hol vannak OTTHON; hiszen többségük bútorozott szobában – bérleményben – élt. Egyik- másik tanárnő néha elszólta magát, hogy innen vagy onnan jött. Családjukról semmit sem tudtam: vannak-e és hol? Nem találkoztam tanáraimmal például utcán, boltban, piacon, postán sem. Pusztán a vasárnapi istentiszteletre elkísérő tanárnőről tudtam meg, hogy ugyanaz a vallása, mint nekem. De ez sem volt minden esetben igaz. Valóban ennyire gyökértelenek voltak, vagy a hangoztatott KÖZÉPISKOLAI TANÁR mivoltuk tette ilyen zárttá, ugyanakkor kiszolgáltatottá őket? Ma már mindegy – tény az, hogy egyikükben sem láttam „anyukát, nagymamát" vagy „Lenke játszótársat", „Juliska pótanyát". Mellettük, mögöttük hiányzott az erős, okos, gondos férfi: apuka, jó szomszéd, igazságot sugárzó bácsi.

No, ezeket a hiányosságokat nem fedeztük föl Ida néniben: Kállai Istvánné Tóth Idában. Kállaiék elég régen lakhattak Orosházán, hiszen a férjet – Kállai Istvánt – egy 20. század eleji fényképen láttam az Állami Elemi Iskola (ma Vörösmarty Általános Iskola, volt 3-as számú általános iskola) nevelői között. Vékony testalkatú, barna, komoly férfi volt. A Fő (Erzsébet királyné) utcán, ma Kossuth Lajos utcán laktak, az állomás felé a jobb oldalon. Nagy épület volt, egy száraz bejáratú kapu választotta ketté a házat. Kállaiékon kívül még 2-3 család lakott a házban. Kállaiék az egyik utcai részt foglalták el. Két gyermeket neveltek. Pista volt az idősebb, 1931-es születésű, először Budapesten, az ELTÉ-n tanított, majd legvégül Bécsben talált otthonra és hivatásra; kulturális területen. Egy pár éve ő is halott. Baba – a lánya –, öcsémmel járt gimnáziumba. Ő sincs már az élők között. Nagyon korán meghalt Kállay István: a férj (az édesapa) is – Orosházán temet-

ték el. Idus néni egyedüli nőtagja volt a református presbitériumnak Orosházán. Amikor a református templomba mentünk édesapámmal, némi büszkeséggel köszöntem Idus néninek a templomból való kijövetelkor. Az 1950-es években megfordult vele is a világ! A gimnáziumban tanított földrajzot, majd szakfelügyelő lett, templomba nem járt, úgy mondták, „VONALAS"-sá vált, vagyis behódolt az aktuális politikának.

Vissza a polgárista „közös" éveinkhez: minden elismerés jár Idus néni ének-, földrajz- és háztartási óráinak levezetéséért. A sok népdal tanítása, a kotta megismertetése – akkor még szolmizálás nem volt –, beszélgetések a zeneszerzőkről, a népdalgyűjtőkről az ő nevéhez fűződnek emlékeimben. Háztartási órái, azok megszervezése szinte tudományszámba ment.

68 lányt két órában ténylegesen foglalkoztatni – bizony, művészet! A konyhába tizenkettőnél többen nem fértünk be: hárman előkészítették a főznivalót, három főzött, három mosott (teknőben; abroszt, konyharuhát, törölközőt, szalvétát), hárman vasalták faszenes vasalóval az elmúlt héten kimosott ruhát, három lány tüzelővel, vízzel látta el a konyhát, mások hárman ízlésesen megterítették az ebédlőasztalt; így már tizenketten nyüzsögtek a konyhában. Ez elég nagy helyiség volt a folyosó végén – valóságban egy osztályterem. Berendezése pedig megfelelt egy nagy, családi ebédlőkonyhának. Sokan adományoztak – tanárok, szülők, tanulók és mások is – fölszerelési tárgyakat: evőeszközt, tányérokat, vagy egyebet. A főznivalót hazulról hoztuk: Idus néni bejelentette a menüt előző napon – néha ezt röviden megbeszéltük –, és a beosztott 12 lány vállalta a főzéshez szükséges nyersanyag elhozását otthonról, esetleg a piacról vagy üzletből. Az ebéd 13-14 óra között lett készen, erre meghívtunk egy tanárnőt – elsőnek az osztályfőnököt, Ilonka nénit – és az igazgatónőt. Legtöbbször csak egyik jött el. Így ültünk az asztalnál Idus nénivel együtt tizennégyen. Tizennégy személyre „adagoltunk"! Hány dkg zsír, liszt, bab, stb., hány db, kg, l, dl, só, cukor, tejföl, lekvár stb. szükséges. Történt, hogy tésztát gyúrtunk, vágtunk. A mosogatást, takarítást közösen végeztük. Emlékszem: egy pár paprikásnak való – tehát nagyobbacska – csirkét vittem az ebédhez. (Ezeket bizony otthon pucoltuk föl!) Tarhonya lett a köret a paprikás csirkéhez. Azután tésztát. süteményt és kalácsot is tanultunk keverni, dagasztani, sütni stb. De mit csinált a többi 56 lány? Csoportokat alakított ki a tanárnő, úgy négy-öt lány dolgozott együtt. Azután feladatokat adott egy-egy társaságnak. 1. csoport: leírni a múlt heti menüt, ahhoz való nyersanyagot, annak árát, menynyibe került az ebéd pl. egy személyre? 2. csoport: sütemény, 3. csoport: leves-, főzelék- stb. recepteket írt, a 4. javított (varrt) konyharuhát, törölközőt, abroszt. Mindenkinek adott munkát, azután ellenőrizte a feladatot. „Háztartástan" könyvünk volt, amiből egymást kérdeztük ki, pl.: kis- és nagytakarításból, főzésből stb.

Bizony, Idus néni órái, foglalkoztatása adott sokunknak erőt a szidások elviseléséhez. Nem írom le a nevét – bár senkije nem volt Orosházán, meg talán máshol sem – annak a tanárnőnek, aki egyfolytában ordította az itt leírt mondatot: „Buta

agyvelő, marha náció, hatfontos szamár." Soha senkitől sem előtte, sem utána ezt nem hallottam! Nekem nem célozta mondanivalóját, mégis elsírtam magam egyszer! Otthon – a tanyán – a béresek sem káromkodhattak, ezt édesapám kérte, nem engedte, hiszen őt sem hallották káromkodni a munkások!

Volt egy kedves, fiatal tanárnő az iskolában: Bánó Gabriella – egyben szép, és csinos német szakos tanárnőként 1940-ben helyezték hozzánk. Utolsó tanévet jártuk akkor. Ezért csak csodáltuk őt és „messziről szerettük". Így értékeltük ki, az utcán, iskolába menetkor, vagy onnan jövetkor. Menyasszonya volt egy katonatisztnek, 1945-ben már, mint férj és feleség menekültek nyugati irányba – a határon agyonlőtték őket. (Nem állja meg a helyét, amit Kiss A. Sándor írt róla, u.i. nem találkoztak 1945-öt követően!)

Másik tanárnőnk, akire szívesen emlékszem: Szalainé Szalai Kornélia – sajnos a németóráinkat nem ő tartotta. Férje a Magyar–Olasz Bank elnöke volt Orosházán. (Ma a Pingvin Patika foglalja el az épületet a Kossuth utca sarkán, az evangélikus egyház tulajdonaként.) Úgy emlékszem, három gyermeket nevelt, akik akkor még kicsik voltak. Az oroszok bejövetelekor elmentek Orosházáról – majd ismét itt találkoztam Nelli nénivel; a pusztaszenttornyai iskolába járt ki tanítani! Szégyellnivaló! Német-, franciatanári oklevéllel! A férje bankigazgatóként dolgozott, és ezt bűnéül rótta föl a „demokratikus" hatalom! 1965-ben Afrikába hajóztam két hétre, itt a vámtiszttel kerültem – egy orvosnő útitársam révén – kapcsolatba. Olyan helyeket mutatott meg nekünk, amit a csoportvezető nem tett. Majd képeslapokat, levelet küldött francia nyelven. Drága Nelli néni fordította le, és írt rá választ. Azután Nellike is eltűnt Orosházáról. Miskolci (Matausek) Erzsébet tanárnő – aki „kiérdemelte" még szeretetünket – csupán rövid időre maradt Orosházán. Lányi Margit rajz – kézimunka szakosként nem lehetett osztályfőnök – mintha a tanári képesítése is hiányzott volna. Szerettem és tudtam is kézimunkázni, rajzolni csak kézimunka- mintákat tudtam, meg segítettem a kézimunka-kiállítás megrendezésében. Jó és szép emlékem maradt Róla. Szokás volt minden évben, hogy az utolsó éves – negyedik – osztályosok saját készítésű, népi hímzéses ruhában táncoltak a tornavizsgán. Dévényi Ilonka és Lányi Margit néni beszélték meg a ruhák minőségét, anyagát, formáját, és hogy mely népi hímzéssel díszítjük. Ők hozták a határozatot is a ruha és a hímzés ügyben. Ezek valóban csodálatos ruhadarabok voltak, valódi művészi varrásdíszítéssel. Pl. volt guzsalyos tánc kalocsai hímzéssel díszített mellénnyel. Vagy: sárközi hímzéssel ékített ruhában, nagy karikával ropták a táncot. (A ruhát külön-külön – szoknya-blúz – lehetett használni.) Már a „mi időnkben" a jó kézimunkaanyagok eltűnőben voltak, divatba (kényszerből!) kezdett jönni a műselyem. Így a mi ruhánk is abból lett. Egyikünk rózsaszín, a másik világoskék (fele-fele arányban) „marokkén" (műselyem) ruhát varrt magának kézzel! A felsőrészt varrtuk mi, a szoknyát és a felsőrész ujját rakottnak, vagyis „plisszérozottnak" tervezték, amit Csepregi Ilonka (az evangélikus iskola nyugdíjas igazgatónőjének, Ilikének az édesanyja) csi-

nált meg egy gép segítségével. Azután mi összevarrtuk a felsőrésszel. Ezt a ruhát használtuk később ünneplőre is. (Volt, aki átalakította – én is; befestettem a világoskéket sötétkékre, és olyan kiskosztüm-féle lett belőle. Természetesen a „rakás" (plisszé) mosással, festéssel, vasalással eltűnt az anyagból.) Ezután következett a ruha népi jellege: egy háromszögletű, fehér, hátul sarkos, elöl keresztbe futó és ismét hátul a derékon megkötött SZÁDA kendő. Ezt hímeztük ki fehér lyukacsos hímzéssel, különböző mintával. „Boldogi" viseletként emlegetik a néprajzosok ezt az öltözetet. A kendő „előnyomását" Kelemen néni és bácsi végezte, akiknek kézimunka- és „előnyomó" üzletük volt az Erzsébet királyné utcán (ma Kossuth Lajos utca), kb. a mai rendőrség épületének részében, később pedig a saját házukban, a Császár kisközben (ma Eszperantó utca). Sok-sok gyönyörű motívumot tudtak anyagokra „nyomtatni", amit mi mindenkor eredeti színezéssel varrtunk ki. Ezeket aztán bemutatták év végén egy népi táncos kiállításon. Kézimunkáink mind használati tárgyak voltak: ing, hálóing, kötény, blúz, alsónadrág, melyeket szabócentivel (papírból volt – ill. még van belőle) arányosan MEGSZERKESZTETTÜNK egy nagy, saját készítésű füzetbe. Egy fényképet tudok mellékelni ebből a korból, és ebben a ruhában az egész 4. osztályról (Páran hiányoznak, egy lány, – Lesetár Jolika –, gyászolt és fekete ruhát hordott. Akkor még nagyon megjelent a gyász kötelező viselete gyereknél is, legalább egy évig.) Ebben a ruhában 66-68 lány tánca kinn a sportpályán nagyon szép látvány volt! Mondták, akik látták! A ruhánk hosszát a FÖLDTŐL FÖLFELÉ mérték – 30 vagy 40 cm? Inkább az előbbi! Apropó! Tornafölszerelés: első osztályos korunk legelején megjelent egy férfi és egy nő (talán házasok voltak) mérőeszközzel, papírral, ceruzával és mértek bennünket, ahogy és ahol kellett, egy tornablúz és -nadrág elkészítéséhez. A blúz fehér, nem sűrű vászon, egybeszabott, rövid ujjal, gallér nélkül, kivágással a nyakban, és gomb nélkül. A blúz elég hosszú volt, és a fekete glott nadrágban ért véget, körben a derekán gomb, gomblyuk fogta össze a két ruhadarabot. A fekete glott alsó olyan szoknyanadrág kivitelben készült, alul kis rakásokkal, amit – ahogy nőttünk – ki lehetett engedni! Kb. 10 nap múlva hozta az emberpár a tornaruhát, mindenkinek név szerint, fölpróbálva kaptuk meg 7,40 pengőért! Figyelem! Ezt a tornaruha-kompozíciót kilenc évig hordtam, használtam minden tornaórán! Senkinek sem jutott eszébe, hogy másik, új kellene! Tanítóképzős koromban a blúznak gallért kellett kreálni, más alakítás nem történt. Tornacipő: fekete műgumi, fehér, alacsony szárú zokni, és a mi osztályunknak ZÖLD hajszorító. Ez minden osztálynak más-más színű volt, az első-második kézimunkaórán horgoltuk meg és kis gumipertlivel állítottuk össze hajleszorítóvá! Ez is elég volt 9 évig!

Lányi Margit néni később, talán már nyugdíjas korában, férjhez ment, de el is tűnt Orosházáról.

Mint említettem, férfioktatóink csupán a vallástant és a kertészetet tanító emberek voltak. Evangélikusként kezdetben Gyurán György hitoktató – amint már megemlékeztem róla –, majd az egészen fiatal Károlyfalvi Béla tartották az órákat.

Vékony, gyenge fizikumú embernek látszott, mégis tábori lelkészként volt az orosz fronton, majd nyugati fogságba esett, és tudomásom szerint Angliában távozott el erről a világról – megtartva hivatását. Nagyon komolyan vette elhivatottságát, csendes, jó óráira emlékszem. A reformátusokat Horváth Kálmán lelkész és Bolla Árpádné, a katolikusokat Molnár László tiszteletes úr tanította. Az unitárius hittan oktatása Kálnoki Kis Dániel feladata volt. (Ő az állami iskolában (Vörösmarty Iskola) osztály-tanító volt, lánya pedig, Hajnika, Dr. Ila Tóth Mihályné, szintén a Vörösmarty Iskola nevelője volt. A zsidó lányok nem az iskolában kapták a vallásoktatást, bár a rabbi be-bejárt hozzájuk. Dr. Weisz Miksának nevezték az egyiket.

Ígéretem szerint megemlékezem a Csendes utcai szomszédunk lányáról, Dezsőke testvéréről, Klein Éváról. Feltűnő szépség volt Éva! A mai „Vasbolt" helyén a saját vasboltjuk: Klein és Viski cégjelzéssel működött. Sógorokként vezették a közös üzletet. Az egész családot elhurcolták 1944-ben. A házukat afféle raktárnak használta az új városvezetés. A zsidók bútorait, ruhaneműjét, fölszerelési tárgyait zsúfolták itt össze. Egy napon – 1945 tavaszán – Németh István bíró (később első polgármestere Orosházának, aki a tanyánkon húzta meg magát a német megszállás után, mint szociáldemokrata) eljött és elmondta: másnap az oroszok mindent elvisznek a Klein-házból, „elhagyott javak" jogcímen – micsoda ÁLNOKSÁG, HAZUGSÁG! –, ezért hozzuk el Éva zongoráját. Ha megjönnek, vissza kell nekik adnunk. Így történt, elhoztuk; szép, fekete, kereszthúros zeneszerszám volt. Ezen gyakoroltam, még a betelepített oroszoknak is játszottam rajta, meg egyik katona is pötyögtette. Éva visszajött a férjével (akit mi nem ismertünk), édesapja és Dezső, mint munkaszolgálatosok eltűntek, elmebeteg édesanyja meghalt. Éva a férjével már valamelyik amerikai államban le is telepedett, így a zongorára nem volt szükségük. Az árára nem emlékszem: egy tehenet adott el édesapám és abból fizettük ki. Később, talán 1951-ben adóba lefoglalták a zongoránkat. Ekkor gyorsan eladtuk Zsedényi tanáréknak, és kiegyenlítettük a nem létező adótartozásunkat. Az 1970-es évek végén vásároltam egy zongorát gyakorlásra Öcsém gyerekeinek Dr. Marsall állatorvostól; mikor megláttam: hiszen ez Klein Éva zongorája, illetve az enyém volt! Így maradt Orosházán – és nálunk – Klein Éva zongorája! Éva egy kereszt alakú függővel ellátott, vékony arany nyakláncot hagyott itt nekem. Leveleztünk velük, meg Pilis néniékkel Izraelbe, és a lányukkal, Reichnizerné Magdával. Egészen addig folyt egymás értesítése – főleg családi dolgokról, meg az életkörülményeinkről –, míg minden külföldről jött levelet, és bármilyen kapcsolatot, a „RENDSZER ELLENI TEVÉKENYSÉGNEK" minősített a HATALOM!

Miskolci Erzsébet és Bense Stefánia nekünk már nem adtak órákat. Ők lettek volna a „fiatal generáció" az iskolában, de bejött a háború enyhe, majd erősebb „szele", és mire ideért a polgári leányiskola nevelő gárdája megritkult, az államosítással pedig szétszóródott (1948).

Megemlékezem még a kertészetet oktató Gergely László tanár úrról, aki a mezőgazdasági, ill. a fiúpolgári iskolából járt át heti 1-2 órában tanítani a 4. osztályban. Fiatal embernek láttuk, családjával az ún. Állami Kertben laktak, mint szolgálati lakásra jogosultak. Állami Kert: az SZTK-rendelővel szembeni egész házsort foglalta el ez az intézmény a Bajnok utcáig. Észak felől kb. a László E. utca volt a határa. Túl a László E. utcán már gödör! Hiszen valaha ott Téglagyár működött. Az Állami Kert épülete később Szülőotthon lett, ezután orvosi rendelők foglalták el, azt hiszem ma is. Természetesen sok átalakítás, bővítés után. Ebben az épületben egy lakás, iroda, kamra, a „kertvezető" családjának, a dolgozóknak, a diákoknak meg a használati eszközöknek pedig pihenőhely és raktár, meg szín épült. Ide jártak gyakorlati órákra a mezőgazdászok. Mi pedig többször tettünk itt látogatást – tanár vezetésével – a könyvből tanultakat a valóságban is látni, pl. virágok elrendezése, öntözés, stb. Gondozott és új, nemesített növények, virágok voltak itt. Árusítás is folyt az intézményben.

Most, amikor többször hallom, látom rádióban, a tv-ben a katonasírok gondozásának, ápolásának tényét; önkéntelenül jut eszembe a mi – 12–14 éves lányok – munkája a hősök temetőjében. Az első világháborús sírokat gondoztuk: sorban, kapával, gereblyével csoportba mentünk, Ilonka néni vezetésével a temetőbe; őszszel a halottak napja, tavasszal a Hősök napja előtt. Gazt irtottunk, kapáltunk, gereblyéztünk és csinosítottuk a sírokat. Bizony, kesztyű nélkül dolgoztunk! Virágokat is vittünk a sírokra, részben élő, gyökeres növényt palántáltunk, részben egy pár szál virágot. Élőt! Művirágot soha nem vittünk! Ezt olyan természetesen végeztük egy-egy hétköznap délután, mintha órarendi tantárgy lenne!

Szintén Ilonka néni vezetésével – előzetes, szigorú betanítással, gyakorlással – mutattuk be a tornaünnepélyt a tanév vége felé a sportpályán. (Mi tornavizsgaként emlegettük.) Ez a nap családi ÜNNEP volt a VÁROSBAN – bocsánat, az akkori NAGYKÖZSÉGBEN. Művészi volt alakításban, formában, kivitelben. Még a tél végén elkezdtük az egyes részek betanulását és begyakorlását a tornateremben, természetesen minden osztály külön a saját tanórájában. Az első szám mindig közös gyakorlat volt, osztályonként, nagyságrendben, ötös sorba sorakozva, teljesen egyforma tornafölszerelésben, zeneszóra történt. Minden osztály (csoport) előtt állt egy negyedik osztályos éltornász (bemutató tornász). Négy rövid bemutatót végeztünk: atlétika, magyar tánc, talajtorna, balettmozgás, mindezt négy irányba tettük szabályos fordulatokkal zenei aláfestéssel. Kb. 230-250 lány végezte! (Alig volt fölmentett tornából. A mi évfolyamunkon csupán 2 részleges fölmentésre emlékszem!) A közös bemutató után jöttek az osztályok, már-már játékos gyakorlatokkal, tánccal, stb. Egy osztály – általában a 2. o. – magyar tánccal, magyar ruhában, a 4. o. balettos mozgással; a saját készítésű, népi hímzéssel díszített öltönyben. Azután volt: tornász csapat (szép „gúlákat" mutattak be), voltak távol- és magasugrók. Majd a közös levonulás. Természetesen vigyázzállásban elhangzott – ÉNEKELTÜK – a Himnusz, és a Szózat a műsor elején és végén.

A próbákra és az ünnepélyre, majd onnan vissza mindig és mindenki gyalogolt! A Szent István utcáról letérve poros volt az út! Szó szerint „megettük" a port! (Útba esett a Járványkórház és a Tüdőgondozó épülete. Mindig csodálkoztam ennek a két egészségügyi intézménynek az idehelyezésén.) Most pedig azon ütköznének meg a sportolók és a közönség is, hogy sem kút, sem wc nem volt az egész területen. Enni- és innivalót nem vihettünk ki az ünnepélyre és a próbákra sem! A négy év alatt talán két tanuló rosszullétére emlékezem vissza. Komoly építménye volt a sportpályának a „lelátó" (tribün). Elöl úgynevezett páholyok voltak, legfölül állóhelyek, közötte pedig pados ülőhelyek. Alatta „öltözőt" emlegettek, de mi azt nem használtuk.

Jóval később – 1948. vagy 1949. évben láttam néhányszor a „Pályát" az MHK mozgalom keretében. Ez volt a Munkára, Harcra Kész sportmozgalom. Ezt minden állásban lévő embernek el kellett végeznie, és az itt kapott „Igazolvánnyal" és esetleg „Éremmel" igazolnia a munkaadójának. – A pedagógusok együtt mentek ki, Velük én is –hiszen már tanítottam. Futásra és távolugrásra emlékszem. A vizsgáztatónk Dévényi Ilonka néni – egykori tornatanárom – volt. Mindannyian megkaptuk az igazolást és mellé én – „Bronz" – érmet.

1941 nyara következett, amikor fölkészültem a szarvasi intézeti évekre.

4. Ami az előző részből kimaradt, és ami 1940–41 nyarán történt

Először is, ami „kimaradt", a bocsánatkérés: most és ezúton kérek elnézést, föloldozást azoktól, akiket megbántottam, megsértettem, nem a jó oldalukat, sőt, egyenesen a csak negatív dolgokat írtam Róluk! Első föllángolásomban önző és elfogult voltam, túlságosan beleképzeltem magam a velem történt apró ügyekbe, fölnagyítva; „gyerekes módon" (újraéltem) azt. Visszagondolva: Dévényi Ilonka néni „beállítása" bánt a legjobban, mert Ő okos, művelt, sokoldalú pedagógus volt, én pedig elfogult, bocsásson meg!!! Tőle hallottam egyáltalán valamit a stilisztikáról, mint tudományról, Kantról, mint filozófusról. A kanti „szép" fogalmát úgy egészítette ki: „szép az, ami lelkünkben maradék nélkül gyönyörűséget okoz". Fő- és új gondolat a „lelki" tényező volt. Erősítette magyarságtudatunkat pl.: a magyar nyelvemlékek memorizálásával! Új magyar népi írók fölsorolásával. (Emlékszem: egyszer megemlítette Szabó Dezsőt, és én jelentkeztem, mondván, hogy a nyáron elolvastam az Elsodort falu című regényt. Igaz, ezért nem dicsért meg, sőt!) Elősegítette rendszeretetemet. Inkább a „rendszerezés" híve volt, és ezt követelte meg. Hála érte!!! Talán több tartásra kényszeríthetett volna!!

Nagy dolog történt velem 2. polgárista koromban 1939-ben! Személyautóval Miskolcra és Diósgyőrbe vittek Ravaszék! Ravasz Ferencné Ravasz Mária édesanyám testvére volt. („2x Ravasz", egy fiuk és egy lányuk volt.) Az Orosházát alapítók között két Ravasz család volt, vérrokonság nélkül. Később pedig több Ravasz nevű emberről is van tudomásom, a legszegényebbtől az igen jómódúig. A gazdálkodó embertől az iparoson át a napszámosig. Szóval Ravasz Ferenc – mint jól gazdálkodó ember – 1938-ban már vásárolt egy „Tátra" Csehszlovák gyártmányú, szép, pirosra festett személyautót. (Talán három-négy gazdaember engedhette ezt meg magának Orosházán, az orvosok sem mindannyian!) Ravasz Frici – a fenti sógor bácsi fia – 2. tanítóképzős tanuló volt a Miskolci Evangélikus Tanítóképző Intézetben (Dajka Gábor utca). Édesapja – a „Tátra" személygépkocsi tulajdonosa (egyben öcsém keresztapja) – már megtanulta az akkor szükséges KRESZ-tudományt és a vezetéstechnikát is. (Egy Farkas nevezetű motorkerékpárszerelő volt az oktatója!) A vizsgával kapcsolatban nem emlékszem semmilyen követelményre. Lényeg: a húsvéti szünetben Mariska nénivel (Frici édesanyjával), és Frici osztálytársának édesanyjával (Zsilinszky nénivel), meg sok-sok élelmiszercsomaggal

elindultunk Miskolcra! Rossz emlékeim: lassan ment az eléggé zötyögős jármű a rettenetesen kopott, rázós utakon. A gyomrom úgy kavargott, hogy többször le kellett állnunk pihenni. Körösladányban kiraktak az árokpartra levegőzni. Egy bábaasszony jött a segítségemre, azt hitte, hogy…

Nem fordultunk vissza, rázkódtam tovább. Úgy látszott: megszokom a terepet Miskolcig – orvosi beavatkozás nélkül! A KRESZ-szabályok közül arra emlékszem, hogy városban, faluban, vagy bárhol az útkereszteződésben meg kellett állni az autóval. Aztán bekapcsolni az irányjelzőt (indexet). Ez pedig az autó mindkét oldalán kívül volt az ablak (szélvédő) mellett. Azután, hogy kinek volt elsőbbsége, nem tudom! Forgalom nem volt, egyetlen autót sem láttam az úton, mégis este lett, mire Miskolcra vergődtünk. (Kora reggel volt az indulás.) Fricit fölvettük a tanoda betegszobájában, mert éppen valami fej- vagy torokfájás gyötörte, és indulás a szálláshelyünkre: Újdiósgyőrbe. A miskolci intézmény külső vagy belső kinézetére, beosztására egyáltalán nem emlékszem. Újdiósgyőrben a Testvériség utca 53. számú házba igyekeztünk. Ebben a nagy, új házban lakott a Marek család: apa, anya, a gyerekeik: a kb. 16 éves Elza és a kb. 14 éves Pityu, plusz a ház másik felében Marek néni idős szülei. A néninek Muska volt a (keresztˀ, beceˀ)neve, vagyis mi úgy hívtuk. Emlékeim szerint valaki a családban (az idős nagyapa talán) lengyel származású lehetett! Tudniillik itt volt Fassang néni is vendégségben Orosházáról: Fassang Árpád édesanyja, Svidinszki Antónia. Az Ő ismeretsége nyomán kerültünk mi is Marekék családjába. A hallottakból és az emlékeimből úgy szűrtem le a valóságot, hogy az idős házigazda és Fassang néni férje jó barátok lettek és együtt hoztak feleséget Lengyelországból, tudniillik a két idős nő lengyel nyelven beszélgetett, jókat nevettek. Nagyon kellemes két napot töltöttünk ennél a tiszteletreméltó családnál! Pl.: első este Elza zongorázott, testvére – Pityu – pedig hegedült nótákat és evangélikus egyházi dallamokat, mi pedig énekeltünk, dúdoltunk. A vasgyár – bemutatható – egyes részeit megnéztük: nagy fény, őrült zaj, izzó vas, szinte égető hőség, amit láttam, éreztem. Csak nem értettem, mi és hogyan történik. Második napon megnéztük ennek a városrésznek az új kis evangélikus templomát, és annak altemplom részét. Ott a gyerekek futkostak, játszottak és pingpongoztak! Nekünk ez kész csoda volt! Két egész napunk volt vendégeskedni, a harmadikon indultunk haza, ugyanolyan személyi összetételben. (Ja! Zsilinszky néni a fiával megkereste a „tót atyafiaikat", majd velünk utazott vissza is.) Azóta sem voltam Diósgyőrben, csupán a vasútállomását láttam arra való utamban. A Marek családdal tartottuk a kapcsolatot egy-egy levelezőlap váltásával, meg Fassang nénin keresztül is. Azután, az 1945–47-es években, amikor az üzletekben vasáru egyáltalán nem volt nálunk, Miskolc tájékán meg a liszt, zsír, hús volt a hiánycikk – beindult a „cserekereskedelem": Marek bácsi és a fia, Pityu (aki akkor már egyetemista volt) jöttek Orosházára cserélni kalapácsért, sarlóért, kaszáért, zsírt, húst, lisztet, mézet stb. Fura egy világ volt az!

Nézzük meg – visszafelé – a piros Tátra autó „életútját". Röviden „Piroskának" neveztük! Piroska megérte Erdély visszacsatolását, az 1941. évet! A gazdáját – Ravasz Ferenc bácsit – nem hívták be a katonasághoz az erdélyi bevonulás alkalmával (az 50. évét már betöltötte, nem volt hadköteles), azonban Piroskát utolérte a mozgósítás, megkapta a behívóját Nagyváradra – mint „hadszolgálatos"! Gazdája pedig sajnálta más kezébe – illetve mások kezébe – adni a kocsi vezetését, ápolását, ezért jelentkezett gépkocsivezetőnek: katonai szolgálatra Nagyváradra! Így együtt tölthették Erdély visszacsatolásának szép napjait, illetve rövid idejét, és mindketten épen jöttek vissza! Nem volt ilyen szerencséje Piroskának a Délvidéken. A gazdája is öregebb lett és Piroskán is eljárt az idő: valahol Újvidék környékén érte a végzet. Nem élte túl a „hadiszolgálatot."

Vissza az iskolai évekhez: második és harmadik osztályos voltam, amikor osztálykirándulásra mentünk vonattal – két tanárnő kíséretével Békéscsabára a Réti-féle pemetefűcukorka-gyárba, majd Hódmezővásárhelyre egy harisnyakötőgyárba. Ezt Kokronnak (ill. Cocronnak) hívták, mindkettő olyan igazi manufaktúra volt. A „Réti" név, illetve család ismert volt nálunk, tudniillik unokabátyámmal együtt tanult, zenélt és főleg rajzolt, festett miskolci tanulmányaik során Réti Zoltán (Zoli), aki neves festő lett, és a kapcsolat haláláig fennállt a Ravasz családdal. A cukorkaüzemben ami megfogott, és emlékeim közt maradt: egy világosbarna, lágy (de nem folyékony), nagy-nagy darab cukormassza, amit egy derékig mezítelen, izmos, erős férfi földobott egy jó nagy, erős vaskampóra (olyan másfél méteres falból állt ki ez a vasdarab), azután húzta-húzta a nyúlós cukortömeget, majd egy hirtelen mozdulattal hurkot vetve rá, visszadobta a vaskampóra, újra húzta, majd dobta. Így „dolgozta" meg a „nyersanyagot!" Habosította?! Elég az hozzá, hogy ezt a műveletet egy nagy teremben több férfi végezte! Hogy mi lett, hogyan alakult a cukortömeg sorsa, nem tudom. Lehet, hogy gép, de inkább emberi beavatkozás útján került a boltokba a pemetefű cukorka. A látogatás végén az ajtónál két személy osztotta az ajándékot: az egyik fehér vagy barna, téglalap alakú papírból „stanyiclit" tekert, átadta a másiknak, aki egy jó marék cukorkát tett bele. Tanáraink pedig kijelentették, hogy az úton nem szabad szopogatnunk az ajándékból. Annak különös íze-szaga, zamata gyógyhatású, csupán torokfájásra való – mondották!

A Cocron gyár már jobban alapult gépi munkán. Harisnyakötésre emlékezem cérna(?), gyapjú(?), műselyem(?) alapanyagból. Itt több nő dolgozott, mint a gyógycukorka-gyárban – igaz, a munka is könnyebb volt. Körbekötődtek a különböző színű, nagyságú és anyagú harisnyák – mindegyik más-más gépen. A hölgyek – dolgozók – pedig közöttük járkáltak, figyelve, hogy a harisnyaszem nem esik-e le a kötőgépről. Ez utóbbi ha megtörtént, leállították a kötőgépecskét, és az állandóan kézben lévő hosszú szemfölszedő tűvel (kampóval), majd visszatették a gépre a „csavargó" harisnya hurkot, szemet. Érdekes volt, ám magyarázatokat nem fűztek a műveletekhez. Néznünk, látnunk, gondolkoznunk kellett az egész

gyártási folyamaton – azután pedig leírni a látottakat. Itt is kaptunk az ajtóban – kijövetelkor – ajándékot: egy-egy szemfölszedő tűt. (Inkább horog volt.) Kirándultunk még a helyi ecetgyárba (Bajcsy-Zsilinszky utca – Koós Károly utca sarok ma), az Orosházi Baromfifeldolgozó Üzembe, ami akkor olasz betelepült emberek tulajdona volt – Bernandinelli cégnek hívták. (Dzsidzsa nevet viselt a legfiatalabb tulajdonos, sok fiatal lány bálványa!) Láttuk a vágás, a kopasztás, fölbontás technikáját! Úgy történt, mint otthon, csupán nagyobb volt a zaj és a sürgés-forgás. Negyven-ötven asszony ült egymással szemben és szedték le a tollat a jószágokról és a köztük lévő vályúba dobták. A hűtőhelyiség volt a legérdekesebb és talán legveszélyesebb! Fojtógáz fölhasználásával hűtötték a külföldre szánt, szépen csomagolt baromfikat. Éppen ezért gázálarcok is voltak a telepen. Mi pedig akkor tanultuk a „Honvédelmi ismeretek" keretében a védekezést a repülőkről ledobott gáz-, robbanó- és gyújtóbombák esetében! Ez külön tantárgy volt, ahol az előadást jegyzeteltük, rajzoltuk és feleltünk belőle osztályzatra!

Már akkor is nehezen képzeltem el, hogy a mi százéves házunkat meg tudjuk menteni a bombák pusztításától a padlásra fölvitt egy talicska homokkal, egy hordó vízzel, lapáttal, vödörrel, seprűvel! (Pl.: a víz a gyújtóbombához lenne jó, a seprűt a vízbe mártva a szikrák hatástalanítására kellett volna használni.) A gáztámadás kivédésére pedig gázálarcot (gázmaszkot) ajánlottak. Az előbbiek meglétét ellenőrizték a padlásokon, a gázmaszk nem volt kötelező! A baromficégnél volt ilyen, és ki lehetett próbálnunk. Jelentkeztem erre a butaságra! Kisült, hogy nagy a gázálarc – vagy a fejem volt kicsi…? Rossz érzés jött rám abban a pár percben! Talán nem is láttam azóta sem ilyen maszkot!

Visszatérve a baromfifeldolgozó tulajdonosaira: egészen a II. világháború befejezéséig itt éltek, házasodtak (magyar nőkkel), születtek, meghaltak az „olaszok". A Felvégi Temető egyik útján sorakoznak a sírjaik: Fillippi Umberto, Govini, és mások.

Nyert velük Orosháza, mert helyi „alapanyagot" (aprójószágot) dolgoztak föl európai színvonalon!

Látogattuk még a Tóth Malmot, illetve az ott folyó munkát. Ez nekem nem volt újdonság, hiszen édesapámmal együtt mentem őrletni (lisztet), daráltatni. (Állatoknak pl.: kukoricát!) Nem beszélve Bella Jolika barátnőm szüleinek malmáról, ahol jóformán naponta megfordultam. (Ma „La Rosa" Étterem.) Meg Pusztaszenttornyán, a Csiszár-féle daráló- malom! Még ma is áll romokban a Szarvasi út bal oldalán, szemben a „Székács-féle" temetővel. Számomra érdekes volt a „cipőgyár" (manufaktúra), a Szentesi út és az Ond u. sarkán, úgy emlékszem, egyemeletes kis házban. Igaz zajos volt a terem a munkások kalapácsolásától, meg a már gépekkel végzett varrástól. A ragasztószer (csiriz?) szaga sem volt kellemes.

Már leírtam, hogy a méhek életét bemutató kirándulásra nem mentem el! Hiszen abban ill. azok között nőttem föl!

Visszatekintve: nagyra értékelem a POLGÁRI ISKOLA koncepcióját, az okos és

használható tantervét, természetesen ennek Orosházán történő végrehajtását. Mindig olyan tanár jött velünk, aki szakember volt a témában. Pl. a cukrászüzemben – Soós-féle cukrászat – Kállainé Idus nénivel voltunk. Ecetgyár: Domaniczki Irén néni, akinek a „vegytan" volt a szakterülete. Munkahelyeket, dolgozó embereket, vezetői magatartást láttunk! (Munkátlan hiábavalósággal nem töltötték velünk az időt!)

1940. év nyarán két jelentős esemény volt a családunkban, ami engem is érintett! Nyár közepén (aratás és cséplés között) evangelizációs hetet tartott Szarvason az evangélikus egyház. Bizonyára országos rendezvény lehetett, mert az első napon Raffay püspök úr megnyitó igehirdetésére emlékszem. Az evangélikus gimnázium udvarán gyülekeztünk össze a környék falvaiból, városaiból, de voltak Budapestről, Győrből, Szolnokról, Kistarcsáról (népviseletben) és még egyéb helyekről is előadók meg hallgatók. Mellékelek egy fényképet, ezen kb. az egyharmada(?) látható itt a közönségnek. Tudniillik három képet készített rólunk egy siketnéma fényképész házaspár. Ezen a fölvételen sok az orosházi! Pl.: édesanyám, a nővére: Ravaszné Mariska néni, én is ott ülök az első sorban, leendő sógorom: Zoltai István gimnáziumi tanár mellett. Azután Tóth Laci (tanító) bácsi, a lánya, Klári (Koszorús Oszkár anyósa), Orbán János tanító (Fassang Árpád apósa), a felesége: Eszter néni, a lányuk – Éva (egy év múlva Fassang Árpád felesége), Teréz nővér (diakonissza). Azután jó ismerősök az evangélikus gyülekezetből: Györgyi néni, Murányi néni, Rajki fényképész felesége, és még sokan mások.

Egész napos volt az elfoglaltság: előadások, beszélgetés, igeolvasás, énektanítás, kirándulás az Erzsébet-ligetbe, stb.

Az evangélikus tanítóképző dísztermében (egy év múlva „Nagy hálónak" neveztük) voltunk elszállásolva. Fekhelyünk egy-egy padlóra tett, frissen töltött szalmazsák, amelyről éjszaka majdnem mindenki legurult. Kb. 40 nő között itt aludtam én is – a mindig morgolódó Györgyi néni mellett.

Az előadók között volt Sréter Ferenc (lelkész?) Budapestről, akit később perbe fogtak valamilyen ürüggyel, majd börtönbüntetésre ítéltek. Sógorjelöltem, Zoltai István, unokanővérem vőlegénye egyik délután elvitt csónakázni a Körösre. Ekkor ültem életemben először csónakban, és „jártam" a vízen! Zoltai szerette a vízi sportot, jól evezett, hiszen Csongrádon nőtt föl! Akkor még nem tudtam, hogy egy év múlva ebben a faluban (Szarvason) folytatom a tanulást, ugyanott fogok aludni, mint most. Majd tanulószobaként használni, hogy a Köröst szinte mindennap látom, hasonlóan az Erzsébet- ligetet.

Következett Magda (Ravasz) unokanővérem esküvője a fent említett evezős Zoltai tanárral, illetőleg az előkészületek és az abban való segítés. Magda érettségi vizsgáját követően (ami még Szarvason történt, mert az orosházi intézmény ilyen engedéllyel még nem rendelkezett, csak igényelte és várta azt), először is megtörtént a már bejelentett „lánykérés". Unokanővérem édesapja három „föltételhez" kötötte az esküvőt: 1. térjen át a vőlegény az evangélikus vallásra, mert a családban mindenki ezen a hiten van. 2. Ne legyen a vőlegénynek sehol és senkinek

semmiféle tartozása. Igazolja ezt két férfi aláírásával, akik kezességet vállalnak a benne foglaltakért. 3. A vőlegény egészségét orvos igazolja, különös tekintettel a tüdő és a vér tisztaságára. (Nemi betegségre utalva.) A vőlegény mind a három kikötésnek eleget tett, írásos formában. Így megtörtént az eljegyzés, és kitűzték az esküvő idejét augusztus hónapra.

A menyasszony ruhája telis-tele volt kézi – fehér – népihímzéssel, és hosszú uszályban végződött hátul a szoknya alja. Csodásan gyönyörű volt! Két varrónő (hímzőnő) dolgozott a „művön" a háznak egyik üres szobájában, talán három hétig. Öt koszorúslány ruhája rózsaszínű, teljesen egyforma minta szerint készült, ugyanolyan anyagból. A fölső rész csipkerátétes, míg a szoknya bő, talpig érő volt. Roppant elegáns, magyaros öltönyt viselt a vőlegény is. Mellékelek egy fényképet, melyre fölírom az általam ismert „szereplőket". A menyasszony (Ravasz Mária Magdolna) tanúja, a mögötte álló Tóth László, mindannyiunk tanító bácsija. A vőlegényé (Zoltai István gimnáziumi tanár) Péterfia Zoltán (gimnáziumi tanár) volt. A koszorúslányok a menyasszony, a párjuk (koszorús legények) a vőlegény barátaiból kerültek össze. Egy pár Budapestről jött, a vőlegény rokonai(?), barátai(?) voltak talán, róluk semmit sem tudok. A képen elül ülnek: Tóth Klári (Koszorús Oszkár anyósa), majd a testvére, Tóth Lenke (aki diakonissza lett), Varga Klári (Varga hentesnek nagy-nagy üzlete a Táncsics Gimnázium sarki részén volt; igazán szép lánya fiatalon halt meg). Pusztai Manci (a menyasszony másod-unokatestvére – meg nekem is), akinek a párját nem ismertem. Valószínűleg a vőlegény rokona vagy barátja lehetett ő is. Pusztai Mancit, mint említettem már, Szíjjas Pál lelkész-tanár vette feleségül, aki a háborúban veszett el. Göndös Márta (a fiú polgári iskola igazgatójának nagyon kedves és okos lánya), Enessey Lászlóné néven talán még van olyan ember, aki emlékezik rá! Enessey Lászlót is, mint fiatal házast vitte el a háború! A férfiak közül ismerős még Nagy Sámuel, akkor a gimnáziumban tanított és nőtlen volt, nem is Orosházáról nősült! Továbbá: Balla Mihály gimnáziumi tanár (Aszódról jött, hamar továbbállt Orosházáról), Orbán Éva (Orbán János tanító lánya), mögötte Fassang Árpád áll, akik a következő év nyarán (1941) esküdtek örök hűséget egymásnak. Ugyanakkor kerültek Szarvasra, amikor nekem is be kellett vonulnom a tanítóképző intézetbe. Ének-zene tanárom, osztályfőnököm, majd igazgatóm lett. Később az Oktatási Minisztériumban dolgozott. Nagyon-nagyon jó kapcsolatunk volt családi szinten is.

Visszatérve unokanővérem – Ravasz Magda – menyasszonyságára: nem emlékszem az eljegyzésre, pedig biztosan megtörtént! Inkább a stafírung elkészítése, készíttetése volt igazán „orosházias." Két szobabútort és egy konyhabútort csinált egy Kurunczi nevű (az egyik legjobb) asztalos Orosházán. A Thék Endre utca egyik sarkán (most a megszűnt könyvkötészet áll ott – árván) dolgozott a nevezett műbútorasztalos mester inasával és segédjével. A bútort – mint a ruhát, vagy cipőt – abban az időben „Mintalap"-ból választotta ki a megrendelő. Akkor a sötétbarna, sima, fényes szobabútor volt szokásban. A hálószoba bútorai ismertek, és „most"

ideért divat; az úgynevezett „kombinált szoba". Az se nem „ebédlő," se nem „háló," meg nem is „szalon." Az 1920-as években kezdték ezt a kombinált bútorkompozíciót gyártani az asztalosok – Orosháza pedig híres volt a kiváló mesterembereiről. Még megjegyzem, hogy a bútort borító fényes furnérlemez mintázatát is választani kellett! Nekem ugyan tetszettek ezek az újdonságok, mert kisebbek, alacsonyabbak, ezért takarosabbnak találtam, mint a nagymama óriási, agyondíszített, szinte megmozdíthatatlan szekrényét és komódját. (Mostanra megváltozott az ízlésem a régi bútorok javára). Hat váltás ágynemű tartozott a stafírunghoz. Két ágyra számítva 12 db kis- és nagypárnára (hat párna tartozott a két ágyhoz) – 36 huzat járt. Pl. 18 lepedő volt az „előírás", mert vendég is jöhet, vagy betegség is történhet! Asztalneműből is hat volt az irányszám, de ezt még kiegészítették a díszabroszok, rétesnyújtó abroszok és egyéb terítők. Meg sok egyéb textil is volt a menyasszony „hozománya", pl.: 6 fehér tésztagyúró kötény, 6 színes kötény, fejkendő, rengeteg törölköző, konyharuha, szalvéta. Szebbnél szebb anyagokból készültek ezek; és gépi, de inkább kézi hímzés díszítette őket. Csodálatos hímzésű anyagokat (kész darabokat) hoztak Erdélyből. A legtöbb kelmét Pilis néni és Boskovicz bácsi szerezte be. Mindkét üzlet tulajdonosa zsidó ember volt, családunk jó barátai, akik – amit csak lehetett –, előteremtettek. Pilis Lipót méteráruüzlete a Bajcsy-Zs. utca és a volt Terényi (ma Dózsa György) utca sarkán ill. egy üzlettel beljebb állt. Az egész nagy ház a tulajdonuk volt. Ott laktak három gyermekükkel. (Magda kb. 20, Bandi 16-18, Kata pedig három osztállyal fölöttem járt polgári iskolába, egy kisfiút elvesztettek – „spanyolban" halt meg. Természetesen őket is gettóba zárták, de szerencséjükre Ausztriában kötött ki velük a vasúti vagon. Nem így történt az eset Boskoviczékkal, kik ketten éltek, idősebbek, elesettebbek voltak és a Békéscsabán lakó orvos fiúkhoz „menekültek." A Csabáról induló szerelvényt pedig Auschwitzba irányították. Talán már említettem, hogy annyi angol szövet, amennyit Boskovicz bácsi üzletében látni lehetett, ma talán a megyében összesen sincs! Orosházán bizonyára nem.

Esküvő?! Az bizony párját ritkította Orosházán, de a környéken is! Az evangélikus templomban – emlékeim szerint – Kovács Andor esperes és Fürst Ervin lelkész szolgált. Innen az Evangélikus Nőegyleti Házba mentünk ebédelni. Ezt az épületet az 1960-as években bontották el – de kár volt! Követte a bankház, a Zalai patika, Gabnai orvos háza, vagyis az egész házsor megsemmisítése. A sokáig megvédett Küllei-ház eltüntetése már az 1970-es években történt, miután a célszerűtlen használattól magától is tönkrement – hiszen sosem javították.

No, az Evangélikus Nőegyleti Ház hatalmas telken terült el. Ún. „dupla" épület volt szárazkapu bejárással. Utcára egy kb. hat ablakkal rendelkező előadó, színházterem épült, az udvar felőli részében volt a konyha, éléskamra, kisterem stb. és a diakonissza két kis helyiségből álló lakása. (Akkor éppen Teréz nővér lakott ott, előtte pedig Ida nővér.) Két teljesen más embertípus: testileg, valamint kiállásban, modorukban, természetben, kifejezés- módjukban különböző, és egy célért dolgozó evangélikus, „Kedves Nővér" megszólítást kiérdemlő, jó emberek voltak.

A telek vége kinyúlt a Hajnal utcáig, melynek első része ligetes, fás, a középsőn épült lakást és annak kiszolgáló helységét az épület gondnoka – karbantartója – lakta családjával. A leghátsó területen egy teniszpályát építettek. Ez az „úri sport" megbocsáthatatlan bűnné vált a „felszabadulás" utáni években! Pedig mennyi pénzbe került! (Amit nem csak az evangélikusok álltak, hiszen ide járt teniszezni Orosháza kultúrközönsége – vallástól, nemtől, életkortól függetlenül.) Ez volt az egyetlen és első teniszpálya Orosházán. Emlékszem, hogy különleges talajmunkák folytak ott hosszú ideig. Később úgy tudtam, emeletes házak alapjául nem jól szolgált volna ez a talaj, azért épültek oda garázsok. (Hajnal utca, Hajnal köz).

A leírást abba kellett hagynom testvérem egyre súlyosabbá váló, majd 2014. január 7-én bekövetkezett halála miatt. Elkezdtem írni 2011–12 telén, amikor Budapesten beteg volt, operálták (többször), majd 2013. év szeptemberétől Orosházán. Nagyon jó volt, mert emlékeztünk, megbeszéltük az eseményeket, családi, tanyasi, orosházi történeteket, emlékeinket fölidéztük, összeraktuk.

Testvérem ugyanakkor dolgozott az Újkori Családnevek Tára című könyv I., majd II. kötetén. Sőt, még Pesten – már betegen – megírta a két kötet elő- és befejező gondolatait. Az első kötet megjelenésének még örülni is tudott. A II. kötet szerkesztési munkáját leányára (Boglárra) bízta szerződéssel súlyozva. Bár a befejezés időpontját nem rögzítették az egyébként körültekintő, mondhatnám: „sarkos" megállapodás szövegében. Itthon – Zombai u. 10. sz. alatti közös házunkban – már nem tudott, és nem is akart dolgozni Mihály testvérem. Részben a szakirodalom hiánya, másrészt a napról napra látványosan romló egészsége miatt. Sokat, nagyon sokat szenvedett!

Sokszor szó esett közöttünk: míg édesapánk fiatalsága teli volt testi és lelki szenvedéssel, megaláztatással (I. világháború, hét év orosz hadifogság Szibériában, az 1950-es évek után a kiszolgáltatottság), a halála komolyabb betegség nélkül, egy-két óra alatt bekövetkezett. Öcsém fiatalsága úgy 8-10 év kivételével (a továbbtanulástól való eltiltás, 1956-ot követő lelki kényszer) nyugodt, sokirányú munkával, nagy kitartást követelő, eredményes, szép életnek mondható; fűszerezve szerelmekkel, családi élettel, gyermeknevelléssel. „A halálomért nagyon megszenvedek." – mondta, és úgy lett… (2014. január 31-ét mutat a naptár.)

Most pedig megkeresem a fonalat Magda esküvőjéhez, vagyis a színhely az orosházi evangélikus templom, amely jelentős számú vendéget, hittestvért, barátot, ismerőst, kíváncsiskodót fogadott magába: MEGTELT.

Ravasz Frici (Ferenc,) a menyasszony öccse orgonált igen magas zenei szinten. Innen az új pár és a koszorús párok – ahogyan idejöttek: földíszített fiákereken – a már körülírt Evangélikus Nőegyleti Házba mentek ebédelni. A minden igényt kielégítő ebédet édesanyám főzte Tonka néni (Fassang Áprád édesanyja) segítségével. Mellettük szorgoskodott még gyermekkorunk Juliskája, és Ravaszék hasonló segítsége: Jucika (Jutka). Menü: tyúkhúsleves, – bocsánat, előételként többféle gyümölcsből készült „étvágycsinálót" (akkor így hívták ezt a gyümölcsmix-ké-

szítményt) tálaltak. Azután volt töltött csirke, disznósült-félék és marhapörkölt is. Ezekhez nem hiányoztak a különböző köretek: krumpli, rizs, mártás, savanyúságok, gyümölcsbefőttek. A befejezés apró süteményekből és egy nagy és díszes tortából állt. Emlékeznem kell az orosházi kulcsoskalácsra (ami igazán megérdemelné már a hungarikum kitüntetést!), hiszen nélküle sem családi, sem egyéb ünnepély – ahol bármilyen táplálkozásról beszélhetünk – nem volt. Italok közül tömény italra (pálinka, rum stb.) nem emlékezem, pezsgő, vagy sör nem került az asztalra. Két kishordó borra emlékszem, ami a Nőegyleti Ház pincéjében „üttetett csapra", kezelője Ravasz Józsi bácsi, édesanyám bátyja –, vagyis a menyasszony nagybátyja volt. (1946-ban szovjet fogságban halt meg – csak úgy az utcáról fogták be, mint járókelőt – mert ott lakott Fegyverneken – amikor már túl is volt a katonaköteles koron.) No, hát Józsi bácsival, „törököt fogtak", mert nem vetette meg a jó nedűt, és bizony, bizony, többször a pohár fenekére nézett. A bajt még tetézte, hogy drága öcsém, aki nem talált ott magának játszótársat, lemerészkedett a pincébe és Józsi bácsival koccintgatott. Szerencsére nem sokáig, mert a mindenütt jelen lévő Teréz nővér, „kivonta őket a forgalomból." Valaki más lett az utódjuk. Zenekar, tánc nem volt. A délutánt is helyben töltötték a vendégek – beszélgettek, eszegettek, iszogattak, majd újra falatoztak. Az akkori szigorú szokásjog kizárta a zenét, táncot az egyházi épületekből, mégis jól érezték magukat a vendégek. Különösen, amikor a menyasszony a „kontyoló ruhájába" bújt! (Ja, hát ezt a ruhát is varrónők készítették a menyasszonyi ruhával együtt Ravaszék házában.)

Úgy látszott, jól érezte magát mindenki, Teréz nővér pedig jó „háziasszonynak", vendéglátónak bizonyult, hiszen Ő vezette le roppant hozzáértéssel az egész ünnepséget. Édesanyám a sütést-főzést dirigálta, Fassang néni ezen belül a töltött csirke készítésének mesterségét végezte, és adta tovább a Zombai utcai Ravasz házban. Onnan lovas kocsival vitték, forrón a kész ételt, a friss kulcsoskalácsot az ebéd színhelyére. Így történhetett meg, hogy Fassang néni késve, édesanyám meg csak az ünnepség végére tudott elmenni; csodálni a menyasszony illetve az új pár kedvességét, szépségét, Édesapám pedig a tanyán tartózkodott! Éppen akkor jött a cséplőgép, aminek ha egyszer meghatározták az útvonalát, azon változtatni nem lehetett!!! A cséplés egy egész év munkáját takarította be, tette értelmessé, a jövő évet pedig előkészítette. Ilyet a gazdálkodó ember nem bízhat másra; nem csak magáért, hanem azokért az emberekért is felelősséggel tartozik, akik segítettek, dolgoztak a földeken; szántottak, vetettek, arattak, betakarítottak. Ezenkívül még az állatok léte is a kezükben volt, hiszen a táplálékukat a megtermelt gabona szolgálta.

Próbáltam összeírni az ebéden résztvevőket név szerint. Kb. 30-35 személynél kettős érzés kapott el – természetesen mai szemmel nézve az 1940-es lakodalmas vendégeket. Hiszen nem volt közöttük egyetlen szomszéd, vagy utcabeli ember, illetve család. A rokonság meghívása (jelenléte) is bezáródott, még az elsőfokú unokatestvérnél. (Egy kivétel volt!) Nagybácsi, nagynéni (mind apai, mind anyai

részről) sem ünnepeltek velünk! Talán még az apai nagymama sem volt ott, akinek mégiscsak az első unokája házasodott a hat közül! Gondolom: ennyire mély volt a harag (a gyűlölet?) a családok, rokonok között. Vagy ennyire az értelmiségi réteghez, a középosztályhoz kívánkozott, akart tartozni a Ravasz család? Ekkor abbahagytam a névsor írását, az emlékezést, mert nem tudtam melléállni egyik föltevésnek sem.

A fiatal házasoknak lakást, illetve egy házat béreltek a Ravasz szülők az Irányi Dániel utcában. (Azidőben ez a város szélének, végének számított.) Egy Kertai nevezetű mesterember (valószínűleg kőműves volt) teljesen új házába mentek lakni, amit már előzőleg bútorral és minden fölszereléssel elláttak az új asszony szülei – Ravaszék. Az ebédet, vagy a vacsorát többször én vittem el hozzájuk, míg be nem indult a háztartás náluk. Kaptam egy érdekes figyelmeztetést; különösen a délutáni, esti órákra, meg a vasárnapokra. Úgy szólt: az Irányi D. utca sarkán ne nézelődjek, ne álljak meg, mert ott egy kocsma van és részeg emberek is lehetnek az utcán, a zene is kihallatszik, nem nekem való ott kíváncsiskodni! Nem vehettem föl ilyenkor az esküvőre készült szép, apró mintás selyem nyári ruhámat, sem a nagylányos, kissé emelt sarkú cipőmet. Pedig tudvalevő volt, hogy jövő nyárra „kinövöm" ezeket az öltözeteket. Mindent betartva, az utasítás szerint mentem-jöttem, de a kerthelyiségből kihallatszó női énekhang mégis fölkeltette a kíváncsiságomat. A Ravaszéknál élő, mindenben segítő, családtagként számon tartott Jutka fölvilágosított: a sarki kocsmában (Király kocsmaként emlegették) egy „mini" kupleráj működött – engedéllyel! Énekes, hangszeren is játszó szórakoztatóként voltak bejelentve az itt tartózkodó hölgyek – így legális lett a működésük. Nehezen, de megértettem, sokáig csodálkoztam az egész dolgon, hiszen még igazán „nagylány" sem voltam. Azonban más út nem vezetett ide a falu szélére, így továbbra is ott közlekedtem. Sohasem hallottam vagy láttam megbotránkoztató beszédet, vagy jelenetet.

Egyszer csak megjelent az ifjú férj édesapja, ti. ő sem volt jelen sem az esküvőn, sem az ünnepi ebéden. Majd akkor megértettem, hogy miért! Nem tudom – máig sem, mert tabu téma volt a családban –, hogy milyen vallás szerint élt, miben, kiben hitt ez az ember. Az ágy előtt, a padlón ült, feküdt, és motyogott, számomra értelmetlen szavakat. Így találtam egyszer-kétszer, más nem is volt a lakásban! Féltem tőle, nem is esett róla többé szó a családban. Az új férjnek csupán az édesanyját, öccsét, nővérét, annak férjét, és az akkor pár hónapos kislányukat ismertük meg. (Lehet, hogy a szülők nem éltek együtt? Nem esett erről szó!)

Szeretném még vázolni, hogy mi történt a gyönyörű és gazdag stafírunggal a háború során. Sógorom egy darabig az orosházi gimnáziumban tanított, első gyermekük – Attila – is itt született (keresztszülei: Fassang Árpád és felesége, Orbán Éva voltak), majd kérte áthelyezését az Aszódi Evangélikus Gimnáziumba. Megtörtént; 1943 nyarán egy-két hétig náluk voltam, mert megszületett második fiuk, Gábor. Így egyik kisgyereknek a „pesztrája" lettem. Az Aszódi Fiú Javító

Intézet területén egy emeletes ház földszintjén laktunk. Az épületben legalább hat 2-3 szobás komfortos lakás volt, kizárólag a „családfők" részére. (Ők voltak a 8-10 fiúkból álló csapatnak, az ún. „családnak" a vezetői.) Egy ilyen lakás – valamilyen okból – üresen állt, így lakhatott benne: Zoltai István és családja. – Az épületnek „kis LOYD" volt a neve.

Mellékesen írom: nagyon és mindig féltem itt! Súlyos bűnnel idekerülő nagy fiúk takarították az utakat, dolgozgattak a kertben, legeltették a disznókat. Sőt, hozták föl a lakásokba a tűzrevaló fát, vagy szenet.)

Jött a háború: 1944 tavaszán már kapott bombát Budapest! Ugyanezen év őszén otthagyták Zoltaiék a lakásukat, az összes bútorral, fölszereléssel együtt, és beköltöztek Budapestre, a férj testvérének kétszobás lakásába négyen, oda ahol már öten éltek!

1945 januárjában számukra vége lett a háborúnak, visszamentek Aszódra. Ott nemcsak a ház – amelyben a lakásuk volt – lett romos, de a szobákat is kifosztották. Egy pár bútor maradt, a sok-sok szép ágy-, asztalnemű, ruhanemű részben a megszállók, részben a lakosság tulajdona lett! 1945. április havában Ravasz Ferenc – édesapa, nagyapa – egy félig vak, öreg lovat egy parasztkocsiba fogva indult Aszódra! Vele ment a család pártfogoltja, Jutka, aki tót származású volt – Ambrózfalván született, szülei, testvérei laktak ott –, így könnyen szót értett az oroszokkal. A vak, öreg ló nem kellett a háborúban, már Ferenc bácsi sem volt mai gyerek, Jutka meg „mondta a magáét." Kb. 10 nap múlva – Isten segítségével – szerencsésen visszaérkeztek: három felnőtt és két kisgyerek. A férj csak később tudott utánuk jönni.

Ez a szomorú dolog még ide tartozott. A háborúban csak egyetlen ami számított: az ÉLET! Senki sem emlegette, hogy „mennyi mindenük volt." Hálásak voltunk Istennek a gyerekek és a felnőttek életéért, a sikerrel végződő kalandos útért, hiszen a háború még dúlt: romok, éhezés, holtak, foglyok, menekültek, stb.

Itt lezárom a történések sorát, pedig az utószó címe tartalmazza az 1941 nyarán történtek leírását is. Most, más – sajnos, egészen más – gondolatok foglalkoztatnak, pedig testvéremnek megígértem, hogy befejezem mondanivalómat 1941 nyaráról is. Úgy gondolom, '41 nyarát összekapcsolom a szarvasi képzőbe való fölkészüléssel.

2014. február 2.
(Testvérem búcsúztatása, temetése 2014. február 15-én lesz.)

5. 1941. év januárjától 1944. év október 6-ig

Úgy kezdődött ez a nyári szünet is, mint általában a többi. Vagyis, kiköltöztünk a tanyára; megtörtént az aratás, kukoricakapálás, a mézpörgetés. A cséplésre várni kellett, mert mi Pusztaszenttornyán, az utolsó tanyában laktunk, így csak augusztusban ért el odáig a cséplőgép. Az én dolgom az Orosháza és a tanya közti jövés-menés volt saját kerékpárommal. A „nagyvilág" híreit meghallgattuk a rádión keresztül, az orosháziakat pedig én közvetítettem. Természetesen a szükséges bevásárlásokat is elláttam. Föladatom mégis a szarvasi intézeti kellékek beszerzését követően minden ruhanemű (minden elviendő eszköz) intézeti számmal való ellátása. Ti. az első „folyamodvány" benyújtása után megjött a kedvező válasz: fölvettek „A Szarvasi Evangélikus Leánylíceum és Tanítónőképző" első osztályába. Fölvételi vizsga nem volt, csupán a gimnázium vagy polgári iskola negyedik osztály sikeres elvégzésének igazolása, majd később orvosi igazolás arról, hogy a megelőző hat héten ragályos betegség nem volt a családban. Szükséges volt még a születési anyakönyvi kivonat, és a szülőkről egy ún. Hatósági Bizonyítvány, ami a lakásuk címét és foglalkozását igazolta. Azután a fölszerelési tárgyak sorolása következett így: új és féregmentes matrac, egy fehér ágyterítő, egy új és féregmentes paplan vagy dunna, ugyanilyen vánkos, háromszori fehér ágyhuzat, egy fehér abrosz, három pohártörlő, három mosdótörlő, hat törölköző, egy fejkendő, egy nagy, téli kendő vagy kötött kabát, egy sötétkék téli- és egy tavaszi kabát, egy fürdőruha, egy fürdőköpeny vagy lepedő, két pár cipő (az egyik okvetlen fekete) Hat pár szürke (vastagszálú) harisnya, és annyi fehérnemű, ami havi egyszeri mosás mellett a váltáshoz szükséges! Továbbá szükséges egy szennyeszsák, egy fehér mosdótál (zománcozott), egy fehér zománcos mosdókancsó, egy szappantartó, sűrű- és bontófésű, hajkefe, fogkefe, két pohár, kés, villa, nagy- és kiskanál, négy darab fehér szalvéta (3 × 3 dm), egy szalvétagyűrű, egy darab törlőruha „EL" jelzéssel – ez az intézet tulajdonába kerül.

A fölsorolt tárgyakat intézeti számmal kell ellátni. Ez utóbbit gyárilag készült apró számocskák szolgálták. (Kézi hímzést nem ajánlott az intézet.) Az én számom a „4"-es lett! Ezt – szalag formában – árulták minden textilboltban. Szorgosan varrogattam bele minden zsebkendőbe, ágyneműbe, ingbe, harisnyába, stb. stb. Az eszközökbe vésettem, a cipőkbe ragasztottam, az énekeskönyvbe írtam a számokat. Azután két példányban leltári jegyzéket csináltam, melyből az egyiket

– átnézését követően aláírta és visszaadta Edit néni – a nevelőnő. Csupán ezekért vállalt felelősséget az intézet. Semmiféle ékszert nem hozhattunk az intézménybe. Egyedül a karóra viselését engedélyezte a szabályzat – anyagi felelősség nélkül!

Hajviseletünkre csak azt mondta a rendtartás, hogy az „sima" legyen – „borbélyhoz kijárni, sem borbélynak bejárni nem szabad." Ebből az következett, hogy hátrafésültük a hajunkat, és mihelyt egy kissé megnőtt, be kellett fogni két kicsi copfba („varkocsba").

Ünnepélyes alkalomkor kiloptuk a szertárból a denaturált szesszel működő mécsest, és mindig előkerült egy-egy ondolálóvas és olyan lány is, aki vállalta a „hajsütés" műveletét; így lett hullámos a hajunk.

Két személynek volt egy vasváz mosdója, rajta két saját mosdótál, alatta két saját mosdókancsó. A vizet lajtos kocsival hozta Misa – egy ló segítségével –, nem tudom, honnan. Kézi hajtású szivattyúval került föl a víz az emeletre és folyt egy nagy, nyitott félhordóba. (Ennek fedele nem volt.) A fölötte lévő ivóvíztartályt kantából töltötték föl az ott dolgozó takarítók (cselédlányok). Legtöbbjük egy szót sem tudott magyarul – csupán értett valamicskét. Így aztán nekünk kellett szintén „valamicskét" tudnunk tótul, ha meg akartuk egymást érteni. Például egy szolgálólány a földszinten a lajtos kocsiból pumpálta föl az emeleti hordóba a mosdóvizet. Azonban azt nem tudhatta, hogy a hordó megtelt vízzel, és már kifolyt. Ekkor, aki ezt látta, csak tótul kiabálhatott le az ablakon a lánynak, hogy: „elég a vízből, Zuszka!" (Marka, Erka stb.) DOSZT! Nem mese az a mondás: „Tágyem nah körgáty, vizállás megtekintovaty." Egy öreg kisház kapuján láttam nagyon kezdetleges betűvetéssel írva: „Pozor, pozor! Kuty kuty hamm hamm!" Azt jelentette: vigyázz, mert a kutya harap!

Egy hatalmas terembe – ami akár díszterem, előadóterem, táncterem szerepét töltötte be régen, hiszen karzata is volt – osztottak be aludni, 35-40 tanulóval együtt. Ez volt a „nagyháló." Ezenkívül volt még „kisháló", 12 személyes, „kerti háló", szintén 12 lány lakásaként. A „kis" és „kerti" háló között volt egy szoba: Povázsay Edit nevelőnő mindenkori lakása. A földszinten Sass Mária lakott – a másik nevelőnő – ugyancsak egyetlen szobában, közvetlenül a bejárati ajtó mellett. Az ezzel a szobával szemben lévő helyiség vendégszobaként működött egy évig – kihasználatlanul. Ezért a következő évben már „betegszoba" lett.

A nagyhálóban – visszatekintve – elég keserves volt az élet! De akkor ebből nem éreztünk semmit! Határtalan jókedvünk volt, kiabálás, hangos veszekedés, „illetlen" szó vagy mondat nem hangzott el. Csupán egy-két „sértődésre" emlékszem – az is csendesen történt. Itt VISELKEDNI kellett! Senki sem írta elő, vagy nem közölte ennek a magatartásnak a kitételeit, illetve a be nem tartásának a következményeit – valahogy KIALAKULT! És mi BELENŐTTÜNK!

Mindegyik hálóban volt egy „felügyelő", aki talán „teljhatalommal" nem rendelkezett, mégis minden szavát komolyan vettük és betartottuk! Még két ötödéves „prepa" volt a hálónkban, Elek Csibi és Szluka Lia (Lívia). Szigeti Rózsának hívták

a hálófelügyelőt, aki nem volt a legjobb tanuló, inkább vezető, rendező típusú. Jól megtermett, csinos, egyenes jellemű 19 éves nőként ismertem meg. Nem tévedtem: hetven év múlva, 2012-ben találkoztam Vele először (és utoljára??), amikor Szarvason az Ótemplomban átvette a „rubin" diplomát! Gyuláról jött, a templomban a lánya tolókocsiban közlekedtette. (Ebből az évfolyamból ott találkoztam még Raffay (Pintyő) Eszterrel (Raffay ev. püspök úr lánya) és Frcska (Cunci) Ilonával, aki egykor az egyetlen (szarvasi) mozitulajdonos gyermeke volt, és lett Fekete János – régen Schwarc Jani – sikeres (?) bankvezér felesége! A többi 20-22 boldog, okos, szép, fiatal lányt elvitte a háború, a kitelepítés, a forradalom és természetesen a betegség is! Nem zárult számomra örömmel ez a találkozás!

Nagyon, nagyon elkalandoztam 1941. év nyarától, bocsánat! Azonban a történések mindig és valahol kapcsolódnak, azután elágaznak, bonyolódnak. Ehhez a nyárhoz tartozott a már említett intézeti „stafírung" beszerzése! Nem volt kötelező mindenből új holmit (ágyhuzatot, törölközőt stb.) vinni. Mégis, édesanyám a saját stafírungját sajnálta az intézeti mosónőkre bízni, lévén azok sűrűn – kézzel, vagy géppel – hímzettek vagy csipkével díszítettek. Ezért mindenből újat kaptam! Ekkor már háborús gazdálkodást erőltettek ránk a németek, pl.: „Jurcsek pontokért" vehettünk mindenféle textilanyagot, sőt megjelentek az első műanyag méteráruk, pl.: párna- és paplanhuzatoknak való! A paplanokba is művattát tettek, ami félévre már összecsomósodott, és csak itt-ott volt egy-egy kemény „labdacs" a paplantokban. Így meleget sem adott. Én pedig közvetlen az ablaknál feküdtem és fáztam. Ezért a karácsonyi szünetben készítettünk egy piros huzatú „lábpárnát." Ettől meg az ágyam bevetése nem lett tetszetős. Matracot sem tudtunk venni, mert nem lehetett kapni, így nekem lett egyedül szalmazsákom az egész hálóban.

Ismét kitűntem – negatív módon – a többi közül. De itt legalább nem bélyegeztek meg érte, hiszen a „hadi-körülmények" mindenkit sújtottak többé vagy kevésbé. Intézeti ruháról is – előírás szerint – az iskola gondoskodott volna, azonban a hozzávaló anyagokat (düftin, karton, klott, stb.) képtelen volt beszerezni. Ezért fekete köpeny viseletét tette kötelezővé, amit csak műselyemből varrhatott meg Németh néni, három piros sújtással. Ezt patent tartotta a mellrészen, és mosásba adáskor levettük róla. A fekete műselyemből készült köpenyre még jellemző: az anyag fényes felülete a belső részre került, vagyis az lett a visszája.

Ünnepi öltözetünk természetesen sötétkék Bocskay-ruha volt. A nyári ruháinkat is nekünk kellett beszereznünk, több-kevesebb eredménnyel, hiszen kék és piros pettyes kartont vásárolni kész csoda volt. Pilis néni (és a bácsi is) mindent megtettek a stafírungom teljességéért, mégis egy ruhára való piros pettyes anyagot sem tudtak beszerezni! Így lett „kombinált pöttyös" a ruhám. Kisebb és nagyobb pöttyös anyag váltotta egymást a szoknyán. A kék pöttyös formaruhám tökéletes lett! (Ebben fogtak el az oroszok 1944. október 6-án Pusztaszenttornyán). A leírtak szerint tehát volt mivel foglalkoznom ezen a nyáron!

Augusztusban (1941) megtörtént Orbán Éva és Fassang Árpád esküvője az orosházi evangélikus templomban. Árpád tanár úr akkor lett ének- és zenetanár! (Fájdalom, de 10 évi orosházi tanítói és kántori munkáját nem vették figyelembe a fizetési besoroláskor.) Éva pedig ezen a tavaszon érettségizett az Orosházi Evangélikus Gimnáziumban. (Igaz, az érettségi vizsgát csak Szarvason lehetett megtenni.) Szép pár voltak, mint ahogy a mellékelt fényképen is látható. Megtelt az evangélikus templom jóérzésű, tisztelettudó öregekkel és főleg fiatalokkal! Hiszen aki Fassang Árpád tízéves orosházi tanítósága alatt hozzá járt I–II. osztályba, és azok szülei, no meg a szomszédok, ismerősök, a télen Népfőiskolába járók; mindnyájan jelen voltak. Így mi is! Sőt, öcsém – aki akkor töltötte be 8. évét, koszorúspárja lett Árpád unokahúgának, Szikora Évának. (Édesanyja Fassang Julianna Nóra, a Nóra nevet használta.) Évike talán egy évvel idősebb volt testvéremnél. Nem számított. Esküvő után ebédre is hivatalosak voltunk az Orbán-féle iskolába. Áll még az épület, igaz, gyenge lábakon, az Ady E. utcában. (Volt Torkos Kálmán utca.) Mint minden evangélikus iskolának, egy nagy osztályterme volt előszobával, folyosóval, tanítói lakkal: két szoba, nagy konyha, előszoba a folyosóból, éléskamra, alsó lakóépület; az iskola, udvar, WC, stb. takarítójának, tyúk- és disznóól, fáskamra, virágos- és veteményeskert, nagy udvar.

Ebben az időben – és még sokáig – a 4. fiúosztályt tanította Orosházán János bácsi. Erős hangja, remek fegyelmezési módszere és katonás megjelenése volt János bácsinak. Mint kántor és mint a Népfőiskolások énektanítója is első helyen állt az egyházi tanítók között. Később öcsém is nála koptatta a padot a 4. elemi osztályban. Dicséretére válik még, hogy öcsémet mindig figyelmeztette a református hittanórákon való megjelenésre. Ti. közel volt az Állami (ma Vörösmarty) Iskola, ahová eljárt hittanórát tartani Horváth Kálmán református lelkész.

A tanteremben terítették meg a hosszú asztalokat a bőséges és ízletes ételekhez. Édesanyámmal voltunk ott a családból. (Édesapám a gazdaság rabja volt, igaz, hogy szerette és tudta vezetni, és csinálni is a gazdaság minden csínját-bínját. (Később ez sem vált előnyére!) Vittünk egy cukrász által készített tortát és „nászajándékot." Ez valamilyen étkészlet volt, vagy ivókészlet. Tánc, zene, vagy ivászat itt sem történt, akárcsak az egy évvel ezelőtt kötött Zoltai–Ravasz-féle esküvőn. „Kelengye", vagyis „stafír" biztosan a kívánatosnak megfelelt mennyiségben és minőségben is – csupán nem volt közszemlén. Jól éreztem magam, hiszen jövendő tanárom esküvőjén voltam, akinek édesanyja Szarvason figyelemmel lesz rám, mert költözik át a fiatalokkal.

Fassangék Szarvason, a Kossuth Lajos utcában – nagyon közel az iskolához – béreltek egy szép, nagy házat. Bár megtörténhetett, hogy az evangélikus egyház, vagy pedig a község tulajdonát képezte az a négyszobás épület ahol otthont kapott a Fassang család. Egy éven belül megszületett Árpi (már 10 éve halott), majd Zoli, utána Jánoska (Orbán nagyapja nevét örökölte), azután Márti, aki már Budapesten látta meg a napvilágot.

Magyarázattal tartozom új iskolámnak hivatalos megnevezésével: „Leánylíceum és Tanítónőképző".

Tessedik Sámuel evangélikus lelkész (élt 1742–1820; a szarvasi temetőben tették örök nyugalomra) 1795-től működtetett Szarvason „fi" (fiú) tanítóképzést az evangélikus egyház keretében. Ez az intézmény rengeteg változáson ment át, pl.: áthelyezték, átalakították, megszüntették, összevonták, főiskolai rangra emelték. A képzési idő is módosult: 2, 3, 4 év! 1917-ben tanítónőképző lett internátussal és 5 évi képzési idővel. 1938-ban pedig megindult az átalakítás folyamata: négyévi LÍCEUMI és három-(?) évi tanítónői képzés, AKADÉMIAI oktatással. Én ebbe a be nem teljesedett folyamatba kerültem 1941-ben, amikor már 3 évig „lícisták" voltunk, 2 évig pedig „tanítónő-jelölt kisasszonyok."

Líceum: 4 évi oktatás, utána érettségi vizsga. Tanulmányi anyag: latinnyelv-tanítás nincs, két kötelező idegen nyelv: angol, német. (1941-ben megszüntették az angolt, csak a német nyelv volt kötelező.) A matematikaoktatás – állítólag – alacsonyabb szinten folyt, mint a gimnáziumban, ugyanakkor szigorúan vették a lélektan, testtan, kézimunka, háztartástan órákon előadottak anyagát.

A harmadik líceumból automatikusan haladtunk tovább a 4., majd 5. évfolyamra. Itt azután erősödtek a pedagógiai tárgyak: módszertan, gyermektanulmány, iskolaszervezettan, tanítási gyakorlat, pedagógia-történet, stb. Az utánunk következő osztály tanulói már „negyedikes lícisták" voltak, így érettségizhettek! Két-három ilyen tanulóról tudok, akik aztán férjhez mentek.

Az 1795-ben létrejött – tanítókat képző – intézmény mindig az evangélikus egyház keretében működött. Tessedik Sámuel halálát követően is evangélikus papok, igazgatók, szarvasi jeles emberek vitték tovább előre a tanítói (-női) képzés gondolatát és gyakorlatát. Az 1940-es években a háború akadályozta meg az átszervezést, majd kikerült az egyház kezéből az intézmény (az ősi evangélikus gimnáziummal együtt), és állami iskola lett!

Legalább kétévenként egy-egy találkozón ott vagyok, de az épületben (volt evangélikus gimnázium) folyó munkáról egyre kevesebbet tudok és értek! 2012-ben egy találkozón hosszú-hosszú utánjárásra sikerült egy termet „Fassang Árpád zeneteremnek" elnevezni és lányát, unokáját itt köszönteni! A következő találkozón, 2013 szeptemberében, már meg sem néztük az iskolát, csupán a Körösre épült vendéglőben beszélgettünk – ÖTEN!

Mégiscsak visszatérek eredeti szándékomhoz, vagyis diákéveim öröméhez, nehézségéhez, és főleg a részemre nagyon különleges ÉLETFORMÁHOZ.

Az internátus számomra egy eddig nem látott, ÚJ VILÁGOT nyitott meg. Ez egy szigorúan zárt, és mégis SZABAD közösség volt, amit 70-75 internátusi és kb. feleannyi kinnlakó – jobbára helybéli fiatal lány – (14-20 évig) alkotott.

A kis „autonóm köztársaságnak" több volt az íratlan szabálya, mint pl. az ún. Rendtartás. Az utóbbit kötelezően előírták. A hagyományokat átvettük, ezeket

nem lehetett megtanulni, írásban sehol nem jelent meg! Mégis ezek voltak az igaziak, az áthághatatlanok. Nem kellett hozzájuk beosztás, kihirdetés, számonkérés, ellenőrzés, figyelmeztetés! Úgy pörgött az intézeti életrend, mintha előtte minden eseményét – sőt, napi történéseit – betanultuk és már gyakoroltuk volna. Így történhetett, hogy csupán megfigyeléseink nyomán – leírás, megtanulás és nevelői beleszólás, ellenőrzés, vagy számonkérés nélkül – az intézmény egy-egy részlegét, vagy a mindennapi teendőket önállóan el tudtuk látni, pl. a reggeli „könyörgés" fél nyolckor a tanulószobában: itt egy ötödéves harmóniumozott és az egyik negyedéves imádkozott. A két rövid éneket és imát is a benne résztvevők választották ki. Ide bejöttek a kinnlakók is – felekezeti különbség nélkül. Ugyanígy történt az esti „könyörgés" is – de már a Szarvason lakók nem jöttek el. Ennek úgynevezett „beosztása", az énekek vagy imák kijelölése, ránk volt bízva. Csak valahogy összevillantak a szemek, és máris egy ötödéves ült a harmónium mellett, a negyedéves kezében pedig ott volt a szarvasi énekeskönyv. Tudni kell, hogy minden teremben volt zongora és harmónium is! Sőt, a „nagyhálóval" szomszédos volt egy kicsi helység, melyben egy többregiszteres, két manuális, lábfújtatós harmónium állt. Ezt a kis szobát és benne lévő hangszert „KULI"-nak hívtuk. Hiszen egy elsőéves dolga volt lábbal fújtatni, hogy játszani lehessen rajta. (Vagyis „kulimunkát" végzett.) Ez nem volt büntetés, vagy kötelező: megkérte a „tanítónőjelölt" kisasszony az első éves lícistát, hogy legyen a segítségére! Senki sem utasította el a kérést, hiszen egyszer MAJD Ő is ezt teszi az elsőévesekkel! (A háború még az ilyen kis becsületbeli ügyet is lehetetlenné tette!)

Egy másik példa az önállóság nevelésére: étkezésünk – naponta háromszor – egy távolabbi épületben folyt, a Haviár házban. (Az Ótemplomot elhagyva a második sarokház.) Nem volt ez messzire, de mégis – naponta háromszor?! Étkezések előtt 15-20 perccel már sorakoztatta a terítőket, fölszolgálókat az egyik ötödéves, Iluka. 1941/42. tanévben Kovács Ilona nem volt kiváló tanuló, mégis, ez a beosztás „testhezálló" volt számára. Ilu nyugodt, pontos, türelmes, jó hangulatú, de mégis komoly teremtés volt. Szép, hosszú hajából copfot font, de a végére soha nem tett semmit, mert hajának göndörsége összetartotta azt – szalag vagy csat nélkül is. Minden hosszú asztalnál 12 lány ült: egymással szemben 6-6. A hosszú asztal egyik vége a falhoz illeszkedett, a másikon pedig az intézeti kosztot elfogadó nevelőnők, tanárnők ültek. Azért írom, hogy „elfogadó," mert nem volt az részükre kötelező, csupán a két nevelőnő étkezett állandóan velünk. Mégis, az igazgatónő, Schneider Mária, Sikari Kovács Margit, többször velünk költötték el a reggelit és a vacsorát is. (Az ebédet – természetesen.) A hatodik asztal végén – ASZTALFŐN – Kovács Iluka ült, aki az egész terítést, felszolgálást levezette EGY ÉVEN át! A két hetes az asztalfőn ülő felnőtt (tanár, nevelő) két oldalán étkezett, egyben figyelte a felnőttet és kínálta az ételt: odavitte a tálat, leszedte a fölösleges tányért, evőeszközt, terítéket, vagy ételt. Azután hozta a második fogást, azt állva kínálta a nevelőnek, a másik hetes pedig vizet öntött a poharába, majd helyet

foglaltak, szedtek az ételből, és csak utána fogott hozzá az étkezéshez a tanárnő a két hetessel. Majd sorban szedett mindenki az ételből. A hetesek figyeltek az étel mennyiségére, és ha kifogyott, ők mentek a konyhára pótadagért – ha volt! Egy-egy hetes illetőleg mind a 6 asztalt számítva, 12 hetes két héten át töltötte be ezt a megbízást. Azután mindketten az asztal legvégére ültek. Így egy-egy hellyel mindenki előrébb jutott, és kezdődött elölről a munka. Az elsőévesek mindig az utolsó helyet foglalták el az asztal végén. Így volt idejük „ellesni", MEGTANULNI: melyik oldalon kell kínálni az ételt, illetve levenni a tányért, milyen evőeszköz kell melyik ételhez, és hová kell tenni azt. Közben a szalvéta, a pohár elhelyezését is megfigyelhették. A növendékek helye az asztaloknál állandó volt, a tanárok (nevelőnők) váltották az asztalvégeket! Így megismertek ők és mi is egymás szokását, gyengéit, jó tulajdonságait, sokszor lustaságát, meg az étvágyát, esetleges válogatós mivoltát! Iluka helye változatlan maradt: a legközelebbi asztal a konyhához, a tálalóhoz!

A hetesek munkáját nehezítette az evőeszközök, szalvéták, poharak kirakása – hiszen mindenki ragaszkodott a sajátjához! Ugyanúgy a tanárok is! A hetesek pedig tanulják meg: melyik evőeszköz, szalvétagyűrű stb. kinek a tulajdona!

Más feladat is akadt: pl. a fölkeléshez, az egyes órák kezdéséhez, a befejezéséhez, minden étkezéshez stb. való csengetés – inkább kolompolás! Ezt is egy kiválóan működő, lelkiismeretes karóra-tulajdonos – ötödéves – végezte egész éven át – PONTOSAN!

A gyakorlóiskolában a kézimunka-tanítás, az ún. vasárnapi iskola ellátása a falu különböző részén lévő evangélikus elemi iskolákban mind-mind egy-egy tanítónőjelölt kötelessége volt a tanév kezdetétől annak végéig.

Az internátusba „zárt" 70-75 lánynak csupán a fele volt evangélikus. A többi református, zsidó, katolikus. Battonyáról román anyanyelvű görögkeleti (egy évig egymás mellett ültünk), szerb anyanyelvű görög katolikus (ő is a mi osztályunkba járt), azután Erdély visszatérésekor unitárius, a Felvidékről cipszer, azután jöttek a Dunántúlról, Felvidékről szlovákok, helyből és vidékről is tótok. Az egyik lány a Dunántúlról VEND-nek vallotta magát! Mi együtt laktunk, tanultunk, étkeztünk, ÉLTÜNK. Legtöbben a „középosztályba" sorolható iparos, pap, tanár, tanító, gazdálkodó, tisztviselő gyerekei. TUDATOSAN ezekről – az adott különbözőségekről – tudomást sem vettünk! Nem volt beszélgetési témánk kinek-kinek az anyagi helyzete! Még 19 éves korunkban sem! Éreztük, hogy vannak köztünk gazdagabban és egyszerűbben élők gyerekei, de az egyenruha (vagy a fekete köpeny) eltakarta mindezt. A többnemzetűség pedig kifejezetten előnyünkre volt pl. a kisinternátusban (ez egy külön épület volt a Kossuth utcában, és csak akkor működött, ha 75-nél nagyobb volt az internátusban lakók száma), ahol Éva néni, vagyis az igazgatónő – egyben a némettanárnő – volt a felügyelőnő – csak NÉMETÜL volt szabad társalogni. Németóra előtt ezen a nyelven énekeltünk és imádkoztunk – természetesen az óra befejezése is így történt.

Nekem is lett egy megbízatásom a német nyelv gyakorlására: mindennap háromszor – az étkezésre történt csengetéskor – Éva nénit személyesen megkerestem az irodájában és jeleztem: „Eva Tante es mann läitet" („Éva néni, csengettek.") Ti. az irodában nem lehetett jól hallani a csengő hangját. Ja! Köszönnöm is németül kellett mind a kétszer. Egy évig tartott a megbízatásom – talán harmadikos koromban.

Visszatérve a fölszolgált ételek minőségére és mennyiségére: bizony ezen a ponton nem egyeztek a „többnemzetiségű" vélemények. Ti. bármelyik szakácsnő és minden konyhalány a faluból került ki, vagyis „tótosan" készült az ételek mindegyike. Savanyított káposzta szinte naponta volt az étrenden, így: szárazborsó-főzelék mellé, vacsorára grízes tésztához is! Különben hetenként csak kétszer kaptunk húst, egyik vasárnap, meg a hét közepén pajtsli formájában – ez savanyú tüdő, plusz savanyú káposzta! A vacsora – vasárnap kivételével – mindig főtt anyagú volt; szárazborsó- vagy babfőzelék, vagy grízes tészta. (Természetesen mindegyik savanyú káposztával.) Minden második szombat este tejbegrízt kaptunk vegyes befőttel! A gyümölcs egy csészében ott állt már a terítéskor előttünk. Ősi szokás szerint – egy mondóka segítségével, és a gyümölcsök MAGJÁNAK mennyiségével – kiszámoltuk a jövendő férjünk foglalkozását így: „tiszt, tanár, tanító, erdész, vadász, főbíró, stb." Szerepelt a mondókában még vasutas, gazdász és mások. Ebből persze az következett, hogy a nevelőnők gyümölcsmagvait is kiszámoltuk, és egy hétig azon tanakodtunk; vajon ki lehet a számba vehető férjnek való a községben, aki a nagyon szigorú Mariska nénit feleségül venné!

A másik szombat vacsorája MADÁRTEJ volt, a lehető legkevesebb cukorral! Megtörtént: a halványsárga „tej", mire az asztal végére került, olyan kemény lett, hogy alig lehetett kiszedni a tálból. Már 3. éves voltam és kérdezni is mertem a szakácsnőtől (Annuska néni-től) a „massza" állagára vonatkozóan. Felelet: „azért oly sűrű a tej, mert tettünk bele több lisztet, „ÚGY JOBBAN LAKTATJA A KISASSZONYOKAT". – Később, ha valamilyen étel állaga eltért a megszokottól, mi is azt közöltük egymással: nem baj, „jobban laktat így!" A kifejezetten tót ételt – a sztrapacskát – is el tudták rontani: vagy kiszáradt, kemény tészta lett belőle, vagy a tejfölt és túrót helyettesítő fehér lében úszott a tészta.

Azután disznóvágáskor úgy használták föl a vért, ahogy nálunk – Orosházán – nem volt szokás! Gyümölcsöt – a szombatonkénti befőttet kivéve – és süteményt soha nem kaptunk. Nagyon néha kedveskedtek egy szelet saját sütötte kaláccsal, plusz egy kanálnyi szilvalekvárral. Jobb időkben – első és a második évfolyam elején – a reggelink 1,5 dl tej vagy tejeskávé egy fél szelet kenyérrel (a „vekni" szelet fele.) A kávé híg volt és hideg, mire odaértünk az ebédlő épületébe. Bár volt két tehene az intézetnek, ám az egyik vagy vemhes volt, vagy a kisborjú szopta el a tejet, meg a konyhára is kellett, így a reggelink ilyenkor vagy üres tea (kihűlt, citrom még az országban is alig volt), vagy KÖMÉNYMAGOS leves, előre kiporciózva bögrébe. Ennek az „ételnek" a tetején megmerevedett a zsír (később olaj), az aljára

meg leült a rántás liszttartalma. Ehhez is egy fél szelet kenyér járt! Inni illett volna, mert kanalat nem kaptunk. Ez közvetlenül a háborúba való belépésünk táján történt. Ekkor már az értesítés is így szólt: „a bentlakók hozzák magukkal a lakás- és étkezési kijelentőlapjukat." Ekkor élelmiszerjegyre adták a kenyeret, lisztet, cukrot, stb. „A gabonával ellátott növendékek 9 havi gabona részüket szolgáltatják be" – talán 6 és fél hónapig tartott ez az egész iskolai év! Hogy milyen kenyeret ettünk? Volt benne egy kis búzaliszt – a korpájával –, árpa, krumpli, kukorica. Állaga hol kemény, máskor meg szétmállott, a színe is változott: ha sárga volt, sok kukoricalisztet tartalmazott, ha ragadós lett: több krumplit tettek bele a kelleténél. Nagyon kevés kenyér fogyott az asztalnál. Uzsonnára – kezdettől fogva járt – de. 10, du. 4 órakor egy-egy fél szelet belőle. (A vekni teljes átmérőjét figyelembe véve.) Ezt mi pótoltuk ki hazaival – ha volt! Délelőtt – órák közti szünetben – erre nem jutott idő. Délután elővette mindenki a saját – otthonról kapott (ha kapott, és még nem fogyott el) lekvárt, kacsazsírt, mézet. Ezenkívül tartalmazhatott még a hazai csomag süteményt, almát, vagy egyéb gyümölcsöt. Kolbászból szerettünk volna hazait fogyasztani, de az illata miatt lemondtunk róla, meg a hurkáról és a szalonnáról is. Ezek meg zsírosak voltak, kézmosáshoz pedig meleg víz, szappan szükséges, de együttes meglétük teljes lehetetlenségnek látszott! Az élelmiszeres szekrények (összesen kettő volt belőle) a nagy internátus földszintjén kaptak helyet, és a hazai élelmiszert ide kellett tennünk – másutt nem tarthattuk! Nekem – és még többeknek is – egy zárható és szellőző ládácskát csináltattak a szüleim, ti. megtörtént, hogy „elveszett" az élelem, máskor egerek tettek benne kárt. Hiába! Az éhség nagy úr! Ettől kezdve a szekrény kulcsa a tanári szoba falán lógott, és napjában csak kétszer adták ki a helyéről! Azt nem mondhatom, hogy éheztünk, még egymásnak sem mondtuk, hogy éhesek vagyunk. Állítom: ha rendszeresen táplálkozunk és egyenlő mértékben, csodálatosan hozzászokik a szervezet az időarányhoz és a mennyiséghez is. Nem lesz „túlsúlyos," meg „éhező" gyerek sem!

Eddig csak az étkezéssel kapcsolatos ellátásunk került a tollamra. Testünket még Miklós Idus néni is „gondozta," ill. vigyázott rá pusztán egy évig. Ez abból állt, hogy féltve őrizte jó erkölcsünket; a tornaruhák viselése és az udvaron való közlekedés területén! Vagyis a kivágott nyakú tornablúzra gallért kellett varratni, a kezünk szárára és a lábunkra fekete harisnyaszárat húzni. Ti. intézményünknek tornaterme nem volt, hanem a szintén evangélikus gimnázium ugyanilyen célú helyiségén osztoztunk! Ezért tornaórára át kellett mennünk a gimnázium udvarán! Ezt a rövid kis utat – kb. 150 m – csupasz karokkal és lábszárakkal nem tehettük meg! Micsoda erkölcstelenség lett volna ez Idus néni szemében! Hála az égnek, a 2. osztályban egy fiatal, lendületes, okos és szeretetre méltó tornatanárnőt helyeztek hozzánk, aki a sok álságos holmi viselését nem kívánta meg tőlünk. Ő volt Sikari Kovács Margit, (később Kunosné) testnevelés szakos, aki már másodéves korunkban a gyakorló iskolások testmérését végeztette velünk (magasság, súly,) egyben osztályfőnökünk is lett szintén a 2. osztálytól kezdődően. Szerettük,

tiszteltük őt, kedvében jártunk: elnyertük a „legjobb osztály" kifüggeszthető táblát, és meg is tartottuk év végéig! Kedélyes és mégis komoly, jó irányt mutató tanár volt. Hosszú élettel áldotta meg a jó Isten: majd' száz évig élt. Úgy tudom, a férje – sőt a fia is – tanárember volt, illetve lett! Kész „fölszabadulás" volt az ő osztályfőnöksége Tömörkényi Dezső ugyanilyen beosztását követően.

Tömörkényi tanár úr szigora szinte gyerekesnek, komolytalannak, és sokszor nevetségesnek tűnt. Aggódott értünk! Pl. tízpercenként megszámolta a 32 fős csoportot, amikor a békésszentandrási DUZZASZTÓHOZ elvitt bennünket. Vagy: osztályunk ablakai a gimnáziumra nyíltak (az utcáról bejáró kapura), ezért az ablakoknak közelébe sem mehettünk, nehogy a gimnazista fiúkkal találkozzék a tekintetünk. Egyszer mégis megtörtént valami (beszélgetés, integetés?), amit megtudott, észlelt az osztályfőnökünk. Hazudnunk kellett a „kihallgatás" során, mondván: „kiesett" egy tankönyv a vasrácsos ablakon! Elhitte! – és elindult tisztázni a tényállást az utcára, majd megkerülve a fél épületet, be a gimnázium udvarára, amíg a mi ablakunk alá nem ért. A kb. 15 percnyi időt kihasználván kidobtunk – a kérdéses ablakon át – egy könyvet és egy füzetet. Tanár úr a két „bűnjelet" lobogtatva jött vissza. Következett a leszidás (kollektíve), majd mindannyiunk „ellenőrző könyvébe" belekerült hosszú mondatként a „külvilággal verekedett." Ezeket a bejegyzéseket mosolyogva írták alá a szülők, bennlakóknak pedig a nevelőnők is. Aki oly szerencsétlen csillag alatt született, hogy a nagy ismétlések idején felelt magyar nyelvből vagy történelemből (Egyetemes Történelem!), az a „kisasszony" holtbiztos, hogy megbukott; lévén akár éppen első tanuló is az osztályban. Így történt: 8-10 lányt szólított ki tanárunk, a zongora mellé kellett állnunk, azután kezdődött a felelés: „Maga a 15. old. 2. bekezdésből mondja, így kezdődik" itt egy fél mondatot fölolvasott a történelemkönyvből. Majd a következőnek adta ki a leckét ugyanúgy, pl.: 20. old. 4. bekezdés „így kezdődik" félmondat. Vagyis mire mind a kiszólított 8-10 növendék megkapta a maga feladatát, az első már rég el is felejtette a sajátját. Ezekből a legjobb akarattal sem lett értékelhető felelés. Ilyen ismétlésekből történő felelések eldöntötték a félévi bizonyítvány osztályzatát: 4-es, „elégtelen" – egyértelmű bukás! Érdekes, hogy év végén alig került két-három indexbe magyar vagy történelem tárgyakból elégtelen eredmény! Tömörkényi tanár úr minden évben csak első osztálynak volt az osztályfőnöke, szóval itt „rendbe rázott" bennünket.

Ez is úgy volt: a házi dolgozatokat javítva a füzet első oldalára írta: „Hol az itatós?", második oldalra: „Nincs itt sem az itatós!", harmadik oldalra: „Heuréka! Megvan az itatós!" Természetesen mi sem születtünk angyalnak. Tanár úr mindig fekete öltönyben, keménygalléros ingben, nyakkendővel jelelt meg az iskolában és az óráin is. Mi pedig a csíkos mintázatú TONETT széket finom fehér krétaporral megsimogattuk, és így lett a Tanár Úr fekete nadrágja CSÍKOS. Vagy valaki közülünk bebújt a szekrénybe, és a magyar óra alatt mozgolódott, helyezkedett. Tanár Úr erre: „izeg-mozog, tözgölődik-mozgolódik, nem figyel!" – mondogatta.

Szerettük – inkább élveztük – ezeket a kifejezéseket, nekünk idegenek, szokatlanok voltak.

Tanár úr lelkesen vállalta és vezette az ÖNKÉPZŐKÖRT, így havonta kellett valamivel készülnünk az összejövetelre. Ezt inkább a fölső tagozatosok tették, eleinte mi csak hallgatók voltunk. Egyik alkalommal nem viselkedtünk elég csendesen, így a következő büntetésben részesültünk: 6 (azaz hat-) soros szöveget kellett leírni mindenkinek ÖTSZÁZSZOR. Ha egy kicsit gondolkodom, talán ma is eszembe jut ez a szöveg! Valahogy így kezdődött: „Az önképzőkörön elhangzott előadásokra akkor is fokozottan figyelnem kell, ha azok műveltségemnek, szellemi képességemnek – tudásbeli elmaradottságom miatt – nem felelnek meg, mert stb. stb…" Be is csukom emlékezetem ezen részét, hiszen Tömörkényi Tanár Úr (bece- vagy gúnynevén PUBI) 1944 után, vagyis a háborút követően nem jött vissza Szarvasra. Egyesek szerint a németekkel együtt hagyta el hazánkat – nem sokat vesztettünk Vele!

Idus néni (Miklós Ida) ikertestvérével együtt élt Szarvason – mint általában az egypetéjű ikreket, őket sem lehetett megkülönböztetni! Idősek, betegesek voltak. Idus néni polgári iskolai kézimunka–rajz szakos tanár volt. Miért tanított (???) tornát – azt senki sem tudta. Ilyenkor fölöltözve (kabát, kalap, esernyő vagy bot), kesztyűs kezében a retiküljével fölült – segítségünkkel – az egymásra helyezett két tornazsámolyra és kiadta az utasítást; a legtöbbször helyben futást. Óvott a nagyobb mozgást igénylő gyakorlatoktól, különösen, ha az zajjal járt. Hála Istennek, csak egy évig tartott ez a helyzet. Már másodéves koromban a már említett Margit néni ((Sikari Kovács Margit) vett gondjába bennünket osztályfőnökként is.

Elment a mennyiségtan-tanárnőnk, Medveczki Júlia. Okos, kedves és igazságos, jó tanárt ismertünk meg benne. Volt tartása! Jó szívvel emlékszem Rá!

Schneider Mária néni követte, aki fiatalos, jókedvű, barátkozó, mesélő, közben jó előadó tanár volt. Csupán azt vettük rossz néven mindkét tanárnőtől, hogy tegezett bennünket! Eddig ez nem történt meg! Hiszen az igazgatónő, a nevelőnők is a „MAGA" szót használták akár egyes, akár többes számban velünk. Olyan veszteségként éltük ezt meg – vagy inkább a büszkeségünket bántotta? Beszélgettünk erről a felsőbb osztályos lányokkal. Nekik egyáltalán nem tetszett a tegezős „módi", mondván: így jobban lehet megszégyeníteni, esetleg szidni bármelyikünket! Megaláztatást, szidást sosem kaptunk. Ha mégis valaki közülünk bármi butaságot követett el, azt soha nem „verték dobra."

Két esetre emlékszem, amikor „kicsapták" a növendéket az intézményből. Az egyik lopott – többek közt az én karórámat is. Telefonáltak a szülőknek, és tanítási időben – egy óra hossza alatt – kellett távoznia úgy az iskolából, hogy azt senki sem vette észre. Egyetlen szó sem esett erről a hirtelen elutazás körülményéről, soha senki nem érdeklődött; nem volt többé, nem hiányoltuk!

Első osztálytól kezdve a hittanórákat – később a magyarórát is – Korom Erzsébet tartotta, közben Szegeden magyartanári képzésre járt. Róla nem mondok

semmit, mert idővel Orosházára helyezték magyartanárnak a gimnáziumba. Édesanyjával jött Orosházára is. Itt is haltak meg, Halottak Napján egy szál virágot teszek a nagyon-nagyon elhanyagolt sírjukra az Alsó Temetőben.

Igazgatónőnket, Lipter Melániát (Éva nénit) hagytam utolsónak a tanárnők közül eme megemlékezésben. Ő megbízott igazgató volt 1941-től 1944 tanév végéig. „Habsburgnak" neveztük magunk között. Valahogyan megszereztem a budapesti lakáscímét, és meghívtam 2 vagy 3 alkalommal is az osztálytalálkozónkra. Nem jött el és nem is válaszolt. Őt mindenkor „megközelíthetetlen" TANÁRNAK láttam, aki beszélgetni nem is tud, hanem tanítani, nevelni mindig és minden helyzetben! Műveltségét, tudását, nyelvismeretét csodáltam és irigyeltem is. A német klasszikus irodalmat (Goethe, Heine, Schiller verseit, a Niebelung énekeket) igyekezett velünk megszerettetni. Tettük ezt több-kevesebb eredménnyel.

A többi tanárról alig tudok mit írni; egyrészt, mert engem, ill. a mi osztályunkat nem tanították, másrészt pedig már említettem őket itt-ott, pl.: Dr. Kada Judit, Fodor József, Fassang Árpád, Dr. Urbancsek János, Pálos György matematikus – aki a „Fehér Kereszt" viselésére igyekezett meggyőzni a FIÚKAT. Mindegyikük a tanárok, pedagógusok mintaképe lehetne. Dr. Hanzó Lajos a gimnáziumból járt hozzánk „lélektant" tanítani. Ez volt a tantárgy hivatalos neve, így az erről szóló tankönyvé is. Tanár Úr, mint az egyetemen szokás, félretette a tankönyvet és ELŐADÁST tartott, amit jegyzetelnünk kellett – csak ebből feleltetett. Ekkor vettem hasznát a két vagy három évvel ezelőtti gyorsírástanulásnak: „bejöttek" a rövidítések, így gyorsan és pontosan tudtam jegyzetelni! Tanár Úr előadásai újszerűek voltak; formában és tartalmilag is!

Nyugdíjas óraadótanárunk volt Raskó Kálmán (bácsi): 3. osztályban tanított minket a logaritmustáblát „bűvölni." A negyedik évfolyamon pedig a háború miatt későn jövőket (1945 tavasza!) különórákon „tojás valuta" ellenében tanította a magánvizsga sikeres elvégzésére. Aranyos ember volt! Határtalan türelemmel foglalkozott velünk!

Idus néni helyét – a rajzoktatás területén – Deme Dezső vette át, mint gimnáziumi rendes tanár, nálunk pedig óraadó minőségben. Feleségét – még 1942-ben – a tanítónőképzőnk V. osztályából választotta: Raffai Esztert.

Tanultunk gazdaságtant, ennek a tárgynak két összetevője (gazdasági ismeretek + gazdasági gyakorlat) alapján tanárból is kettőre volt szükség. Ők a Mezőgazdasági Iskolából jártak hozzánk órát adni.

A háztartástant Mariska néni (Sass Mária nevelőnő) adta elő. Ami pedig a főzési-sütési gyakorlatot illeti – anyaghiány miatt – nem történt meg. Hiszen háború volt, örültünk, ha az élelmiszerjegyeket be tudta váltani az intézet kenyérre, cukorra, lisztre. Ezért csak „elméletben" főztünk! Vagyis recepteket írtunk ún. JOBB IDŐKRE! Vagy pl.: egyik, másik kinnlakó osztálytársunk elhozta az ebédlőkészletük bizonyos darabjait, és megtanultunk DÍSZEBÉDHEZ vagy VILLÁSREGGELIHEZ, délutáni uzsonnához TERÍTENI; hátha valamikor még lesz ilyen

alkalmunk! – ÖTVEN évig alig hiszem, hogy bárki is közülünk részesült ilyen lehetőségben… Egyik osztálytársunk szülei (apja ügyvéd) kölcsönözték legtöbbször a szép terítőket és a tálaláshoz járó porcelánokat.

Említettem (valahol illetve valamikor), hogy a fronton lévő katonáknak érmelegítőt kötöttünk gyapjúfonálból. A kiszállítást – postán keresztül – az intézet végezte, azonban a nevünket és címünket (az OTTHONIT!) elrejtettük egy-egy érmelegítőbe. Jött a válasz levelezőlapon haza; onnan borítékban hozzánk! Megtörtént, hogy egyesek kinnlakó – szarvasi, öcsödi, békésszentandrási, kondorosi – lányok címére kapták a köszönő választ.

Elfelejtettem?! Levelet csak attól kaphattunk, akinek személyéről a szülők a tanév elején nyilatkoztak! A nem engedélyezett leveleket – bontatlanul! – év végén megkaptuk. Ezért ilyen körülményesen jutottunk a frontkatonák leveleihez, és mentek a frontra a mi válaszaink! Négy-öt levelezőtársa is volt egyik-másik osztálytársunknak! Húsvéti, képes-, tábori lapot is kaptam! Az utolsó tábori lapot nyírfakéregre írta egy orvos zászlós a „halálerdő"-ből, és 1944. október 6-án kaptam kézhez, az oroszok pedig azon a napon törtek be Orosházára, engem pedig édesanyámmal együtt elfogtak, és egy kis időre a foglyaik voltunk. Intézeti életünk sivárságát ezek a tábori lapok színezték egy kicsit.

1944 márciusáig naponta délutánonként sétálni vittek bennünket a nevelőnők. Csak a betegek és a zongora- vagy harmóniumgyakorlásra beosztottak maradhattak „otthon" – az intézetben.

Szombatonként kaptunk meleg vizet, így alkalom nyílt hajmosásra, esetleg a harisnyánk kimosására. A meleg víz korlátozott mennyiségű volt, a mosókonyhában, üstökben melegítették, és mi vittük föl az emeletre a hálószobába, ahol történt a „házimunka."

Ilyen volt még a szekrényünk (fél szekrény saját kulccsal) rendben tartása. Ezt bármikor ellenőrizhette a nevelőnő és a hálófelügyelő ötödéves lány is! A fehérneműt (ágyhuzat, alsónemű) pontosan kellett a fölső polcra tenni és szalaggal átfogni (rózsaszín, kék, sárga színűekkel.) A fölső ruhánk – kabát, blúz, köpeny – vállfán lógott, és a pongyolával betakartuk azt. Alul volt a papucs és a cipő, meg a szennyeszsák. Itt volt még helye a szappannak, fogmosási és egyéb tisztálkodási eszközöknek. Ha bármi az ágyon, a mellette lévő széken, vagy a mosdón maradt, még azon a napon a „Segély Egylet" tulajdona lett, és 30 fillérért lehetett onnan kiváltani.

Ez a fenti „Egylet" nem volt rossz találmány! Innen kaptunk tankönyveket 30 fillér/db/év áron! Csak első osztályban vettem használt tankönyvet, a továbbiakat a fent említett „Egyletből" szereztem be. Az elsős könyveimet – egészen véletlenül – az orosházi Laki Gizellától vettem meg. (Orosházán az Oktatási osztályt is vezette egy ideig Nyilasné néven. Előtte Macherné volt.)

Még a szekrényünk rendjéhez, jobban esztétikájához tartozott az ajtó belső része! Itt kapott helyet a kézimunkával díszített kefe- és fésűtartó, egy kis tükör,

és egy… fénykép! Ez lehetett családi, baráti, hozzátartozó, vagy többeknél egy jóképű fiatalember, akit valamilyen formában családtagnak tituláltunk – ha kíváncsiskodott valaki.

Tehát a sétára indított társaság – szombat kivételével – 65-70 fő közt volt, akit az éppen napos nevelőnő (Sass Mária, vagy Povázsai Edit) kísért a Vasút utcán, a Mangolba, az Erzsébet ligetbe, a békésszentandrási úton, vagy Nagymagyarország közepe (ez egy emlékhely a Körös-parton) felé kb. félútig. Mariska néni a saját elhatározását valósította meg, Edit néni sokszor elfogadta a mi javaslatunkat a séta helyének megválasztásakor. A Vasút utca hosszú volt és unalmas, a Mangolban lehetett (?) csenni egy-egy gyümölcsöt, szilvát, almát, vagy a földről kikaparni egy sárgarépát. Ezeket nagyon ritkán, és félve tettük – inkább heccből. Azonban a 4., 5. évesek SOHA! Szombaton más volt a helyzet: a Fő utcára mentünk, és aki akart, VÁSÁROLHATOTT! De ÉLELMISZERT, cukrot, csokoládét SOHA! Ide tartozott a cukrászsütemény és a fagylalt is! Legtöbbször csak a könyv- és papírboltot látogattuk, közülük is inkább Nagy Sándor üzletét. Ez volt legközelebb az intézetünkhöz és volt ott minden, amire vágyni merészkedtünk! Szokás (jó szokás!) volt: egymásnak születés- vagy névnapjára könyvet vásárolni. Barátnők, osztálytársak hárman-négyen vettük a könyvet. Aztán később azt végigolvasták a vásárlók is! Egyáltalán mit is vásárolhattunk volna a boltokban? Rövidáru jöhetett csupán számításba: cérna, tű, hímző- vagy horgoló-, kötőfonál, és ami a legfontosabb: stoppolófonál! Esetleg gumipertli, harisnya vagy zokni vásárlásra nem is emlékszem. Pedig erre, és még több jóindulatra, segítségre bátorítást, sőt, ajánlatot kaptunk Pillis nénitől.

Már többször is emlegettem kedves, egymást segítő kapcsolatunkat a Pillis, Klein, Boskovicz, Viski, Brünner zsidó családokkal! Pillis néni testvére Szarvason élt a családjával, és Walfisch néven rövidáru-kereskedésük volt a Fő utcán. Amikor édesanyámmal – még első évben – beiratkozni mentünk, náluk is tiszteletünket tettük, Ők pedig fölajánlották bármiféle segítségüket, közvetítésüket hogylétemről, esetleg betegségemről. Pl.: pénzt, árut adnak, ha szükséget érzek bármiben. Vettem is Náluk gumipertlit, és egyszer egy pár drapp vastag szálú harisnyát – amilyen kötelező volt!

Többször említettem az orosházi zsidók jó kapcsolatát – főként az evangélikus őslakosokkal. Volt ennek egy írásban kijelentett és naponta látott fő oka is! Kérem, nézzék meg a Petőfi Művelődési Ház folyosójára kitett régi orosházi fotókat és közöttük a zsinagóga képét! Rajta a fölírást! EGY AZ ISTEN! Ezen mondat nélkül a zsinagóga fölújítása hamis, nem eredeti, és senki sem tudja az épület „múltját" – a benne összegyűlők sorsát még kevésbé!

Megint más vizekre kalandoztam, pedig az 1943/44-es tanévben járunk, amikor már többször megszólaltak a szirénák, a sétáink is megrövidültek, az elhatározott kirándulást lemondták, a március 15.-i ünnepélyt lehetetlenné tette a LÉGIRIADÓ! Elsötétítés volt: az ablakokat fekete papírral vontuk be, villany csak a

legfontosabb helyen és időben éghetett! Mi ezt nem is vettük nagyon komolyan: sötétben emlékeztünk a múlt évek éjjelizenéire május elsejének éjszakáján. Megtörtént, hogy 3-4 zenekar is játszott egymás után. Aki adta, az ott állt; ha jó énekes volt, azt is szolgáltatta. Ilyenkor bejött a napos nevelőnő (hálóruhában, pongyolában), és velünk együtt igyekezett találgatni, hogy kinek szól a zene (a dal) és kitől! Azután az érintettnek fogadnia kellett: a függönyt elhúzva, égő gyertyával. Kiszólni az ablakon, vagy akár mutatnia magát: illetlen, közönséges dolognak számított!! Már csak „párnát forgattunk" sötétben András-napkor (november 30.), szó nélkül, férfineveket motyogva – hátha így megtudjuk jövendőbeli férjünk nevét. Azután a „cipőkirakás": végig a nagyhálón, ajtótól ajtóig- az utolsó cipő tulajdonosa lesz „először ARA" közülünk – így tartotta a FÁMA!

Igen, ezekről már csak beszélgettünk, közben az új tantárgyat tanultuk: HONVÉDELEM volt a címe, melyből osztályzat is járt 1–4-ig. Azt már a polgári iskolában tudtuk, hogyan kell eloltani – a padláson – egy gyújtóbombát, most már azt is tanították például, hogy milyen alakzatban repülnek a repülőgépek: 3 gép egy raj, 3 raj = 1 század! Ezenkívül elsősegélyt (élesztést) nyújtani, többféle kötést adni is megtanultunk! Ezek az órák lehangolók voltak, hiszen mindannyiunknak volt rokona, ismerőse, utca- vagy falubelije a fronton. 1944. március 31-én miniszteri rendelkezésre vége lett a tanévnek részünkre. Az 5. évesek még azután képesítőztek, évzáróztak, ugyanakkor mi, többiek csomagoltunk, sírdogáltunk, búcsúzkodtunk. Mindezt halkan és kulturáltan. Ez egy ilyen tanév volt: későn kezdődött, hosszú volt a karácsonyi vakáció; hiszen SZÉNSZÜNETTEL h o s z s z a b b í t o t t á k, a félévi (húsvéti) szünet lemaradt. Mindent el kellett vinnünk a hálókból, tantermekből, hiszen azokat katonai célra (hír szerint német katonakórháznak) vették igénybe. Mindeddig maradhattak ott összekötve, névvel ellátva a matracok (2. osztálytól már nekem is volt – ma is megvan), a szekrényekben csak a mosdótálak, és kancsók, az ebédlőben a saját evőeszközeink, abroszok. Most megtanultunk csomagolni, szállítani. Vasúton adtuk föl különböző nagy ládákban, fonott nagy kasokban az összes holminkat. (Eddig ezek a kasok, ládák a padláson voltak!) Mi, 3. évesek és a 4. évesek segítettünk az alsóbb két osztály tanulóinak, hiszen az 5. évesek a képesítővizsgára készültek. A szülőket értesíteni nem volt szabad, hiszen az föltűnést kelt a faluban. A csomagjainkat az intézmény kocsija vitte ki az állomásra és tehervonaton továbbították a címre. – Sokunknak ez volt az utolsó találkozása! Éppen 30-an voltunk akkor osztálytársak, közöttünk 10-en internátusban élők, majd csak összesen tízen jöttünk vissza a háborút követően. Nem volt örömünk a vakáció miatt, még az állomásra sem mehettünk ki csoportosan és egy napon, persze kíséret nélkül. Olyan „anyátlannak" éreztük magunkat! Biztos vagyok abban, hogy akkor váltam FELNŐTTÉ – még nem voltam 17 éves.

Itthon – Orosházán – nem találtam a helyem! A tanyára kiment ugyan a család, de nem lelkesedett egyikünk sem a hosszabb ott-tartózkodásért. Öcsém – aki ak-

kor volt tíz és fél éves – nem fogta még föl a háború közeledésének súlyát – boldog volt, hiszen az elemi iskolákat is idő előtt befejezték. A zsidókat gettózták a Táncsics Gimnázium helyén lévő „fadepóba," és a református templom melletti másik fatelepre. (Ezen a helyen ma egy üzlet, motorkerékpárbolt meg családi ház áll.)

Az előbbi helyre kerültek Pillisék és Kleinék, szerettük volna meglátogatni Őket hárman: édesanyám, a testvére, Ravaszné (Pusztainé Ravasz Ildikó édesanyja), no meg én. Annál is inkább, mert megtudtuk, hogy Pillis néni fölvágta az ereit! Kleinék pedig szomszédok voltak! NEM ENGEDTEK BE MINKET! Másnap vonattal mentünk ki a tanyára, és ott már az volt a hír, hogy MINKET IS OTT-TARTOTTAK a gettóban.

Nem jöttek levelek a frontról és helyből sem. Olyan hírek voltak a „levegőben", hogy „elviszik" MUNKÁRA A NÉMETEK azt, aki iskolába sem jár, és nem is dolgozik munkahelyen! Azután két ismerősöm „eltűnése" megerősítette a hírt!!! Ezért jelentkeztem „közmunkára" a községházán. Ekkor erősen működött már a „pontrendszer"és jegyrendszer élelmiszerre (kenyér, cukor, liszt, zsír, stb.) és lábbelire meg lábbeli-talpalásra bőr anyagból! (Marhabőr). A most élő fiatalok, de a középkorúak sem tudhatják ezt elképzelni!! A „Cukorkirállyal" dolgoztam egy irodában, vagyis ő állította ki a cukorjegyeket. (Erősen korrumpálható tisztviselő volt, azért nevezték „Cukorkirálynak".) Emlékem szerint egy évben egy pár cipő vagy talpalás járt mindenkinek. Az üzletekben fatalpú cipőt árultak, a „talpalást" pedig kerékpár külső gumival művelték. (Mellékesen: az oroszok megszállása után a kisebb malmok kerekeiről levágták a „hajtószíjat" – ami állatbőrből készült – és ezzel talpaltak meg csizmát, cipőt, szandált, papucsot.)

Amikor kiosztottam a bőrkészlet-jegyet – (mennyiség) – a jelentkezőknek, új beosztást kaptam. SZEMÉLYAZONOSSÁGI SZÁMOKAT „gyártottam." Először egyedül, majd ketten jártuk a hivatalokat és a várost Ács Juliskával. Juliska 4-5 évvel idősebb volt nálam, szintén a Zombai utcában laktak, és édesapjának a mestersége is ÁCS volt. A német megszállás egyik következménye (követelménye?) a személyi nyilvántartás bevezetése – amit igyekezett a Népnyilvántartási Hivatal velünk elvégeztetni. A Nyilvántartási Szám nagyon hasonlított – szerkezetében – a mai személyi számhoz. Vagyis szintén 11 számból állt: első az illető nemére vonatkozott (férfi: 1, nő: 2), a következő hat szám mutatta a születés idejét, az utolsó három pedig azt a számot, ami az Anyakönyvi bejegyzés SORSZÁMA volt. (0-val kiegészítve.)

Tudjuk, hogy 1898 előtt CSAK egyházi anyakönyv működött! Először tehát föl kellett keresnünk a nem Orosházán születetteket, és ha ez 1898 előtt történt, akkor a szülőhelyét, illetve annak azt az egyházát is, ahol az illető születését bejegyezték. Erre a célra levelezőlap-nyomtatványt állítottunk ki! A helybeliekhez elmentünk, miután a lakcímnyilvántartásból kikerestük a bejelentett lakását. Főnökasszonyunknak – Tobak Editnek – napi jelentést adtunk, Ő pedig mindig kijelentette, hogy ez „bizalmi munka, erről nem kell senkinek beszélni!" (Mintha még föl is

esketett volna a titoktartásra. – Ez nem biztos!) Ezen járkálás közben ismét ért egy csalódás – vagy csak a „való élet" tudomásulvétele? Bekerültünk egy „nyilvánosházba" a Bercsényi utcán. Itt kocsma nem működött, mint Király kocsma hasonló intézményénél. (Megjegyzem, hogy a harmadikat és lakóit 1949 januárjában írtam össze az akkori NÉPSZÁMLÁLÁSKOR: CSILLING kocsma volt a közismert neve, a Felső temető tájékán.)

Nem emlékszem, hogy ezért a munkáért mennyi fizetés járt, csupán igazolni tudtam a tényét és a szolgálati időmbe beszámítódott. 1944. szeptember 1-ig voltam „hivatalnok", ettől kezdve vártam a „behívómat" Szarvasra. HIBA!

Nem indult be a tanév! Hiába vártam – vártuk – Orosházán nyolc-tíz Szarvason tanuló iskolatársammal – a negyedik évfolyamon pedig egyedüliként. Tankönyvünk nem volt, a háborús viszonyok miatt beszereznünk sem lehetett. Naponta többször is volt légiriadó, néztük az utcán – csoportosan – a „hadi alakzatban" fölöttünk átrepülő 9-12-15 ezüstösen csillogó angol–amerikai repülőgépeket. Olyan hangot produkáltak, ami az alattunk lévő földön érződött: mozgott, döngött a levegő, a föld, és mi is! A házat részben a magyar katonák lakták, századirodát rendeztek be. Napiparancs-kiadás, futkározás, fronthelyzet!

Kimentünk a tanyára. Egy hónap alatt (1944 szeptembere) megfordultak a tanyán: Németh István szociáldemokrata elöljáró (?), szabómester, később Orosháza bírója, majd első polgármestere. Becsületes, segítőkész, igazán JÓ EMBERNEK ismertük Őt. Nálunk töltötte azt az időt, míg fennállt a lehetősége a németeknek meg Szálasi híveinek a szocdem. pártiak összeszedésére, elhurcolására. Aztán ott volt édesanyám testvére 2 éves kislányával, Ildikóval (Pusztainé Ravasz Ildikó). Majd az anyja visszajött Orosházára, Ildikó pedig hajnalig sírva kiabált folytonosan: É-DES-A-NYÁM! Rémisztő volt hallgatni a már kifulladt gyerek kiabálását. Akkor jött Kádi néni – a mosóasszonyunk – lányával, a kb. 15 éves Jutkával. Féltek a légiriadó alatt. Majd apai nagynéném: Sz. Szabóné Hajdú Katalin, 15 éves Éva lányával ugyanazon okból hagyták el Orosházát, mint Kádi néniék. Szeptember végén, október első napjaiban csendesebb lett a hadi helyzet. Románia már – áruló módon – kapitulált, mi pedig békekötésben reménykedtünk. Orosházára jöttünk-mentünk, de csak gyalog és vonattal. A lovakat éppen úgy kifogták a kocsiból és elvitték – vagy jobb esetben kicserélték „lehajtott" katonalóra – a magyar hadsereg katonái is, mint később az orosz vagy román megszállók.

A munka ugyanaz volt, mint „békében." Ősz volt – szilvalekvárt főztünk az alsó konyhában nagy rézüstben. Közben hangosan olvastam egy orosházi „poéta" tollából: „anyám tanított meg az utcát szeretni…" Édesanyám kivette a kezemből és bedobta a katlan tüzébe. Valahogy akkor ébredtem rá, hogy a háború elérhet a tanyáig is! Édesapám mindig csendes és türelmes volt, ekkor sem szólt, azért megértettem, hogy komoly a helyzetünk. Elkezdett bennünket – öcsémmel – tanítgatni az internacionáléra oroszul, kezembe adta Tolsztoj Háború és békéjét. Olvastam még éjjel is, a paplan alatt zseblámpával. Azután október 4-én vagy 5-én

édesanyámmal Orosházára jöttünk megnézni nagymamát, a lakást, a szomszédokat, Ravaszékat (édesanyám testvérét, és „Ildi babát"), megtudni, mit hozott a posta, stb. Édesapámmal megbeszéltük, hogy pénteken (október 6-án) du. 2-3 óra tájban találkozunk a pusztaszenttornyai „KÖR"-nél. (Olvasókör? Gazdakör? Nem tudom a pontos meghatározását.) Kocsival jön elébünk az öcsémmel együtt; így csak a fele utat tesszük meg gyalogosan. NEM ÍGY TÖRTÉNT!!!

Orosháza, 2014. szeptember 13 (szombat) éjjel

6. Tanítónő „kisasszony” – állás nélkül

1946 júniusában – Borza gróf uzsonnája és saját évzáró bálunkon való részvétel nélkül – jöttem – illetve hozott – édesapám haza Orosházára, minden ingóságommal együtt.

Édesanyám bátyja – Ravasz István bácsi – már régóta fülembe tette a „bogarat” velem kapcsolatos elképzeléseiről. Azaz: gyermeke nem született, jó állású gazdálkodó volt, mindig újított valamit a szigorúan vett földművelésen kívül. Pl. amerikai mogyorót termelt, két óriási fekete bivalyt vásárolt. Ezek keveset ettek, nem válogattak a takarmányban, és nagy erővel rendelkeztek. (Igaz, lustán mozogtak!) Most pedig legalább 10-12 kat. hold földjét gyümölcsfa-csemetével ültette be. Két-három fajta almát és meggyfát (csemetét) ültetett a tanya környéki földjére. Kiszámította: ha én három-négy év múlva elvégzem a Kertészeti Főiskolát, akkor tulajdonosként élhetek vele, vagyis nekem adja a gyümölcsöst; ami addigra már termőre fordul. Öcsém nem jöhetett számításba örökösként, hiszen ő mindig és csakis állatorvosi munkára vágyott! A két Ravasz unokát sem a földművelés, gazdálkodás érdekelte. Nekem tetszett az ötlet, a föld jó minőségű és közel van a műúthoz meg a vonatmegállóhoz is – megpróbálom! István bácsi a tanulmányi költségek egy részét is vállalta – hiszen öcsém taníttatása még a szüleimre hárult.

Benyújtottam a kérvényemet és egy pár héten belül megjött a Kertészeti Főiskolától és az Áchim András Népi Kollégiumtól is a kedvező válasz. A nyarat ekkor is a tanyán töltöttem – természetesen munkával. Gazdaságunkat nagyon megviselte a háború. Pl. a jó lovainkat elvitték, ha esetleg „csere” történt, azok az állatok a legjobb takarmánytól sem erősödtek, munkabírásuk gyenge volt. Megesett, hogy a ló nem tudott fölállni, ha nagy nehezen mégis megtette; akkor két rúddal felkötötték a gerendára, nehogy lefeküdjön. Így azután édesapám a testvéreinek mindeddig művelt földjét mások javára lemondta. Pedig volt egy közös traktorunk, de az ahhoz való üzemanyag „hiánycikk” lett! Mindehhez hozzájárult édesapám betegsége – amiről csak későn vettünk tudomást. Már az orosházi házban működött a kis „háztáji gazdaság” két tehénnel és két lóval, no meg disznók, baromfik, méhek voltak a nagy udvaron, istállóban, ólakban.

Szeptember első napjaiban Budapestre mentem beiratkozni és a tanévnyitón megjelenni – ahogy az illik. A népikollégiumi helyet egyelőre nem foglaltam el, mert nagyon szerettem édesapám testvére családjánál lakni, hiszen ott négy fiú

unokatestvérem volt. A két kisebbel játszottam, a két nagyobbal sétálni mentem a még mindig romos Budán. A megadott időpontban megjelentem a tanévnyitón, a Szent Imre Herceg utcai Kertészeti Főiskola udvarán, illetve az irodában. Csoda módon elemi iskolai fiú osztálytársaimmal és tanítóképzős lánnyal is találkoztam itt. (Elemiből Pusztai Ernővel, képzőből Kovács Ilonkára emlékszem.) Talán éppen csak megismertük egymást, és többé ott nem is találkoztunk. „Hazamentem" a Lövőház utcába (a Széna térből nyílik), és a két kisebb unokatestvér magas lázzal az ágyban sírdogált. Az orvos kijelentette, hogy sárga cédulát kell az ajtóra ragasztani, mert a skarlát súlyos és ragályos betegség. Majd nekem is elmondta: nem vagyok bejelentve, így nem maradhatok a lakásban, azonnal utazzak haza… hátha így megúszom a fertőzést. Ezt tettem, de nem „úsztam meg"! Dr. Pálka Lajos (doktor bácsi) azonnal kitranszporált az ún. „Járványkórházba". Ravasz Frici unokabátyám egylovas „őstragaccsal" szállított oda. Járványkórház: a jelenlegi kórház legrégebbi épületei: a bejárattal szemben és jobb oldalt. Az előbbi épület (ma talán pszichológiai osztály) SZEGÉNYHÁZ volt és az evangélikus „kedvesnővéreknek", vagyis személyzetének lakóhelye, meg még egyben a konyha funkcióját is betöltötte. Itt helyezték el a falu – mozgásban és gondolkozásban akadályozott – szegényeit. Bizony voltak elég sokan, közöttük egy fiatal nő, akit az orosz „fölszabadító katonák" dobtak le egy autóról. Senki sem tudta, honnan hozták, ki ő. Pedig mindenki szeretett volna az agyába, lelkébe látni, hiszen a beszédet – látszólag – értette, és testkultúrája is jobb életvitelt mutatott. Vojna, vojna – háború, háború –, és ezzel becsuktunk ajtót, ablakot! Hiszen számtalan ilyen eset fordult elő kis hazánkban.

Három nővérre emlékezem, akik egymás között osztották be a munkát. MINDEN házi munka az övéké volt! Gondoljunk a gáz, mosógép, porszívó és egyéb eszközök teljes hiányára! Sokszor villanyáram, tüzelő, szén, tűzifa sem volt. Nem beszélve a zsírról, cukorról, lisztről stb-ről. Húst akkor láttunk (ettünk) hat hét alatt, amikor az intézmény egyetlen lovát – mert öreg volt – le kellett vágni. Ápolója – egy férfi – el is ment, mert nem fizette senki. Megszűnt a munkája, így a bevásárolt élelmiszert is a nővérek hozták el.

A másik épületben – ma rehabilitációs osztály – kaptam helyet ill. ágyat egy kb. 10-12 személyes hodályban. Sem kimenni, sem ablakot nyitni nem volt szabad. Láthatás: semmi, csak a vasráccsal ellátott, csukott ablakon át lehetett beszélgetni! Karola nővér, az egyik ápoló elmondta: minél idősebb valaki, annál súlyosabb tünetekkel jár ez a „gyermekbetegség". Igaza volt, mert a szomszédaink – egyik oldalon egy kétgyermekes, kb. 26-28 éves asszony, másfelől egy 50-60 éves testi fogyatékos bácsi a Luther utcából (Baki bácsi) – elmebetegként viselkedtek, így külön szobákban helyezték el őket! A mi termünkben én voltam a legöregebb (19 és fél éves), volt még két gimnazista lány, a többiek pedig „apróságok." Ravasz Magda – később Dr. Fehér Dezsőné – sírdogált az elveszthető tanév miatt, úgy tudom bepótolta a tudnivalókat, és időben, jelessel érettségizett. Megmaradt vele a jó kapcsolatunk továbbra is. A fiúk másik – távolabbi – lakhelyet kaptak, itt öcsémnek

egy jó barátja – Kovács Imre – gyógyulgatott. Emlékeim szerint évet vesztett ezzel a betegséggel. Az élelmezésünk krumpliból és főt tésztából állt. Mégis nőtt a súlyunk, gondolom, az állandó fekvés miatt. Hat hétig tartott ez a „kúra"!

Így kimaradtam a főiskolai képzésből, sőt, lemaradtam egy amerikai útról is! Ti. Amerikában élő rokonaink kértek, hogy telepedjek le náluk. Ehhez tudni kell, hogy Hajdú nagyapám négy lánytestvére „vándorolt" ki még az első világháború előtt. 1930-ban egyiknek az unokája Magyarországon lett egyetemista egy pár szemeszteren át, én pedig akkor hároméves „aranyos" kislány voltam! Eszébe jutottam és már küldte is a hajójegyet. Így nem csak a kertészeti főiskoláról, de az amerikai tengeri utazásról is lemondtam. Mire hazahoztak, édesapám a szegedi klinikán feküdt. Betegsége talán prosztata gyulladás, vagy rák – ezt még akkor nem tudták kivizsgálni.

Még egy családi szomorúságot kihagytam: 7-8 hónapos keresztfiam (unokanővérem, Ravasz Magda és Zoltai István ev. gimn. tanár) gyermeke meghalt, tüdőgyulladásban. Nem volt tüzelő, megfázott, és antibiotikum akkor még nem segíthetett – nem volt. A mostani Dózsa Gy. utcában laktak (akkor Terényi utca) a kétemeletes, nagy lakóház helyén, ami a Hajnal utcára befordul. Ugyanilyen alakzatú volt akkor is, csupán földszintes formában és olajzöldre festve. A ház sarkát (Hajnal utca – Dózsa utca sarok) egy nagy lyuk éktelenítette – valamilyen háborús lövedék helye –, így a lakás örökösen hideg, huzatos volt. A kisfiú temetésén sem lehettem ott. Édesapám Szegedre utazása sem volt egyszerű: unokatestvére, vitéz Hajdú József ismerős ember volt Szegeden orvosi körökben is. Ő kísérte és helyezte el a klinikán. A Tiszán még nem volt híd: a folyónál megállt a vonat, az utasok vagy csónakon, vagy orosz, ún. „pontonhídon" (úszóhíd) mentek át, majd a túlparton ismét vonatra ülve folytatták az utat Szegedre. Édesanyám is így járta ezt az utat hetente egyszer-kétszer is. Minden útra mindig vitt egy-egy fölpucolt, kb. hathetes malacot. Érdekes világ volt akkor! Pl. a híres orosházi állatvásáron megtörtént, hogy az el nem kelt választási malacot „szélnek engedték"! Nem volt mivel etetni! Édesanyám látta, hogy a szegedi gyógyintézményben is milyen hitvány a betegek, az orvosok és a személyzet ellátása – nálunk pedig születtek, nőttek a kis jószágok, kereslet nem volt rá, így minden alkalommal egy malaccal lepte meg a konyhát vagy az orvost. (Pénzt nem fogadtak el!) Édesapám egyedül volt egy kis szobában, majd betettek egy másik vaságyat édesanyámnak ti. egy nap nem lehetett megjárni Szegedet. Csak néha, ha az oroszok megengedték a komp, vagy a pontonhíd használatát.

Otthon, a Zombai utcán Juliska a fiával, Lacival és nevelt lányával, Ágival foglalta el a háziasszony szerepét. Régi bútordarab volt nálunk: bármi baj vagy öröm volt a családban, Juliska tettre készen megjelent! (Életem leírásának valamelyik szakaszában kapcsolatunkat részleteztem.)

Kórházból kijövet – a sok fekvés után – gyakorolnom kellett a járást és kerékpározást. Majd édesanyámmal Szegedre utaztunk – egy „megkopaszodott" malac

társaságában. Még a Tisza vizén gyalog mentünk át, visszafelé már – harmadnap - a hídon közlekedett a vonat. 1946. október hónapjában történt ez! Az ún. „pontonhíd" a víz felületén sok kis „csónakból" állt, rajta a deszkapalló. A víz hullámát – de akár a legkisebb mozgását is – éreztük a lábunk alatt. Valóban a „vízen jártunk" – kapaszkodó nélkül. Ha valaki megszédült, beleesett a Tiszába, voltak mentőcsónakok a kiemelésükre. A klinikát nemrégen adhatták vissza az oroszok, mert mindennap irtották az apácák a vaságyak réseiben megbújt poloskákat!

Két nővér nevét jegyeztem meg: Valfrida – magas, erős hangú és akaratú nő volt, és Maurella, aki valamivel alacsonyabb és engedékenyebb. Még a szabályos r. k. apácaegyenruhát viselték, hatalmas fehér „főkötővel". Ez inkább kikeményített habfehér „szárnyakra" hasonlított. (Hogyan lehetett ezeket tisztán, gyűrődés nélkül karbantartani? El sem tudom képzelni!) Az egész klinikán apácák dolgoztak; nem csak ápolóként. Főztek, takarítottak, műtéteknél altattak, kiszolgáltak, stb. Orvos nem volt köztük. A legfelső (?) emeleten laktak, többen egy szobában, de az ágyakat fehér függönnyel választották el egymástól. Ott volt a kápolnájuk is. Egyszer Maurella fölhívott bennünket és megmutatta az „otthonukat". (Hasonlított a mi szarvasi intézeti ellátásunkhoz.) Szóval, édesapámat itt megoperálták és legalább két hónapig kezelték – ma egy hét után hazaküldik az így műtött férfiakat.

Nagyon erőtlen volt, fájdalmakról panaszkodott, csövek álltak ki a testéből, egyszóval szenvedett! A szobájában aludtunk édesanyámmal egy külön vaságyon, amit Valfrida nővér „poloskátlanított" – hiába! Édesanyámat reggelre összemarták ezek a „ragadozók", ahogy a plafonról estek le hozzánk. Édesapám és az én vérem nem kellett nekik! Visszautazva Orosházára már úgy állt a Tisza-híd, hogy a vonat közlekedhetett rajta – hála Istennek!

Édesapám műtétjét és minden kezelését fizetnünk kellett, hiszen csupán a bejelentett dolgozók kaptak ilyen-olyan orvosi és kórházi kezelést. „Magánvállalkozó" – így a gazdálkodó ember – sem részesült orvosi vagy kórházi juttatásban. Pénz után kellett járnom visszajövésemet követően. Eladtam egy tehenet (akkor már csak kettő maradt, és egy borjú). Majd szalmát, meg hereszénát tettem pénzzé. Egy zsidó kereskedő adott előleget, amikor elmondtam családom bajbajutását. Aztán a 13 éves öcsém és Juliska 15 éves fia realizálta az általam kötött üzletet. Telt-múlt az idő, Juliska még velünk maradt, mert édesanyánk sokat volt úton Orosháza és Szeged között, öcsém pedig nekem nem fogadott szót, így szükség volt az „anyai" szigorra, amit Juliska biztosított. (Ekkor történt az a „baleset", hogy félévkor testvérem egy tárgyból – latin nyelvből – elégtelen osztályzatot kapott.)

Eljött az Erzsébet-nap, 1946. november 19. Nagyon szerény ebédünk volt: grízes tészta. Ezt az ételt Szarvason úgy meguntam, hogy soha-soha nem akartam többé látni sem! Hiába… a szükség ezt hozta! Délután rosszul lettem, gyomorgörcsöm lett, állni, menni is alig tudtam. Mindegy; elvánszorogtam a legközelebbi orvoshoz, Dr. Pálka Lajoshoz, aki még arra a napra kitűzte a vakbélműtétet. Megkérdeztem, mennyibe fog ez kerülni. Megállapodtunk 8 napi bennfekvés-

sel az ő magánkórházában, és 840 Ft költségben. Otthon aztán Juliskával összeszedtünk párnát, paplant ágyneműt, hálóruhát, törölközőt és VÁGOTT FÁT – tüzelőnek. Öcsém tolta el targoncán ezeket a kórházba, én pedig menegettem mellette. Már besötétedett, amikor célba értünk, a kórházban pedig készenlétben várt rám Dr. Jároli Nándor „háziorvosunk" és Dr. Kari István, akiről úgy tudtam, fogorvosként dolgozik. Egyetlen fizikai dolgozója volt ennek a kis magánintézménynek: Rózsika. Ő takarított, felügyelt, injekciózott, asszisztált stb. Csupán az éjszakai nővéri munkát nem vállalta. Kosztunk nagyjából azonos volt a Pálka család menüjével – egy konyhánk volt, amit a főorvos úr édesanyja (Pálka néni) irányított.

Beérkezésemkor azonnal kaptam egy injekciót, amitől határozott jókedvvel feküdtem föl a műtőasztalra. Utolsó gondolatom ma is eszembe jut: „mi történik, ha műtét közben kialszik a villany?" Ez a gondolat nem volt idegen az akkori állapotoktól! Naponta előfordult több-kevesebb áramszünet – most nem történt meg!

Az ágyban ébredtem föl, két csővel a hasamban, amin keresztül eltávozott, ami nem oda való. Ezeket naponta kihúzta a doktor úr, aztán a csapnál kimosta, majd visszahelyezte! Hihetetlen fájdalommal jár, ha az ember hasában matatnak! A Penicillin, de még az egyszerűbb gyógyszer is hiánycikk volt. (Bocsánat, a penicillint még föl sem fedezték.) Az első éjszakát a mosókonyhában töltöttem, ti. a kórház jó hírét rontottam volna esetleges „látványos" halálommal. Éjszakai ügyelet nem volt ebben a magánkórházban, azt a családnak kellett biztosítania. Édesanyám Szegeden, helyette Juliska a három gyerekkel és a jószágokkal, nagyanyám 80 éven felül volt, Ravaszné (nagynéném) nem vállalta, mert valamikor súlyos véleményeltérése volt Dr. Pálka főorvossal. Apai nagynéném – Szabóné Hajdú Katalin – töltötte velem az első éjszakát. Megértem a reggelt, és telefon vagy távirat hívta haza édesanyámat az egyik beteg mellől a másik beteghez.

Mondanom sem kell, hogy a kialkudott 8 napi kezelésből 3 hét lett és ezer forinton fölötti fizetnivaló. Ráadásul még egy lyukkal a hasamon távoztam a kórházból, ezért egy haskötőt kellett csináltatni és 2-3 naponként visszajárni kezelésre az orvoshoz.

Közben édesapámat kiengedték a klinikáról – nagyon-nagyon gyenge állapotban jött be hozzám – még a kórházba – egyenesen az állomásról jövet, fiákerrel! Ilyen legyengült állapotban, tartozásokkal terhelten léptünk át az új, a 1947. évbe.

Juliska is hazament a családjával; a Fenék utcában – bérleményben laktak. (Most valami más nevét viseli ez az utca – a Kohán Gy. utcából nyíló zsákutca.)

1947 tavaszán megállapította a Jarolin dr. bácsi, a háziorvosunk, hogy édesanyámnak több „csomó" van a bal mellében! Májusban megoperálta Pálka doktor bácsi, a szokásos asszisztenciával. Fölvágták a fél oldalát, a hóna alját, a felső karját – így talán az „írmagját" is eltávolították a „rák"-nak. Édesapám sokáig gyengélkedett, soha nem lett oly erős és munkabíró, mint régen volt. Ugyanakkor az én fiatal szervezetem jól bírta a strapát és átvettem a háztartás minden gondját és dolgát!

A jószágállományra úgy emlékezem: két „elhasznált" ló, meg két tehén az istállóban, a borjú már felnőtt. Az egyik tehénből ketten húztuk ki a bocit az öcsémmel, mert szüleink éppen nem voltak otthon. Disznó, malac, kacsa, pulyka is nevelkedett a baromfiudvarban, nagy veteményeskert volt az udvar végén, meg néhány család méhecskét is hozott már akkor édesapám a tanyáról. Egyszóval: sok-sok dolgom lett hirtelen. Tehenet fejni már régen megtanultam – most gyakorolhattam is! Mégis… szüleim úgy gondolták, jó volna egy férfi (fiú) segítség a lábas jószágok körül. Juliskáék nem értek rá, mert Lacit kovácsinasnak szerződtették a Komlósi utca (ma Bajcsy-Zsilinszky utca) végén lévő mesterhez. Mégis, Pestre kerülve egy bútorgyár igazgatója lett! Apja utáni jó származása, no meg pártállása tette ezt lehetővé. Nagyon fiatalon halt meg!

Egyszóval hozzánk került egy 15-16 éves fiú (Miska) a Rákóczi-telepről. Munkaköre: vizet hozni a konyhára (vezetékes víz csak 1973-ban lett a házban), az állatokat az udvari gémeskútból vízzel ellátni és a „lábasjószágokat" megetetni. Reggel öt órakor keltettem Miskát, mert hat órakor mentem fejni. Igen, de a fiú visszafeküdt és alva találtam Ilyenkor a tehén nem adta le a tejet, pedig hét órára jöttek a „kuncsaftok" a tejért. Így Miskának „kitelt az ideje", vagyis hazaküldtem. Azután édesapám állt be segíteni – így meg minden munka lassan haladt. Munka, fáradtság – mégis összejöttem Kardoskúton egy pár mezőgazdasági iskolában előadó pedagógussal. Így: egyik szarvasi osztálytársamat már 1946 szeptembertől kinevezték tanítani egy Kardoskút közelében lévő tanyai iskolába. (Tanügyileg az iskola Vásárhelykutashoz tartozott.) Ez egy „Klebelsberg tanműhely" volt. (Sok minden történt vele azóta, de… szétverni sem lehetett!!!) Édesanyával költözött ki Moravcsik Ida barátnőm egy tótkomlósi iskola pedagóguslakásából. Ti. édesapja is tanítóként működött korai haláláig Komlóson, testvére pedig a 2. világháború áldozata lett – pilótaként.

A fiatal tanító néni magasságával és súlyával nem tűnt ki – az 5–6. osztályos gyerekek közül! Jó hely volt ez, mert egy kis gazdaságot teremtettek maguk körül. Volt csirke, kacsa, tyúk, pulyka; a kertben: zöldség, gyümölcsfa stb. Bejártak pl. templomba Kardoskútra, meg a vegyesboltba is. 1948. év telén történt, hogy az Orosházi Felső Mezőgazdasági Iskola tanárai Ezüst- vagy Aranykalászos tanfolyamot tartottak Kardoskúton, (meg egyéb falukban is.) A tanfolyam végén – a vizsgák után – pedig bált rendeztek, ahol a falu és a környék tanyasi lakói vacsorával, mulatsággal fejezték be a „tanévet". Ide hívták meg Idukát – ő pedig engem. Itt ismertem meg egy pár jó táncos mezőgazdászt, akik révén kialakult egy kis társaság. Jött a tavasz és a nyár: így jöttünk össze kizárólag szombat esténként Gyopároson, a Községi Vendéglőben. Élő cigányzenekar húzta a tangót, keringőt, foxot és természetesen a csárdást is. Lehetett vacsorázni, italt rendelni – mindez a szabadban történt egy kivilágított, nagy teraszon. Belső táncterem is működött a téli időszakban. Ott nem jártam sosem, mert a kisvonat csak nyáron működött. Ez egy külön kis csoda volt az akkori nagy faluban! (Akik megszüntették, úgy gondolták: kisvonat nélkül VÁROS lesz Orosházából! BADARSÁG! Nem részletezem

ennek a járműnek a milyenségét, mondhatnám: „báját" – hiszen ezt többen leírták jó párszor. Mi is ezt a járművet használtuk ki- és visszajövetelre. Az utolsó járat szombaton és vasárnap éjfélre ért Orosházára. Megtörtént, hogy gyalog jöttünk visszafelé – mert jólesett a séta. Kerékpárral nem közlekedtünk – hiszen ünnepi ruhában nem illett biciklire ülni. Kb. hét-nyolc férfi, állásban lévő nőtlen tanárok, doktorok, illetve barátaik és még mások jöttünk így össze ugyanennyi lánnyal (érettségizettek, munkában lévők.) Ez amolyan „párkeresés" lehetett a mai szemmel nézve. Táncoltunk, beszélgettünk, néha danoltunk – ha valakinek a fülébe húzta a cigány. Csak sört ittunk, soha nem vacsoráztunk itt, és közülünk nem ivott senki sem bort, vagy erősebb italt. A társaság nagyon tudott „viselkedni." Ezek a szombat esti együttlétek olyan „mustra-félék" voltak. „Válogattuk" egymást, „válogattak" minket, lányokat, mi pedig viselkedésünkkel választottunk. Persze finoman, udvariasan! Egyszer egyik, máskor másik fiú kísért hazáig, bár volt úgy, hogy együtt mentünk, és a legmesszebbre lakó lányt hazáig gardíroztuk. Azért negyedik-ötödik alkalomra „letesztelt" ez a kapcsolat, vagyis ki kivel sétál, táncol, beszélget. (Stb. nincs! Még puszi sem, legföljebb kézcsók.) Így történt velem is: Dr. B. K. kísérgetéséből, látogatásaiból lánykérés lett, szüleivel együtt jött „megkérni" a szüleimtől. Nekem gondolkozási idő kellett. Családom minden tagja – a tágabb rokonságot is beleértve – RÁBESZÉLT. Igen – van ilyen! „Mindkét szülőd beteg, ki tudja, meddig élnek, öcséd még gyerek, állásod nincs, öcsédnek még gyámot kell kirendelni – kit bíznak meg? Keresztapádat? (Dr. Borcsiczky D. ügyvéd.) Hiszen a saját gyerekeit sem szereti igazán!" – Hallottam mindenkitől. Így aztán megtörtént az eljegyzés a Zombai utcán, az alsó lakás utcai szobájában. Ott voltak mindkettőnk szülei, és mindkét részről 1-1 unokatestvér a párjával. Részemről Ravasz Frici és felesége, Donauer Irma, vőlegényem első unokatestvére és annak felesége, Csiszár Katalin. Keresztanyám és Juliskánk sütött-főzött, közben megjelent Fassang Árpád és felesége (csak úgy, barátságból) – mert éppen Orosházán jártak. Mondanom sem kell, hogy Juliskánk újra nálunk lakott a fiával. Mi volt az ebéd? Volt-e ital? Semmire sem emlékszem! Talán egy torta története jut eszembe: nagy virágkosarat ábrázolt, benne ugyanebből az anyagból levő virágokkal. Valaki az asztalnál megfogta a tortakosár fogantyúját – hogy arrébb tegye – és összeomlott (összetört) az egész tortakollekció.

Később mondták: ez nem volt jó jel!

Édesanyámnak sugárkezelésre kellett járnia; először a gyulai, majd a hódmezővásárhelyi kórházba. Egyedül ezt az utat – különösen visszafelé! – nem engedte, nem ajánlotta egyik orvos sem! Így együtt mentünk-jöttünk vonattal. (Akkor még autóbuszt esetleg csak filmen láttunk!) Ezt nem volt egyszerű megoldani egy héten kétszer-háromszor. Ki kísérje? Hát én! Édesapám már ezt-azt ellátott a „minigazdaságban", Juliska meg a háztartást vezette, öcsém gimnáziumban, Laci kovácsműhelybe járt, Ágit – Juliska nevelt lányát – pedig elvitte egy család-

tagja (talán az anyja vagy a nagynénje) Túrkevére. (Róla majd később számolok be.) Vásárhelyre szívesebben jártunk, mert Hajdú nagymamám sógornője (később kerül ő is ezen beszámolóba – hiszen nagyon közel állt hozzánk) ott élt. Megtörtént, hogy nála aludtunk, ha egymást követő napra osztottak be kezelésre. A főutcán lakott, egy emeletes ház első emeletén: Daubner Lajosné, Stefny Alojzia volt a neve.

Mindezen bajokhoz még hozzájárult öcsikém kórházba kerülése. Kis műtét volt: lóról történő leesés miatt – Dr. Mlinarics J. magánklinikáján (Ady E. utca, a mai tüdőgondozó). Be kellett „stoppolni" a fölső lábszárát. Vőlegényemet is műtötte Pálka doktor úr, de soha nem tudtam meg, miért! Valamit mondott erről munkahelyi főnöke – amit nem értettem, de azt igen, hogy beteg! Többször haza kellett vitetni a munkahelyéről! Betelt a pohár! A gyűrűket, egy pár fülbevalót és a könyvet visszacseréltük (Szabó Lőrinc verseskötetét), aztán csak 10-12 év múlva találkoztunk – egy szakmai konferencián – akkor sem volt mondanivalónk egymásnak.

Állást kerestem: 25-30 helyre pályáztam, írtam kézzel a kérelmeket, életrajzokat. Több helyen voltam a környéken: Vásárhelykutas, Nagyszénás, Csorvás illetve ezen községek tanyavilága. Voltam olyan tanyasi iskolában, ahol az „elődöm" elmeosztályra került, mert iskoláját ősszel körülvette a víz, se be, se ki nem volt járható a puszta. Majd a tanyasi lakosság mentette ki, hiszen étlen-szomjan, egyedül élő fiatal nőről volt szó. Dombon állt egy régi típusú iskolaépület, és messze tőle tanyák. Elöljáróban közöltem a kérvényemben, hogy már van némi gyakorlatom, hiszen 1944–45. évben, sőt 1947-ben is helyettesítettem; ez utóbbi a Szalmapiac téri evangélikus I–II. osztályban történt. Ravasz Feri unokabátyámat helyettesítettem, míg ő angol nyelvvizsgákra készült, majd teljesített Szegeden. Ez I –II. vegyes osztály volt 60-70 gyerekkel, nevelői lakással (legutóbb idősek otthonaként működött, ma: semmi). A teret is beépítették, nem tudom, milyen néven szerepel a térképen.

Augusztus utolsó napjaiban megjelent az Orosházi Újságban (lehet, hogy más elnevezése volt) három- négy orosházi iskola, illetve az oda kinevezett tanítók neve, közte az enyém is, Szántómajorhoz illesztve. Már mentem is a tanácsházára a nekem szóló értesítésért. De ilyen nem volt! Inkább kitesznek Pusztaszenttornyára a Kálmos-féle iskolába – mondta az osztályvezető. Ez egy régi fajta tanyasi iskola, édesanyám és négy testvére is itt végezték az 1–4. osztályi tanulmányukat. (Az 5–6. osztályt már Orosházán, a nagyszülőktől járták.) Kálmos Miska bácsit, fiát, lányát nagyon jól ismertem, hiszen Magda lánya akkor volt ötödéves prepa Szarvason, amikor én elsőéves. (Jó lenne, ha ezekről a tanyasi iskolákról is írna valaki egy összefoglaló dolgozatot! Nekem hiányzik!) Miska bácsi örömmel fogadott volna, de… nem volt meghirdetve az állás, és nem is volt rá igény. Azért ott maradtam a tanévnyitón. Másnap, amikor már elkeseredésem a tetőfokán volt, megjelent nálunk Imre bácsi (Kristóf Imre az Állami Iskola – ma Vörösmarty

M. Ált. Isk. iskolaszolgája – ma nem tudom, hogy hívják ezt a tisztséget), azzal az üzenettel, hogy keressem föl – még ma – az igazgató urat, Kadocsa Oszkárt. Mindez csak „szóban" történt, írás nélkül. Bizony, reszkető inakkal igyekeztem eleget tenni a hívásnak.

A földszinten volt a nagy alapterületű iroda egy hosszú asztallal, székekkel – itt tartották az értekezleteket a kb. 10-12 pedagógusnak. Az ajtóval szemben – két ablak között, a falnál, egy nagy íróasztal mögött ült az iskola mindenható Ura és Parancsolója: az Igazgató Úr! A másik fal mellett, jóval kisebb asztalt foglalt el egy írógép előtt a helyettese: Sitkei József (a Zombai és a Veres József utca sarkán laktak feleségével, Szél Ilonkával, annak édesanyjával, három, majd négy gyermekükkel – „kihaltak" a házból, talán 10 éve üresen állt!) Szél Ilonka édesapja volt Orosháza első mérnöke, aki egyben Községi Tanácstag volt – katolikus ember létére! (Ezt is témaként ajánlanám az Orosházát szeretőknek, tisztelőknek.) Ó, de elkalandoztam – nem először!

Kadocsa igazgató úr elébem jött – miután Imre bácsi bejelentett –, és karosszékben foglaltam helyet, mert így „kérte". Beszélgettünk, hogy miről, akkor bizonyára fontos volt, ma már kiment az emlékeim közül. Az alábbi jelenetet viszont nem felejtettem el: kopogtak az ajtón, Igazgató Úr jó hangosan mondta: „Szabad!" Egy férfi tanerő jött be, és felénk tartott. Jött volna tovább is, de megszólalt Igazgató Úr: „Kolléga Úr, mondtam: hogy BEJÖHET, de azt nem, hogy ide jöjjön!" A 30-40 év közötti, magas férfi megtorpant és hátrafelé menve állt meg ismét az ajtónál! Aztán megvárta, míg rákerül a sor. Tőlem csupán azt kérdezte Igazgató Úr, hogy lenne-e kedvem a gyógypedagógián tanítani! A múlt évben két osztály (I. és II.) működött, most öt osztályra lenne szükség. Elvállalom-e a III. osztály tanítását kb. 12 gyerekkel a volt zsidó parókia épületében, állandó délutáni beosztásban. Közölte azt is, hogy az öt gyógypedagógiai osztály is az ő igazgatása alá tartozik. Nem sokat gondolkoztam – elvállaltam. A helyettese fölvette az adataimat, és másnap már a tetthelyen jelentkeztem. 1948. szeptember 1-től munkakönyvem szerint – LETT ÁLLÁSOM!

7. Szülőház és az Otthonok (meg a „RAVASZOK")

Néhányszor – sokszor! – leírtam: Orosházán születtem 1927. július 19-én. Most pedig arra az orosházi HÁZRA gondolok. ahol mindez megtörtént. A Csendes utca 4. szám alatti házban jöttem a világra, ugyanúgy – hat évvel később – a testvérem. Ma is létezik az épület, kissé flancosabb megjelenésben.

Az 1911-ben épült ház, úgy látszik, megérdemelte és „megérte" a belévetett munkát és pénzt.

Régen nevezhették el az utcát „CSENDES"-nek, hiszen nagybátyámék (édesanyám mindkét testvére) az olasz, illetve galíciai frontokról (I. világháború!) a tábori levelezőlapot már Csendes utca elnevezéssel írták Orosházára. Házszám is volt a levelezőlapon, azonban ez nem tudom, milyen úton-módon kerülhetett rá! Ahányadik épület volt a nagy faluban? Vagy a kerületben? Mert a „III. ker." (úgy, ahogy leírtam) szerepelt a levelezőlapokon. Négy kerülete volt Orosházának, és ezek határait, fölsorolását Zelenka István tanító bácsi igen szigorúan számon kérte a 3. elemi osztályos gyerekektől.

A Csendes utca – aránylag keskeny és régen rövid kis utca – kötötte össze a falu két ELSŐ utcáját: a MEGYE (ma Zombai) és a SZÉP (ma Luther) utcát. – Mellékesen: kilencéves koromból ezen az utcán igyekeztem kerékpáron a tanyánkra; a kövezete ugyanilyen volt, de legalább nem borította el a „kátyú". (sár)!

Figyeljük meg a legrégebbi három utcát Orosházán. A Nagy utca (ma Táncsics M. utca) széles, egyenes, ugyanilyen a Megye (Zombai) utca is, már valamivel keskenyebb a Szép (ma Luther) utca, a mindezeket összekötő utak már szűkebbek – így a Csendes utca is. Valóban „Csendes" lehetett; hiszen csak az arra lakók használták.

Az orosházi gazdálkodók igyekeztek a faluban házat építeni maguknak, mert legalább ötvenéves korukra otthagyták a tanyát valamelyik fiukra. (A legöregebbre, ill. amelyik már megnősült.) Így volt ez ésszerű; hiszen fiatal- (szinte gyerek-) koruktól dolgoztak keményen, majd a faluban szerveztek egy „mini" gazdaságot, és ellátták az unokákat, akik már tőlük jártak óvodába. De iskolába biztosan.

Így történt a „nagy háború" előtt is, 1911 tavaszán! Az időszak fontos: őszig kiszáradt a ház fala!!! Édesanyám mesélte így, és azt is, hogy Ő volt az összekötő kapocs a tanyán élők és a házat építők között! Testvérei, István és József az édes-

apjuk utasítása szerint a gazdaságban, Mariska és Juliska az édesanyjuk mellett, az aprójószág körül tevékenykedtek, ugyanakkor részt kellett venniük a kapálásban, aratásban is.(Meghalt csecsemőként két kisfiú, mindkettő József nevű, és 11 évesen Juliska a háború alatt „spanyolban", azaz spanyol-náthában.) Tehát a legkisebbnek (legfiatalabbnak) úgy vették hasznát, hogy kiszolgálta a házépítőket: vitte a híreket naponta, gyalog vagy vonaton, itthon pedig ivóvízzel, apró segítséggel ellátta az építésen dolgozókat. Megbízható emberek lehettek, mert nagyszüleim csak vasárnaponként jöttek haza – Orosházára – megtekinteni az épülő új otthont. Többet nem tudtam meg az építőkről, tervezőről, sem másról. A ház telke igazán nem nagy, kb. 200 négyszögöl. Az ablakok pedig északra néznek. Ma sem értem, hogyan tetszhetett meg nagyapámnak éppen ez a házhely? Valami ill. valaki miatt mégis a Csendes utcában építkezett.

Nem messzire, a Zombai utcán lakott Ravasz Sándor (felesége, Kiss Róza a nagyanyám testvére). Szintén Zombai (ill. Megye utcai) lakos volt Ravasz Bálint, mögötte (Táncsics M. = Nagy utca) Ravasz Ferenc. A Zombai utca nekiment egy nagy, zöldre festett háznak (ma emeletes házak vannak a helyén), ami Ravasz Antal tulajdona volt. Továbbmenve, a Luther utca (volt Szép utca) 18. sz. házban Ravasz István és családja lakott. Az akkori Orosházán „Ravaszok" csak és kifejezetten ezen a környéken éltek! Valamivel később nagyapám lánya, Ravasz Mária is Ravaszné lett (Ravasz Antal bácsi fia, Ferenc lett a férj), és szintén a Zombai utcán lévő ház lett az otthonuk (29. számú).

Vissza a Csendes utcára: ha az utcáról nézzük a házat, ún. „kereszt-épület" – nem a „végével néz" a ház az utcafrontra. Döngölt föld alapra épült, kátránnyal szigetelték és téglát is használtak az alapozáshoz. A falak pedig egy sor vályogból, egy sor téglából állnak. Az utcaajtó és a nagykapu fából készült, közöttük pedig magas téglafal emelkedett. Így az udvarra belátni egyáltalán nem lehetett. Bár az előbb felsoroltak közül bármelyikre visszaemlékezem, egyik udvar, vagy kert sem volt látható az utcáról. A kerítések – az utca felől – fából vagy épített anyagból készültek – teljesen elzárták a kertet vagy udvart a külvilágtól. Minden „valamirevaló" házat magasítottak a földtől számítottan, vagyis a lakásba 3-4 lépcsőn kellett fölmenni. Ezzel a házat ill. a lakást védték a talajvíztől. Így az épület magasnak látszott, azonban a lakások (a szobák meg a konyha) a szokásosnál nem voltak magasabbak. (A tűzrevalóval takarékoskodni kellett!) Kőből faragott följáró lépcsők (3 vagy 4?) vittek föl a lakóházba, ha már az utcaajtón bementünk.

Két szoba ablaka – összesen négy – nézett az utcára. Egyik szoba a folyosón, külön bejáratú helység, amit a tanyán élő egyik családos gyermek használt. Pl. ha valaki beteg volt, szült, esküvőre készült, stb. A másik utcai szoba az „öregek tiszta szobája" volt, pl. itt fogadták a vendéget. A harmadik szoba ablaka az udvarra, illetve a „teraszra" (félig zárt, magas téglakerítéssel és teljesen fedett), – „L" alakú folyósóra – nézett egyetlen, de nagy ablakával. Innen nyílt a nagy konyha, az előbb említett folyosóra nyíló ablakkal. Ebből a helyiségből pedig egy kézi éléskamrába

lehetett bejutni. Tehát a lakóház is „L" alakú volt, és az „L" mindkét végén lépcső vitt a főépületbe. Az ajtókat világosszürkére festették, meg az ablakrámákat is. Minden helyiséget „kipadoltak", és barna padlófestékkel kenték be. Természetesen köves volt az éléskamra (spájz) meg a terasz is. Ennek mindkét felől kétfelé nyíló alacsony faajtót készítettek, nehogy az aprójószág bejöjjön. Később az előtte lévő kiskertből futó növény nőtte be a „teraszt" (vagy „verandát").

Szorosan hozzáépült az iménti lakóházhoz a kamra (nagy éléskamra), amit téglával köveztek ki, hogy hűvös maradjon, kis szellőzőablaka adta a helyiség világosságát, ajtaja pedig vastag fából készült, ún. „teli" ajtó volt, vagyis üvegablak nélküli. Itt telelt ki a krumpli, a zöldség, meg a füstölt kolbász és a „fél oldal" sózott szalonna is. A következő helyiség a nyári konyha, ami egy kemencét is magába foglalt a sarokban, meg természetesen egy jó tűzhelyet (sparheltet).

Nyáron kenyeret sütött itt a nagymama, meg főzött. Így kellemesen hűvös maradt a lakószoba és a fölső konyha. A nyári konyhához szorosan hozzáépült a kamra, ami kizárólag nagyapa birodalma volt: telve kertgondozó eszközökkel (ásó, kapa, gereblye stb.) meg javító szerszámokkal, amik szükségesek minden normális háznál: kalapács, szög, fúró és fogó stb. Még talán a legfontosabb berendezés a kamrában: a búzatároló fiók. Ez a rész padolt helyiség, két egyenlő része puhafa deszkával elválasztva, és az elejükön is ilyen falapokkal egymásra illesztve, megfelelő helyre berakva alakult ki ez a külön tároló – az aratást és cséplést követően – a búzának. Azért kellett mindehhez a lágyabb – száraz – puhafa deszka, hogy az esetleges nedvességet a búzaszemekről átvegyék. Forgatni, lazítani is kellett a kenyérnek valót, különösen, ha esős volt a nyár, ha megázott még a „kévében" a búza! Egyébként a padláson is volt helye a behordott „ÉLVEZETNEK", amit a négy gyereküktől kaptak a nagyszüleim az átadott földért, gazdaságért. Az ebben történt megegyezést külön-külön állapították meg. Úgy gondolom, mindezt nem foglalták – nálunk – írásba. Mégis van tudomásom más családoknál a „szigorúbb" elszámolásról. (Írásban, vagy tanúk jelenlétében.)

A kamrát követte – építészetileg – egy egészen kicsi istálló: egyetlen tehén élt itt, ha kis boci született, azt még szoptatós korát követően eladta nagyapám. (Többletmunkával járt, és főleg a takarmányozása okozott volna gondot.)

Egy nagy szín (szalmának, szénának) lezárta a telek végét – amely egyben a Zombai utca 8. számú (most 10. szám) ház észak felőli határa (mezsgyéje!) is volt.

Ha a Csendes utcáról kezdjük nézni az udvart, és a nagykapunál megállunk, a kocsibejáró út mellett bal felől volt egy veteményeskert – két-három gyümölcsfával adta a konyhára valót. Kb. az udvar közepéig tartott a kert – amit drótkerítés védett az aprójószágtól. Egy kis dróthálós ajtó volt a bejárata. Azután következett egy illemhely (éppen az udvar közepén!) az alsó (nyári) konyhával szemben. Keskeny; téglával kirakott járdán lehetett megközelíteni. Követte ezt a disznóól, csupán két süldő disznó (később hízó) részére, és a kis terjedelmű kifutó. Majd jött a tyúkól épülete és a hozzá tartozó baromfiudvar- szintén bekerítve. Tovább-

menni már nem lehetett, mert a Hajdú-ház épületének a góré (alatta disznóól) volt a határa.

Ha az utcán megnézzük a szomszédait a Csendes utca 4. szám alatti lakóháznak: jobbról a Luther utcára nyíló „Fekete" (Sándor)-féle ház, balról pedig a Csendes utca 2. számot viselő sarokház fogta közre, ami Kleinék tulajdona volt. A mostani Vasbolt tulajdonosai „Klein és Viski" néven. Zsidó család, akikkel a legjobb kapcsolatban álltunk. Fiukkal – Dezsőkével – kéz a kézben jártunk óvodába, húsvétkor eljött meglocsolni! Én meg nagyon büszke voltam később, amikor a Polgári Iskolában Éva – a lányuk – megismert, pedig három osztállyal járt fölöttem. (A zongorája is a mienk a mai napig – ám ez külön történet.) A jobbra lévő Fekete-féle nagy épület istállójából lakást kreáltak – no, erre nem vagyok büszke!

Ez a „szülőházam" volt. De! HAZA, vagyis ide, csupán első és második elemistaként jártam! Ekkor is igazán „HAZA" a tanyára mentem, a nagy-nagy szabad világba!

1938-ban Ravasz nagyapám – az építtető – meghalt. A ház eladásra került: először édesanyám testvére, Ravasz István és felesége, Szabó Erzsébet vették meg. Alig egy év múltán továbbadták Benkőéknek. A mai tulajdonosai már a harmadik generáció, akik alakítják és nagyon szépen, gondosan karbantartják. Most is szomszédunk az északi oldalon, csupán köztünk van két lakóház, és azoknak a telekrésze a Csendes utca 2. szám, meg a Zombai u. 12. (volt 10. szám) épületei.

Szeretnék még valamit leírni a Dunántúlról jött város (falu)-alapító RAVASZOKról! A Zombai (azaz Megye) utcán lakott 1. Ravasz Sándor (felesége nagyanyám, Kiss Mária, édestestvére: Kiss Rozália); 2. Ravasz Bálint bácsi az előbbi Ravasszal szemben lakott; 3. Ravasz Istvánék a Luther utca 16-ban laktak (akkor Szép utca volt a neve); 4. Ravasz Antal bácsiék a Dózsa Gy. (régen Terényi) utcán laktak, a Zombai utca szinte nekimegy (ma emeletes házak vannak a helyén); 5. Ravasz József (nagyapám), Csendes utca 4.; 6. Ravasz Antal (Tóni bácsi) a Táncsics M. utca lakója volt kb. a régi patika (ma jövendőmondás helye mellett). A hat „Ravasz" egy „csomóba" épített házat Orosháza három legrégebbi utcájába! DE egymást soha sem látogatták, az unokatestvérek SEM! Bármely más városrészen lakó Ravasz nem volt a falu (város) alapítói között. Mert az első utca a faluban a MEGYE (ma Zombai) utca, második a SZÉP (ma Luther) utca, a harmadik pedig a NAGY (ma Táncsics M.) utca.

Miért nem volt a RAVASZOK között kapcsolat?, jó viszony?, barátság?, rokoni szeretet? Ezt nem tudtam meg soha senkitől! Én a vagyoni különbözőségekre gondolok; ami közöttük volt, és látszott a HÁZAK nagyságán, kinézetén, fölszereltségén, meg a gyerekeik számán. Nagyapám ragadványneve: „BAKRÓ" (Ravasz) volt. A „bakró" pedig tarisznyát jelent, gyerekből pedig a legtöbb nagyapáméknál – hét született; négy nőtt föl, István bácsinak kettő, Sándor bácsinak négy, a két Ravasz Antal családban három-három gyerek érte meg a fölnőtt kort.

A háború sem egyformán sújtotta a Ravaszokat! Ahol egyetlen fiúgyermek volt, azt is elvitte a fegyvergolyó. Nagyapám két fia is harcolt Galíciában meg Isonzónál is – visszajöttek. A lányok sem egyformán házasodtak, vagyis a férj „benősült"! Ez azt jelenti, hogy a vőlegények nem hoztak „a rajtuk lévő ruhánál többet" a házasságba. Földet, vagyont, de még hozzáértést sem!

Gyerekként sosem láttam az említett HAT Ravasz közül KETTŐT sem együtt! Beszélgetni? Szinte el sem tudtam képzelni!

A következő jelenetre emlékszem: második elemiben pénzt gyűjtöttünk a „Nyomorék gyerekek javára". Egy negyedív papíron szerepelt az adakozó neve, az adomány összege és az aláírása a jótevőnek. Csak ismerősökhöz mehettünk, vagyis nem járkáltunk házról házra. 10, 20, legfeljebb 50 fillér volt az adomány. Ennél több sosem! Az összes eredmény 5-6 Pengőnél nem volt több. Nagyapám irányításával kerestem föl az ismerősöket, rokonokat. Amikor visszatértem a gyűjtögető utamról, nagyapám megkérdezte: „István bátyád mennyit adott? Hát Sándor bátyád? Bálint bátyádnál is voltál?" Máskor: az utcán este kiültek a ház elé beszélgetni, nézelődni, én pedig minden este frissen fejt habos tejért mentem a Zombai utca 29. szám alá Ravasz Ferenc (felesége Ravasz Mária, nagyapám lánya) házába.

Jut eszembe. Ez már a HETEDIK – és „dupla" – RAVASZ a környéken, meg egy generációnyi idő is elválasztja őket! Mégsem alakult a viszony köztük – maradt az elutasító magatartás. Visszajövet a friss, habostej ivásból, nagyapám megkérdezte: „Na, kik ültek az utcán? Sándor bátyád felesége, Róza néném is ott volt?" Az „igen" feleletem után megjegyezte: „Akkor nem beteg!" ENNYI volt az egymáshoz kötődés színvonala.

Valahogy, valamilyen okból így alakult, vagy csak én láttam így (?) a RAVASZOKAT! Ez rögződött bennem gyerekkoromban – és sajnos, mint felnőtt sem tudok változtatni ezen: SZOMORÚ! Egyik RAVASZRÓL a következő történet szólt: 1849-ben (a szabadságharc – osztrákok általi – leverése után „megbukott" a KOSSUTH-BANKÓ, és az emberek az utcán dobálták széjjel PEST-BUDÁN! (Hiába, ez a város már akkor is „Bűnös város" volt – mint 1919-ben!) Nevezett orosházi RAVASZ éppen a fővárosban tartózkodott; mert ökröket?, marhákat?, egyszóval „négylábúakat" hajtott Ausztriáig. Majd visszajövet egy pár zsák Kossuth-bankót szedett össze, és azzal sietett vissza Orosházára. Még azon a napon földet, földeket vásárolt, hiszen Orosházáig még nem ért el a Kossuth-bankó csődje! Így lett gazdag az egyik Ravasz a monda szerint, de az is elképzelhető, hogy csak ezt terjesztették róla – alapot adva a kiközösítésnek.

Az élet csapásai sem egyformán érték a RAVASZOKAT, pl. lánygyermekük szülés után nem sokkal elhalálozott, a vő hamarosan újranősült; az apró gyerek az idős nagyszülőkhöz került nevelésre. Vagy: egyik Ravasz leánya egymást követő két (lány és fiú) gyermeke értelmi fogyatékosként jött a világra.

Ezek a tények nem összekötötték őket, inkább irigység?, gyűlölet?, igazságkeresés? lett rajtuk úrrá, és egymásban találtak hibát, bűnt! Persze, ezek a gondola-

tok csak az én fejemben születtek meg, érezve és látva, hogy nagyszülő sem beszél a fiával, a másik a menyével, vagy a legsúlyosabb: nem látta még a hároméves unokáját, holott csak egy utca választotta el őket egymástól!

Ilyen furcsa helyzetből kikerülve – Ravasz nagyapának nem teljesedett házassága miatt – Hajdú nagyanyámhoz kerültem, amikor 3. osztályos lettem, a Zombai utca 8. (most 10.) számú házba. Ez 1935 őszén történt, azóta, nagyon-nagyon lassan, hosszú idő múlva, kb. az 1960-as években vált igazi OTTHONOMMÁ a Zombai utca 8. számú HÁZ.

Jól átgondolva a történteket illetve az előzményeit, hozzáfogok a „vallomásokhoz"! – Vagyis ez a „lakóház" LAKÁSOM – nem pedig OTTHONOM – volt. Egyelőre a TANYA, a SZÜLEIM OTTHONA, TESTVÉREM ottléte a PUSZTÁHOZ kötötte érzéseimet, gondolatban és valóságban is!

Orosháza, 2015. tél

8. 1942. Szent István Napja

A Dunántúlról idetelepült őseim – a RAVASZOK, és a PÁRCIUMBÓL jött HAJDÚK – akik ős reformtusok (és „NYAKASOK" is) Szent Istvánnak tulajdonították augusztus 20. napját és ünnepét. A gazdálkodó embernek – mint mesternek – jelentett sokat ez az ünnep! Ekkorra be kellett takarítania a kenyérnekvalót, - a búzát. Vagyis ne álljon a „keresztben", vagy az „asztagban" a búza. Az új búzából sütött kenyér mindenkinek akkor került az asztalára, ha a saját termésű búzát az általa kiválasztott malomban megőrlette, és otthon kenyeret készített a lisztből és a saját fölfűtött kemencéjében szép pirosra sütötte; „megmosdatta" – ettől lett fénye! – Valahogy ez volt az útja a híres Orosházi Kenyér készítésének! (1942-ben miskolci pékműhely úgy hirdette: „Orosházi lisztből készült kenyér!" „Orosházi asszonyok által dagasztott fehér kenyér!"

Nálunk- Pusztaszentornyán – is egy pár nap pihenés következett, (az őszi nagymunkákra fölkészülve) és augusztus 20. napján „Filléres gyorsvonattal" indultunk Budapestre, – mi hárman a szüleimmel. Öcsém még csak 9 éves volt, – így a keresztszüleinél maradt, Ravaszéknál.

A „Filléres gyorsvonat" minden évben megjárta Budapestet – illetve Szent István napjának ünnepét: hajnalban indult Orosházáról (vagy még este?) és reggelre megérkezett a főváros valamelyik állomására, este pedig ugyan így jött vissza. („Utódja"az un. „Munkásvonat": minden szombaton este hozta a pesti munkásokat, vasárnap este pedig vitte őket vissza a munkahelyükre; szabad szombat nem volt a „demokráciában!")

Budapestre érve édesapám testvéréhez zötyögöltünk el villamossal. (ahol én rosszul lettem) a Hunyadi utcába (utána költözött a család nagyobb lakásba; a Lövőház utcába.) Az első gyerekük pár hónapos volt – Szabolcs; benne gyönyörködtünk, majd indultunk a KÖRMENET megtekintésére nagybátyám kíséretében. Ő találta meg a legalkalmasabb helyet a nézelődésre. Ez valahol magasan volt; mert egy cement – kerítésnek támaszkodva (arra könyökölve) láttam a fölvonulást; vagyis a Szent István Napi Körmenetnek azt a részét, ahol álltunk. Nekem ez a fölvonulás – elvonulás „ott lenn" valami csodát jelentett akkor!! 15 éves voltam! És először Budapesten! És ilyen ünnepi látvány!! Emberek díszruhában! Gyalog, lóháton, földíszített kocsiban, a katolikus papok díszes süvege, aranyozott öltönyei elkápráztatott! Aranyozott üveg tárolóban vitték a „SZENT JOBBOT" (Szent Ist-

ván épségben maradt jobb kezét.) A KORONÁRA nem emlékezem, zeneszó, ének sem hallatszott. A rengeteg díszruhás ember, a fényes hintók, a zászlók özöne – felejthetetlen! A fenti látnivalókat édesapám és Pityu-bácsi (édesapám öccse) sugdosta a fülembe, – meg hangosan is mondogatták a körülöttünk állók! Ők vették észre, hogy „olyan hamar vége lett!" Otthon – a Hunyadi utcában már HÍR volt v. Nagybányai Horthy István halála! Rádióból, egymástól, tudták az emberek! LEZUHANT – mondták mindenhonnan: újságban, rádióban, az utcán szomorúan és sajnálkozva, és mindjárt azt is, hogy másnap (?) (kettő, vagy három nap múlva nézhettük meg) megtekinthető lesz teteme az ORSZÁGHÁZ kupolatermében! vagy CSARNOKÁBAN??

Elhatároztuk, hogy másnap (1942. augusztus 21-én?) elmegyünk, – és tisztelgünk a „Kormányzó-helyettes" ravatalához. Ismét egy napot még Pesten töltöttünk!

Hosszú embersor állt az Országház előtt; egyesével mentünk sorban, csendesen, meghatottan. Senki nem szólt egy szót sem! Kicsiny volt a hely; egyik oldalon bement a honpolgár és lehajtott fejjel a másik oldalon kijött. Közben (fejjel a hátsó falnak) ravatalon – nem koporsóban – volt a halott egyenruhában – pilóta öltöny tartotta az égett testet, mellette valamilyen fegyver fénylett. Feketével (anyaggal) az egész kis helységet bevonták – úgy mint régen a „házi" temetésnél is szokás volt. Természetesen csak a fejét láttuk: a 38 éves – kifejezetten kedves megjelenésű Horthy Istvánnak. A „Szent Mihály lova" vagyis ravatalozóasztal mintha egy kis „dobogón" (emelkedőn) lett volna, mert az utolsó pillanatban vettem észre a ravatal mellett két oldalon térdelő római katolikus apácákat. Három-három? vagy négy-négy volt? Oly észrevétlenül, csendben, szinte mozdulatlanul térdeltek, ha a fehér szélű, fekete fejdíszük – „fityulájuk" nem mozdul meg – nem vettem volna észre jelenlétüket! Tiszteletünket tettük, megkönnyebbült a szívünk és hazajöttünk Orosházára.

Itthon már úgy beszélték: „ez a NÉMETEK MŰVE" volt! Mindez eszembe jutott 2015. augusztus 20-án; emlékezve a régi Szent István napokra. – Mélyen nyomta a lelkemet – sokáig volt TILTÁS alatt!! Még annyit: 1998. szeptember 5-én találkoztam KENDERESEN Horthy Istvánné; Ilike grófnővel unokaöcsém: Hajdú Szabolcs (Arad, Büszke, Torda) nevezetű úr vitézzé avatásán. A fia – Horthy István – nem kapott engedélyt a beutazásra.

KÉPEK 1929-TŐL

1929–1937. évek

1929. év

Óvoda –éretlen!
És még aludni sem hagytak.

Daubner Erzsike (Pötyi)
akitől a „PÖTYI” nevet kaptam – mégsem
Ő lett a keresztanyám

Ravasz nagyszüleim:
Kiss Mária és Ravasz József

Tőlük jártam óvodába
és I. elemibe

Ravasz Magda és Ravasz Feri (Frici)
unokatestvéreim már „kinőttek” a
nagyszülők gondozásából.
Most én következem!

1930-as év

Aratás kiskaszával. Búcsú a nyártól!

Óvodás lettem!

1933-as év

Öcsém: Hajdú Mihály (Misike) első fényképe. (Szül.: 1933-ban, majd beteg lett.)

Zombai u. balról: Klein Dezsőék (fél)háza látszik (bejárat a Csendes u. felől) Sz. Szabó Lajosék háza lett, Hajdú ház: 3+4 ablakos, az itt félháznak látszó ház már nincs (új ház áll helyette). Az út földes, mellette libák legelnek.

Alulírottak mélységes fájdalommal tudatjuk, hogy a felejthetetlen férj, szerető és gondos édesapa, nagyapa, após, sógor és rokon

Id. HAJDU ISTVÁN

folyó hó 8-án életének 77-ik, boldog házasságának 46-ik évében rövid és súlyos szenvedés után elpihent.

Elhunyt szeretteink földi hamvait folyó hó 10-én délelőtt 10 órakor áldatjuk meg a református egyház szertartása szerint a III. kerület Zombai-utca 8 száma gyászházánál és utánna a felvégi temetőbe kísérjük örök nyugalomra.

Orosháza, 1934. március hó 9-én.

Áldott legyen emléke!

Özv. Hajdu Istvánné szül. *Daubner Julianna*
neje.
Hajdu Juliska és férje *dr. Borcsiczky Dezső*
Hajdu Mihály és neje *Ravasz Erzsébet*
Id. Hajdu István
Hajdu Katalin és férje *Sz. Szabó Lajos*
gyermekei, menye és vejei.

Borcsiczky Józska
Borcsiczky Évike
Hajdu Erzike
Hajdu Mimike
Sz. Szabó Évike
unokái.

Kiss Bertalan Utódai Első Orosházi Dísztemetkezési Intézete és sírkőtelepe. Telefon szám 12.

Orosházi Újság nyomdája.

Először nagyapám halt meg bocsánat, a szövegben megfordítottam

Ravasz József úgy a maga, mint alulírott gyermekei és az összes rokonság nevében is a mérhetetlen csapástól mélyen sújtott szívvel tudatja, hogy felejthetetlen hitvestársa, a forrón szeretett édesanya és nagyanya, anyós, testvér, sógornő és rokon

Ravasz Józsefné

szül. Kiss Mária

folyó hó 4-én életének 61-ik, igaz, boldog házasságának 44-ik évében egy heti súlyos szenvedés után elpihent.

Áldott emlékű szeretteink földi [illegible] folyó hó 5-én délelőtt 9 órakor áldatjuk meg a III. kerület Cegléd utcai gyászházánál az ősrég egyház szertartása szerint és utánna a felvégi temetőbe kísérjük örök nyugalomra.

Orosháza, 1934. április 4.

Szerettünk mig éltél – Siratunk mig élünk!

Ravasz István és neje *Szabó Erzsébet*
Ravasz Mária és férje *Ravasz Ferenc*
Id. Ravasz József
Ravasz Erzsébet és férje *Hajdu Mihály*
gyermekei, menye és vejei.

Ravasz Magdolna
Ravasz Ferike
Hajdu Erzike
Hajdu Mimike
unokái.

Kiss Bertalan Utódai Első Orosházi Dísztemetkezési Intézete és sírkőtelepe. Telefon szám 12.

Orosházi Újság nyomdája.

1934-es év

Az I. osztályban: első kézimunkám: „szálöltéses” tálcakendő

Első jutalomkönyvem

I–II. vegyes osztály a Hajnal u.-i iskolában
Tóth László tanító bácsival a tanév végén.
(A második sorban, középen ülök fekete ruhában.)

1934–35. év

Swarc néni: a Zombai–Csendes u. sarkán lévő kisbolt tulajdonosa

Kézimunkám a II. osztályban: előnyomott, keresztszemes . (Tálcakendő)

1936. nyár

Testvérem – Misike is szépen fejlődött! (Sokáig betegeskedett)

Éva unokahúgom (velünk lakott) Szabó nagymamával, akinek a Kis István gödörnél volt az üzlete

Kerékpár-igazolványi kép. Kötelező volt. (Ma sem lenne hiábavaló!)

Évát kerékpározni tanítom!

Gyopárosfürdő az 1930-as években

Nyaraltunk Gyopáros on 1936 nyarán
Balról: Dr. Daubner Imréné, nagyanyám, Dr. Daubner Imre nagyanyám testvére
(én pedig fényképeztem)

Gyopárosfürdő az 1930-as években

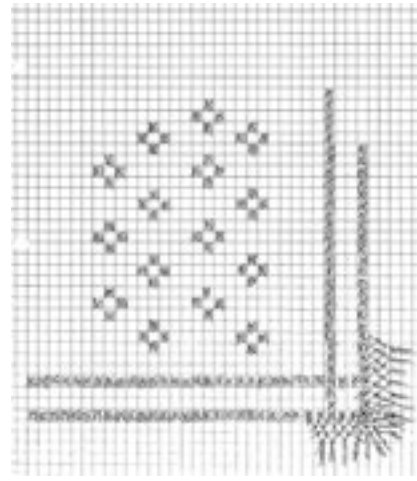

Lovag Zselinszky villa

1935–36. év

Hajdú nagymamától jártam a III. elemi osztályt az Orosháza Zombai U. 8. sz. (most 10) alatti házból. Együtt laktunk a Szabó családdal, ott laktak még Seregélyesék is.

Édesanyám 35. születésnapjára horgoltam ilyen terítőt (1936. márc. 25.). Hossza 110 cm, szélessége 15 cm + rojt 20 cm)

III. lány-osztályosok (a fiúk külön képen)
Tanító: Zelenka István. Mellette: lánya – Éva és Csiszár Kati. (Én mögötte.)

1935–36. év

Jutalom könyvem. Kovács Andor: „Lutheránus Mária-szobor". Református-puritán édesapám vette „őrizetbe." Azóta nem láttam a könyvecskét.

III. elemi iskolában kézimunka órán: horgoltunk (kötöttünk).

Ide jártunk gyógyítani unokahúgom – Sz. Szabó Éva – csípőficamos lábait. Teljesen más volt mint ma!

Nincs náddal benőve a tó, messziről – a tóból ezt láttuk!

Partfürdő

1936–37. év

Édesanyám: Hajdú Mihályné Ravasz Erzsébet, (én), öcsém: Hajdú Mihály (Misike), édesapám: Hajdú Mihály

Orosháza, Zombai u. 8. (most 10.) számú lakóházba (a 3 ablakosba) költözött négy tagú családunk.

IV. elemiben kerek terítőt horgoltunk. Zokni és kesztyű kötésére is tanított Sárika néni – elhasználtam.

1936–37. év

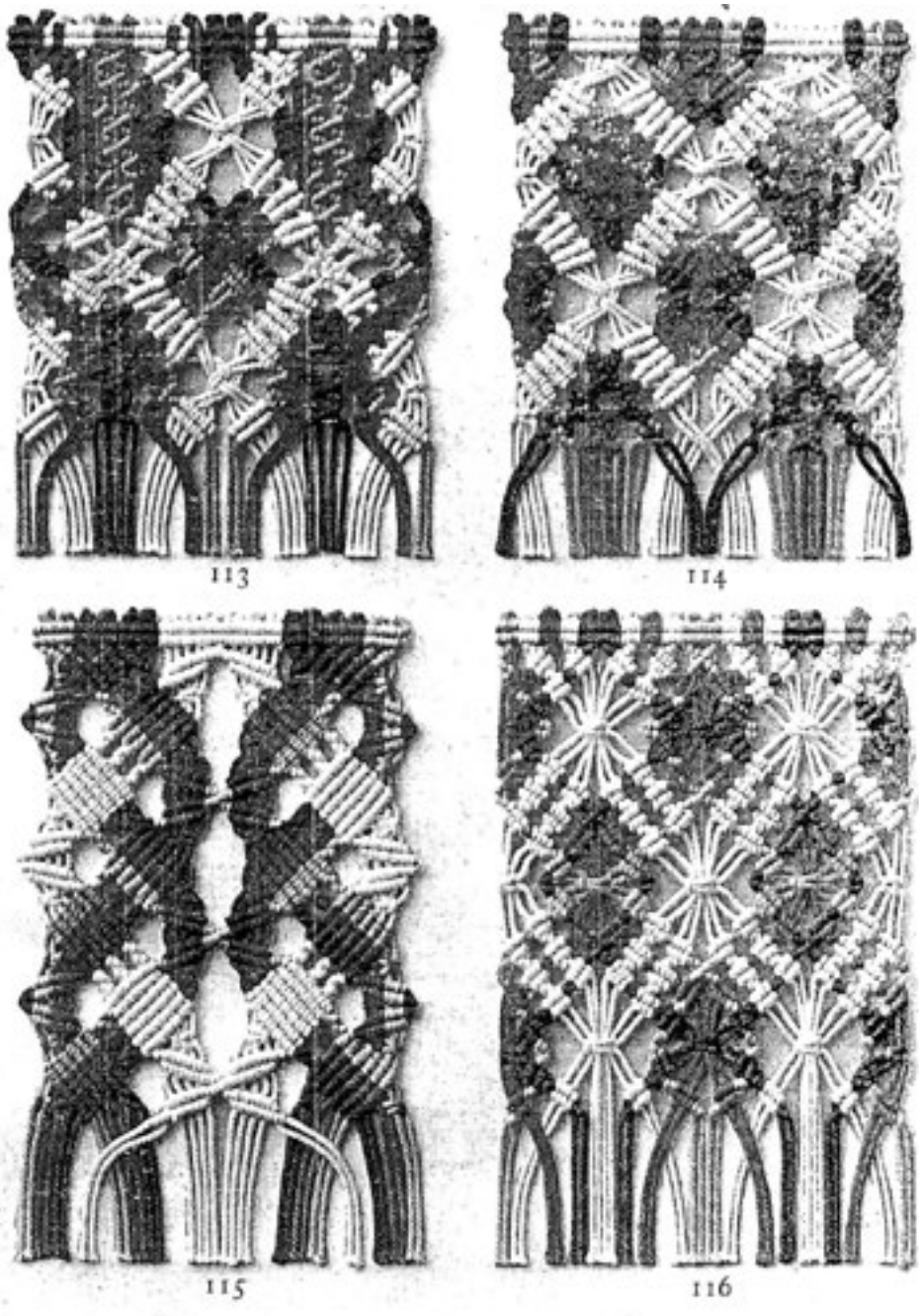

Táncoltam mindig és

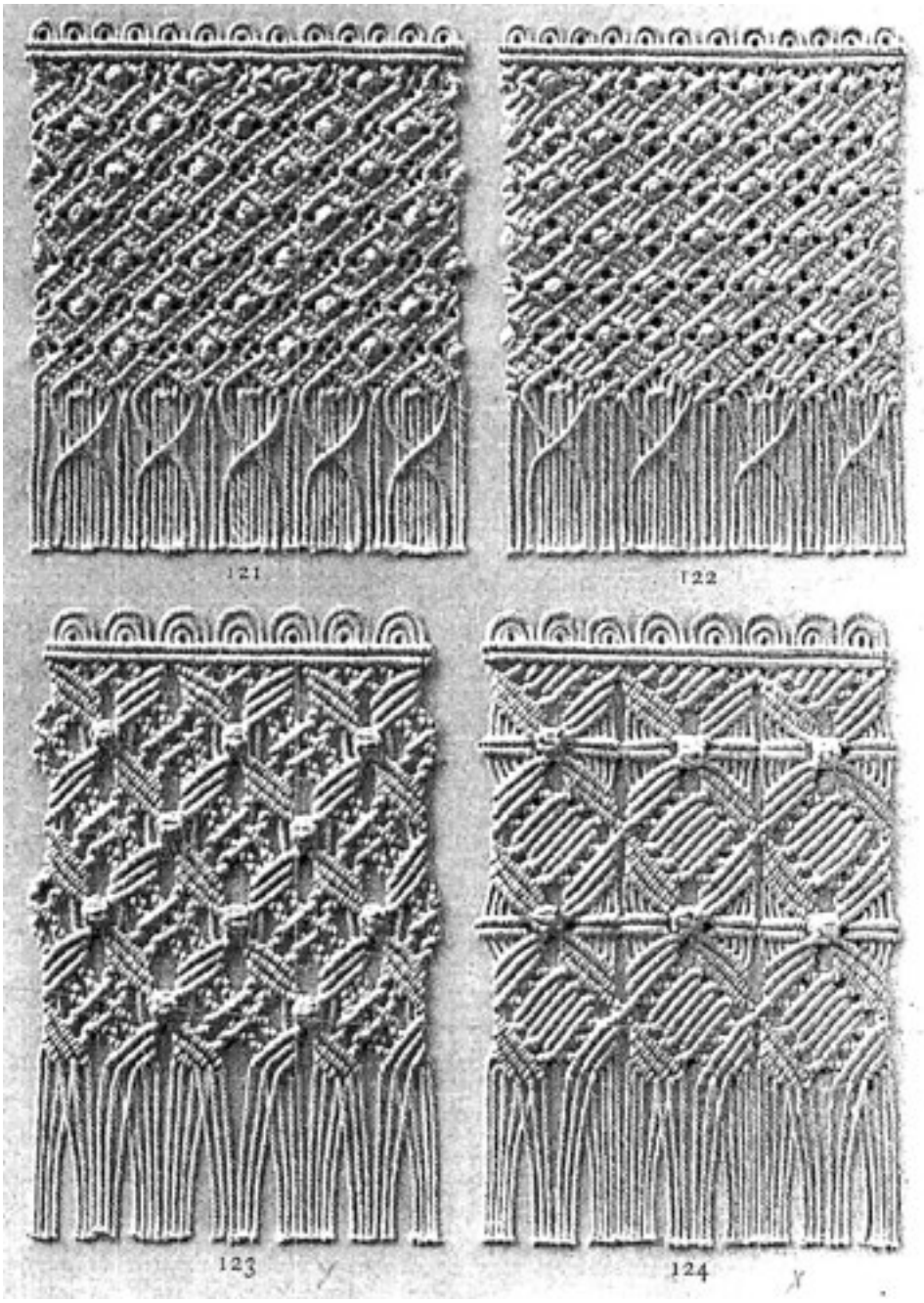

mindenütt.

Sz. Szabó Lajos: perzsa szőnyegek csomózott rojtja

Sz. Szabó Lajos: perzsa szőnyegek csomózott rojtja

Az Orosházi Állami Polgári Iskola (fiú-lány)

A háttérben

1937. évben

Birkás Margit néni „emlékkönyvéből”

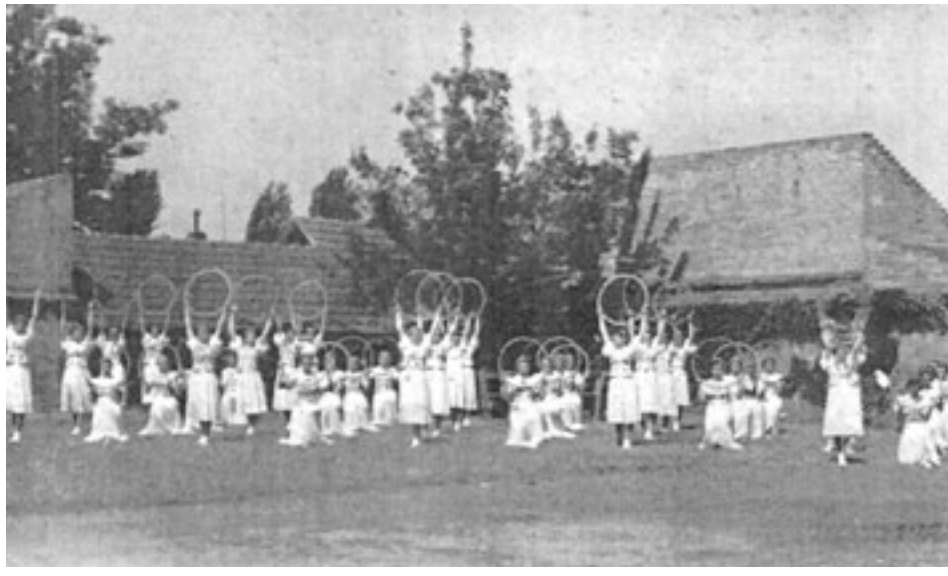

Szerződés.

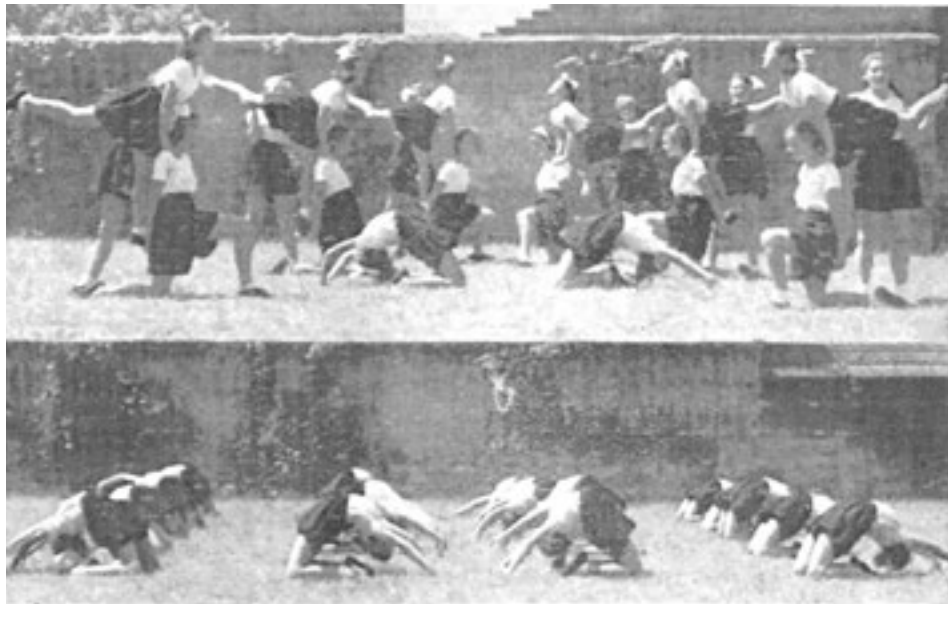

Főzési gyakorlatok az iskola konyhájában

A IV. osztály karikagyakorlata

Talajtorna az iskola udvarán

Iskolatársaim, barátnőim:

Farkas Ilonka (1. o.-ban)

Baki Magda (orvos lett)
(menye: Bogyai Katalin)

Ilonka családjával Makón

Bella Jolika

I. Kiss Júlia (3 Kiss Juci volt az osztályban!)

1938 – konfirmáltunk

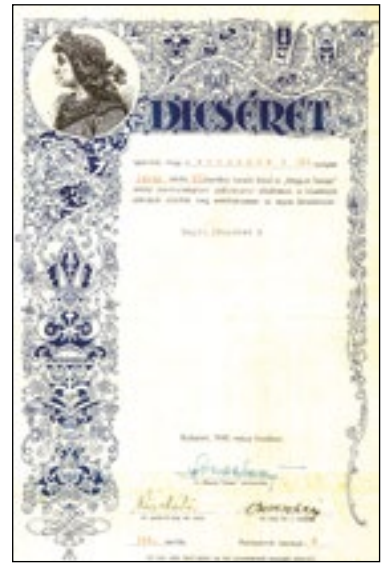
Én: Hajdú Erzsébet

Bella Jolika

OROSHÁZI ZENEISKOLA

Bizonyítvány.

DICSÉRET

1941: 4. polgári iskolások voltunk, magunk varrta ruhákban

Dr. Vörösné Dr. BAki Magda gyermekorvos. Ő volt a legokosabb lány az osztályban!

Mezőtúron tart előadást (Menye: Bogyai Katalin)

Találkozónk: az evangélikus templomban

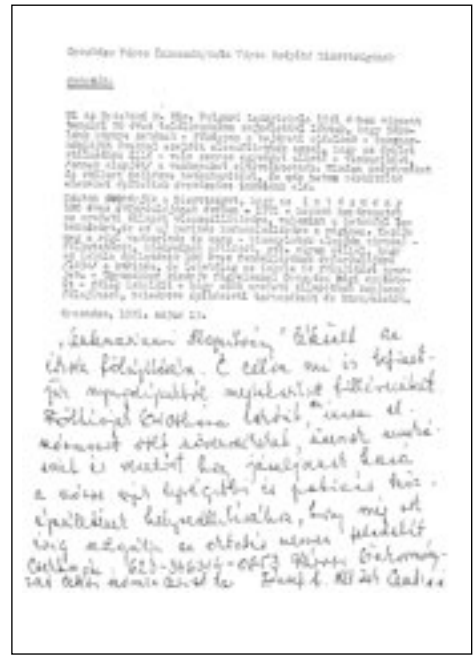

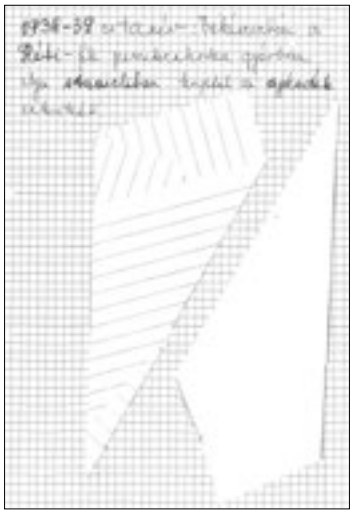
Az iskolánkban (régi polgári isk.)

Közös ebéd az Alföld Szállóban

1939 nyár! Különbözetire készültem a 3. gimnáziumba. Latint tanultunk unokanővéremmel, Ravasz Magdával.

Zoltai István gimnáziumi tanárral. 1940 nyarán Magda érettségizett Szarvason és férjhez ment Zoltai István gimn. tanárhoz. (Én maradtam a polgáriban!)

1940 augusztus – Ravasz Mária Magdolna, és Zoltai István házasságot kötöttek Orosházán az evangélikus templomban

1940 augusztus – ?, ?, Tóth Klára, Balla Mihály, Pusztai Mária, ? Varga Klára, ? Ravasz Magdolna, Tóth László, Zoltai István, Péterfia Zoltán, Göndös Márta, Nagy Sámuel, Orbán Éva, Fassang Árpád, Tóth Lenke, Kálmán, ???

Én Györgyi néni Édesanyám Zoltai István

Kenderes 1998 – vitéz Hajdú Szabolcs unokaöcsémmel

özv. Horthy Istvánné

Tartalomjegyzék:

Testvérem – Dr. Hajdú Mihály emlékére....4

1. ÉLETUTAM – egy része 5

2. Életutam második része 25

3. Utószó az előző részhez 63

4. Ami az előző részből kimaradt, és ami 1940–41 nyarán történt 79

5. 1941. év januárjától 1944. év október 6-ig 91

6. Tanítónő „kisasszony" – állás nélkül 109

7. Szülőház és az Otthonok (meg a „RAVASZOK") 119

8. 1942. Szent István Napja 125

Képek 1929-től 127

„A jó cselekedet teszi hitelessé a szavakat...”